ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

4

TOMUL 37

OCTOMBRIE–DECEMBRIE

1986

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

https://biblioteca-digitala.ro

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor șef: SEBASTIAN MORINTZ
Redactor șef adjunct: RADU POPA
Membri: MIRCEA BABEȘ, ALEXANDRU BARNEA, PETRE DIACONU, ALEXANDRU PĂUNESCU
Secretar de redacție: MIHAELA UDRESCU

În țară, revista se poate procura prin poștă, numai pe bază de abonament. Prețul unui abonament anual este de 140 lei.

Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la ROMPRES-FILATELIA, departamentul import-export presă, P.O.Box 12—201, telex 10376, București, Calea Griviței 64—66, România, sau la reprezentanții săi în străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa: 71 119 str. I. C. Frimu 11, București.

APARE DE 4 ORI PE AN

https://biblioteca-digitala.ro

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 37 **Nr. 4** **octombrie—decembrie 1986**

SUMAR

STUDII

EUGEN COMŞA, Despre statuia-menhir de la Hamangia 285
GH. DIACONU, Dacii din nord-vest în epoca romană. Carpii în teritoriul intracarpatic 296

DISCUŢII

LIVIU FRANGA, Gabranus. Concordanţe onomastice paleo-balcanice 309
ALEXANDRU MADGEARU, Românii în secolul al IX-lea în lumina scrisorii papei Nicolae I către împăratul Mihail III 318

MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

KENNETH HONEA, Rezultate preliminare de datare cu carbon radioactiv privind paleoliticul mijlociu din Peştera Cioarei de la Boroşteni (jud. Gorj) şi paleoliticul superior timpuriu de la Mitoc—Malu Galben (jud. Botoşani) 326
SERGIU HAIMOVICI şi VALERIA MAN, Studiul preliminar al faunei aparţinînd culturii neolitice Turdaş descoperită în aşezarea de la Zau de Cîmpie (jud. Mureş) . . 333
ION T. DRAGOMIR, Noi contribuţii la cunoaşterea genezei culturii Babadag 338
CONSTANTIN PREDA, Tipar de lut pentru turnat oglinzi cu tamga descoperit la Buriaş-Perîş (jud. Prahova) 341

CRONICA

CONSTANTIN C. PETOLESCU, Cronica epigrafică a României (V, 1985) 345

NECROLOG

M. BITIRI, Florea Mogoşanu 360

INDICE 362

ABREVIERI 365

https://biblioteca-digitala.ro

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 37 | Nº 4 | octobre—décembre 1986

SOMMAIRE

ÉTUDES

EUGEN COMȘA, Sur la statue-menhir de Hamangia 285
GH. DIACONU, Die Daker aus dem Nordwesten in römischer Zeit. Die Karpen im innenkarpatischen Gebiet 296

DISCUSSIONS

LIVIU FRANGA, Gabranus. Altbalkanische onomatologische Konkordanzen 309
ALEXANDRU MADGEARU, Les Roumains au IXe siècle à la lumière de la lettre du pape Nicolas I à l'empereur Michel III 318

MATÉRIAUX ET RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES

KENNETH HONEA, Preliminary Radiocarbon Dating Results for the Middle Palaeolithic in Peștera Cioarei at Boroșteni (jud. Gorj) and the Early Upper Palaeolithic at Mitoc—Malu Galben (jud. Botoșani) 326
SERGIU HAIMOVICI și VALERIA MAN, L'étude préliminaire de la faune appartenant à la culture néolithique de Turdaș trouvée dans l'établissement de Zau de Cîmpie (dép. Mureș) 333
ION T. DRAGOMIR, Nouvelles contributions concernant l'origine de la culture de Babadag 338
CONSTANTIN PREDA, In Buriaș-Periș (jud. Prahova) entdeckte Tongussform für Tamgaspiegel 341

CHRONIQUE

CONSTANTIN C. PETOLESCU, Chronique épigraphique de la Roumanie (V, 1985) . . 345

NÉCROLOGIE

M. BITIRI, Florea Mogoșanu 360

INDEX 362

ABRÉVIATIONS 365

https://biblioteca-digitala.ro

DESPRE STATUIA-MENHIR DE LA HAMANGIA

de EUGEN COMŞA

Numărul statuilor-menhir, descoperite întîmplător, pe teritoriul Dobrogei, a crescut în ultimele decenii şi drept urmare în literatura noastră de specialitate, despre ele s-au publicat cîteva studii importante[1]. Trebuie reţinut faptul că în acele lucrări s-au analizat, mai cu seamă, statuile-menhir ce datează de la începutul celei de-a doua epoci a fierului. S-au făcut însă mai puţine referiri la statuia-menhir de la Hamangia, cea mai veche din ele.

Dat fiind faptul că în ultimul sfert de veac, specialiştii sovietici şi cei bulgari au publicat mai multe studii de sinteză despre statuile-menhir din Ucraina şi Bulgaria, cu o serie de date utile şi pentru interpretarea istorică a stelei-menhir de la Hamangia, am considerat necesară o revenire asupra problemelor legate de acest monument.

Statuia-menhir (fig. 1 şi fig. 2) la care ne referim a fost descoperită cu prilejul unor lucrări publice, în anul 1924, într-o movilă funerară, din apropierea localităţii Hamangia (azi Baia), jud. Tulcea[2]. Piesa a fost lucrată dintr-o lespede de formă aproximativ dreptunghiulară, de gresie verzuie, cu dimensiunile de : 1,95 m înălţime, 0,93 m lăţime şi 20—25 cm grosime.

Capul (fig. 1) cu amănuntele anatomice abia schiţate este redat parţial, ca o prelungire scurtă, arcuită, la partea superioară a lespezii. În jurul gîtului, în relief, este reprezentat un colier arcuit, care se continuă şi pe spate, unde are o prelungire verticală pînă la brîu (în acest mod, adesea, pe statuile menhir din sud-vestul U.R.S.S. era redată coloana vertebrală). Importantă este poziţia braţelor, cu analogii pe piesele din stepele nord-pontice. Mîinile sînt înfăţişate ca fiind îndoite din coate şi aşezate cu palmele pe abdomen. Mai jos, este o linie orizontală şi, dedesubt, alături, pe mijloc, un oval cu capătul de jos ascuţit (considerat de Vasile Pârvan ca reprezentînd triunghiul sacru), mărginit de două linii semicirculare laterale. Partea inferioară a statuii are forma şi suprafaţa neregulate, deoarece servea la fixarea piesei în pămînt, anume pe vîrful movilei funerare[3].

Pe spatele statuii (fig. 2) sînt diferite reprezentări, realizate prin două metode, unele sînt în relief, altele sînt scobite. Înclinăm să credem că faptul indică folosirea statuii-menhir studiate aici, pentru morminte

[1] V. Canarache, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 709—722 ; A. D. Alexandrescu, SCIV, 9, 1958, 2, p. 291—302 ; idem, SCIV, 14, 1963, 1, p. 145—150.

[2] V. Pârvan, Dacia, 2, 1925, p. 422—429.

[3] *Ibidem*, p. 424, fig. 4 şi 5.

S C I V A, tomul 37, nr. 4, Bucureşti, octombrie—decembrie 1986, p. 285—295

https://biblioteca-digitala.ro

din două perioade deosebite în timp. În dreptul umerilor sînt înfățișate două suprafețe ovale, reliefate, care au fost considerate ca redînd omoplații. În partea stîngă, deasupra mijlocului, sînt scrijelate formele a patru topoare-ciocan cu coadă lungă. La mijloc și spre dreapta sînt alte două topoare-ciocan similare, dar unul este în relief și altul scrijelat. Forma

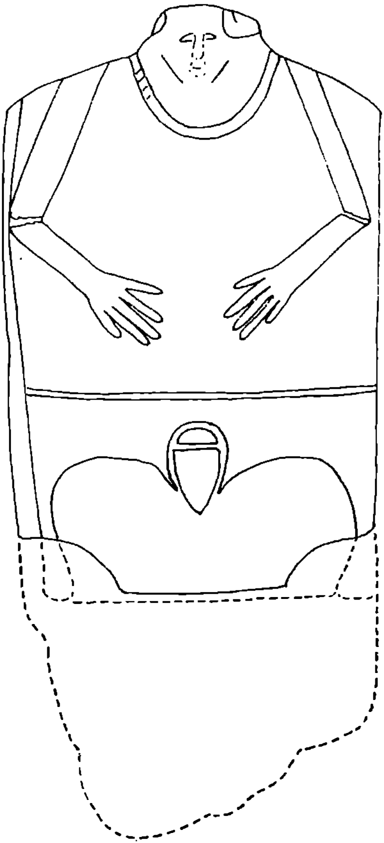

Fig. 1. Statuia-menhir de la Hamangia, văzută din față (după Ion Miclea și Radu Florescu, *Preistoria Daciei*, București, 1980, fig. 262).

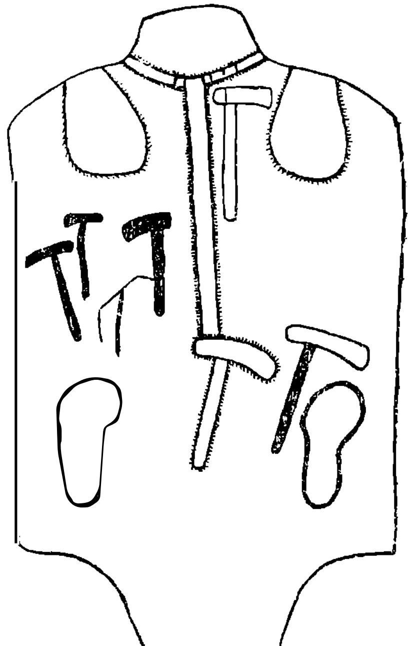

Fig. 2. Statuia-menhir de la Hamangia, văzută din spate (după Ion Miclea și Radu Florescu, *op. cit.*, fig. 263).

topoarelor, mai ales a celor scrijelate, nu este redată clar, ca să se poată preciza corect tipul și materialul din care au fost făcute[4]. Subliniem și observația că două din topoare au coada reliefată, pe cînd celelalte cinci o au scrijelată în întregime. Mai jos de mijloc, sînt scrijelate două ovale prelungi cu cîte o lărgire la partea de sus. Subliniem că ambele sînt cu lărgirea spre dreapta și că pe ele nu sînt indicate degetele. Unii specialiști le-au considerat ca redînd tălpile picioarelor. Mai curînd, este vorba de tolbe pentru săgeți, așa cum a susținut, cu mulți ani în urmă, încă Vasile Pârvan[5].

[4] *Ibidem*, p. 424, fig. 5.
[5] *Ibidem*, p. 426.

https://biblioteca-digitala.ro

Prin săpăturile sistematice din 1952 s-au adus unele precizări în legătură cu mormintele din movila de la Hamangia. În porțiunea păstrată din movilă (aproximativ o treime din ea) s-au mai descoperit două morminte. Ambele morminte au aparținut categoriei „mormintelor cu ocru", caracterizate prin gropi dreptunghiulare, cu strat subțire de ocru roșu presărat pe fundul gropii, cu schelete în poziție chircită pe o parte, cu craniul orientat NE și picioarele SV. Lîngă primul schelet s-a găsit un vas cu corpul bombat la partea superioară, buza arcuită în afară și cu fundul îngust. Lîngă umărul drept al aceluiași schelet se afla o piatră plată, de formă ovală, cu început de perforare din două părți. Groapa primului mormînt fusese acoperită cu bîrne dispuse longitudinal, pe cînd cea de-a doua (mai tîrzie), deoarece tăia marginea movilei primului mormînt) a fost acoperită cu bîrne dispuse longitudinal și transversal. Al doilea mormînt nu a avut inventar funerar [6].

Ținînd seama de datele de care dispunem, nu sîntem în măsură să precizăm pentru care din morminte a fost cioplită și înălțată statuia-menhir de la Hamangia.

Pînă în prezent, părerile specialiștilor sînt diferite în ceea ce privește datarea și semnificația statuii menhir de la Hamangia.

Încă de la descoperire, Vasile Pârvan era de părere că aceasta datează — prin analogie cu piese din vestul și centrul Europei — din perioada de început a epocii bronzului [7].

În lucrarea sa publicată în 1951, V. N. Danilenko, ocupîndu-se de problemele referitoare la cimmerieni, le atribuia acestora și statuia-menhir de la Hamangia, datînd-o în perioada de la sfîrșitul mileniului II și începutul mileniului I î e n. [8].

O clasificare a statuilor-menhir a fost făcută în 1958 de către A. A. Štepinskii, care le împărțea în două categorii principale [9]. Din primul grup făcînd parte cele arhaice, lucrate pe o singură față, cu redarea foarte schematică a trăsăturilor generale ale capului și corpului, folosite la *acoperirea gropilor unor morminte* de la baza kurganelor. Autorul amintit le atribuie, în funcție de condițiile de descoperire, perioadei drevnejamnaja [10].

Din al doilea grup de stele funerare fac parte cele lucrate cu mai multă grijă, cu reprezentarea amănuntelor anatomice, cu precizarea că adesea au redate pe spate diferite arme și chiar omoplații. Se subliniază faptul că acestea *au fost fixate în poziție verticală pe movile funerare*. Ele datează din perioada de sfîrșit a complexului drevnejamnaja sau în perioada timpurie a complexului mormintelor cu catacombe [11].

Pornind de la descoperirea unei statui-menhir pe un tumul de lîngă satul Alexandrovskoe, r. Florești, R. S. S. Moldovenească, în 1963, T. D. Zlatkovskaja reia problema clasificării și datării stelelor funerare antropomorfe. Ea le împarte în trei grupuri [12].

Primul grup (fig. 3/1—4) corespunde cu cel definit de A. A. Štepinskii. Autoarea aduce și unele precizări interesante. Astfel de stele funerare

[6] S. Morintz, Pontica, 5, 1972, p. 53—58.

[7] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 429.

[8] V. N. Danilenko, Arheologija-Kiev, 5, 1951, p. 219—220.

[9] A. A. Štepinskii, SA, 1958, 2, p. 143—148.

[10] *Ibidem*, p. 145 (de ex. stelele funerare de la: Belozerka, de lîngă Kerson și de la Pervomaevka, reg. Kerson).

[11] *Ibidem*, p. 145—146 (de ex.: cele de la Tiritaki, din Peninsula Kerci, de la Kapustino, lîngă limanul Tiligul).

[12] T. D. Zlatkovskaja, Sovetskaja etnografija, 1963, 1, p. 79—88.

https://biblioteca-digitala.ro

acopereau gropile funerare de la baza unor tumuli. Gropile au forma dreptunghiulară cu colțurile rotunjite și cuprind totdeauna cîte un schelet întins pe spate cu picioarele îndoite din genunchi, craniul este orientat, de obicei, spre NE și mîinile sînt întinse pe lîngă corp. În toate aceste morminte s-au păstrat urme de ocru roșu. Grupul respectiv de lespezi

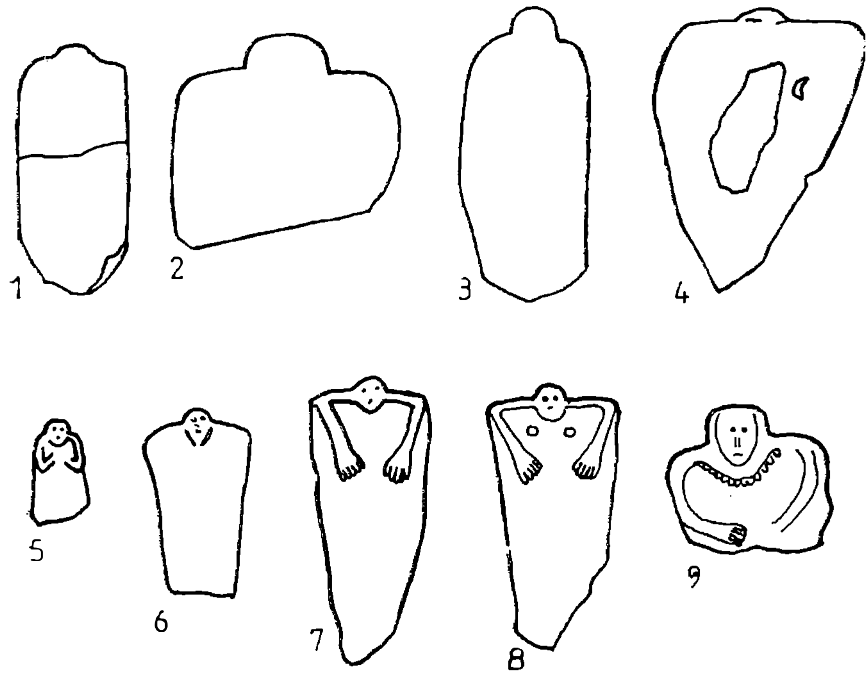

Fig. 3. 1—4 primul grup de stele funerare (după clasificarea T. D. Zlatkovskaja, *op. cit.*, 1963, p. 82, fig. 2) 1 Belozerka; 2 din împrejurimile Odessei; 3 Pervomarvka; 4 Novofilippovki; 5—9 al doilea grup de stele funerare (după clasificarea T. D. Zlatkovskaja, *op. cit.*, 1963, p. 83, fig. 3). 5 Pervomaevka; 6 Kapustino 7—8 Tiritaki; 9 Alexandrovskoe.

funerare este atribuit culturii drevnejamnaja, din perioada de la sfîrșitul mileniului III î.e.n. și datează deci de la începutul epocii bronzului[13].

Al doilea grup de stele funerare (fig. 3/5—9), după clasificarea T. D. Zlatkovskaja, este caracterizat prin prelucrarea mai amănunțită, se pare, tot numai pe o parte. Pe ele este redat capul ca o prelungire arcuită, cu indicarea ochilor, a nasului și a gurii. În unele cazuri mîinile nu sînt reprezentate, iar la altele — chiar din cele mai vechi — sînt făcute ca fiind îndoite din coate și așezate cu palmele pe piept[14]. O astfel de piesă (de la Pervomaevka II) a fost așezată pe muchie, parte în groapa funerară a unui copil; poziția scheletului nu a putut fi precizată. În groapă erau urme de ocru roșu, o sulă de os și un vas caracteristic pentru sfîrșitul perioadei Jamnaja și începutului celei a catacombelor, deci mormîntul datează de la limita dintre mileniul III și II î.e.n.[15] Gropile funerare aveau forma ovală.

[13] *Ibidem*, p. 81—82.
[14] *Ibidem*, p. 82—83.
[15] *Ibidem*, p. 83—84

https://biblioteca-digitala.ro

Stelele funerare de acest tip aveau forma trapezoidală prelungă (observația noastră) și, de regulă, capul era redat pe latura scurtă, mai lată. Piesele mai tîrzii, din același grup, au capul redat amănunțit, brațele îndoite cu palmele așezate pe abdomen. Unele au reprezentați și sînii. O ultimă piesă, cea de la Alexandrovskoe (R. S. S. Moldovenească), are brațele arcuite cu palmele pe abdomen. În dreptul gîtului are o linie, mărginită jos de un șir de semicercuri înfățișînd un șirag de mărgele mari sau plăcuțe de pe îmbrăcăminte [16]. Seria de stele funerare amintite datează tot din perioada timpurie a complexelor funerare cu catacombă [17].

Cel de-al treilea grup de stele funerare (fig. 4), care interesează aici în mod deosebit, este caracterizat prin mult mai multe detalii. Pe ele sînt reprezentate : capul, mîinile, coloana vertebrală, detalii ale îmbrăcăminții și arme. Subliniem că pe cîteva din ele, amănuntele menționate sînt redate atît pe fața, cît și pe spatele lespezii. Toate acestea au fost fixate în poziție verticală pe movile funerare. Reținem constatarea că stelele funerare de tipul descris sînt din lespezi de formă dreptunghiulară (observația noastră) cu partea inferioară neregulată. Datarea grupului este mai grea, deoarece nici una din piese nu a fost găsită în condiții clare [18]. Stela funerară de la Hamangia este considerată ca făcînd parte din cel de-al treilea grup, după clasificarea T. D. Zlatkovskaja, și este datată în primul sau al doilea sfert al mileniului II î.e.n. [19].

În 1971 D. Ja. Telegin a publicat un studiu amănunțit cu privire la stelele funerare descoperite în sudul Ucrainei [20]. Autorul menționat a cartografiat seria statuilor menhir și din analiza hărții rezultă că monumentele mai vechi de acest tip sînt documentate pe un teritoriu relativ restrîns, cuprins între gura Donului și Prutul inferior. În nord se continuă pînă la cotul mare al Niprului și pînă în zona Nistrului mijlociu. Arealul amintit cuprinde și Crimeea [21]. D. Ja. Telegin menționează observația că un număr apreciabil din seria statuilor-menhir a servit la acoperirea unor morminte din complexul Drevnejamnaja, din care cauză s-a încetățenit părerea că ele aparțin comunităților acelui complex. Alți cercetători înclină, după cum am arătat mai sus, să le atribuie perioadei Jamnaja-catacombe sau chiar complexului caracterizat prin morminte cu catacombe. Analiza cartografică făcută de D. Ja. Telegin dovedește că statuile-menhir nu pot fi atribuite complexului Jamnaja, deoarece arealul complexului este mult mai întins, pe cînd statuile studiate au o răspîndire mult mai restrînsă. După părerea sa ele au fost făcute și folosite (în poziție verticală) de o populație care a precedat răspîndirea în sudul Ucrainei a comunităților Jamnaja, care apoi au doborît acele stele funerare și le-au folosit secundar pentru acoperirea gropilor lor funerare. Se atrage atenția asupra faptului că multe din acele stele funerare, servind drept lespezi la acoperirea mormintelor Jamnaja, erau sparte în bucăți sau cioplite pe margini. Acesta este încă un argument în sprijinul concluziei la care ajunge D. Ja. Telegin că statuile-menhir analizate sînt mai vechi și că au aparținut populației ocale, care a precedat în timp cultura Jamnaja. Analizînd ariile de răspîn-

16 *Ibidem*, p. 80.
17 *Ibidem*, p. 83.
18 *Ibidem*, p. 85.
19 *Ibidem*.
20 D. Ja. Telegin, Arheologija-Kiev, 1971, 4, p. 3—17.
21 *Ibidem*, p. 6, fig. 3 (harta).

https://biblioteca-digitala.ro

dire ale culturilor din sud-vestul U.R.S.S. (inclusiv Crimeea), D. Ja. Telegin constată că teritoriul pe care se găsesc majoritatea stelelor funerare corespunde cu acela al culturii documentate în stratul Mihailovka I și din cultura Kemi Oba, care din punct de vedere cronologic corespund

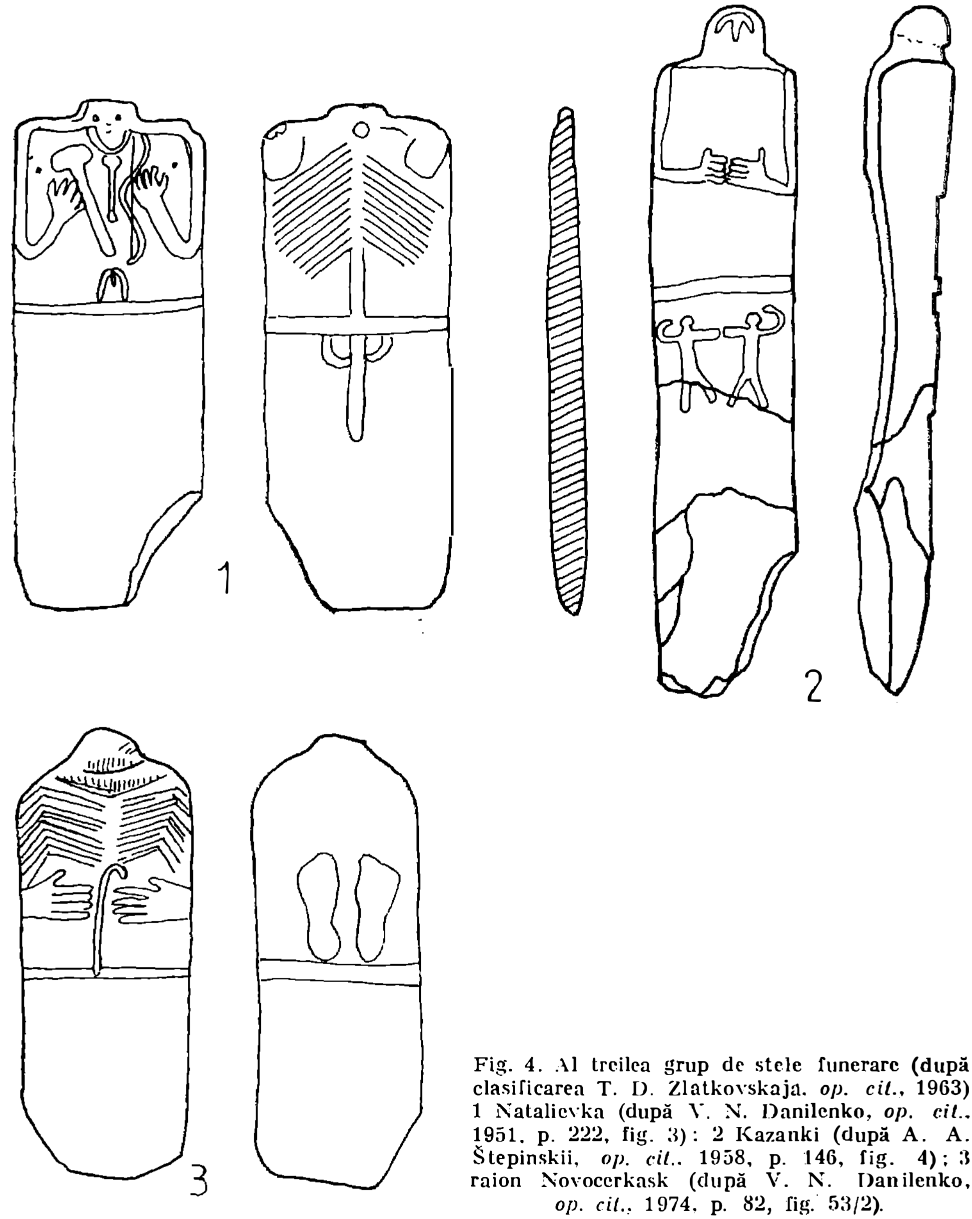

Fig. 4. Al treilea grup de stele funerare (după clasificarea T. D. Zlatkovskaja, *op. cit.*, 1963) 1 Natalievka (după V. N. Danilenko, *op. cit.*, 1951, p. 222, fig. 3): 2 Kazanki (după A. A. Štepinskii, *op. cit.*, 1958, p. 146, fig. 4); 3 raion Novocerkask (după V. N. Danilenko, *op. cit.*, 1974, p. 82, fig. 53/2).

cu etapa Dereivsko a culturii Srednii Stog II și evident preced în timp cultura Jamnaja sau în ținuturi deosebite sînt, în parte, paralele cu ea [22].

[22] *Ibidem*, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro

În 1972, Sebastian Morintz, după o prezentare amănunțită a mormintelor cu ocru descoperite în movila funerară de la Hamangia, era de părere că statuia-menhir găsită acolo se plasează în timp în cursul epocii bronzului [23].

Cu doi ani mai tîrziu a fost publicată o sinteză amplă a lui V. N. Danilenko despre problemele eneoliticului din Ucraina în care se referă și la mormintele cu ocru și la stelele funerare [24]. După părerea sa, întreaga categorie de astfel de stele, inclusiv cea de la Hamangia, au fost cioplite de membrii comunităților care practicau înmormîntările cu ocru tumulare, aparținînd complexului etno-cultural Drevnejamnaja sau Jamnaja, pe care îl împarte în patru faze. Comparînd diferitele categorii de stele funerare autorul amintit ajunge la concluzia că ele datează, inclusiv cea de la Hamangia, din ultima fază numită Gorodțovskaja a complexului etno-cultural Drevnejamnaja, care poate fi plasată în timp între sec. XXIV și sec. XVII î.e.n. Reflectînd, de fapt, procesul de deplasare spre vest a unei părți din populația drevneiamnaia amestecată cu cea locală a culturii Kemi-Oba din stepele-nord pontice [25].

Prin publicarea stelelor funerare descoperite în ultima vreme în nord-estul Bulgariei s-au ridicat unele probleme importante.

Lîngă satul Ezerovo (din apropiere de Varna) s-au găsit trei stele funerare [26]. Două din ele (fig. 5) sînt lucrate din lespezi de formă dreptunghiulară, avînd indicat numai capul, cea de-a treia, tot din lespede dreptunghiulară, are diferite detalii (fig. 6/1). Gorana Tončeva consideră că piesele menționate sînt din aceeași perioadă [27]. După părerea noastră, autoarea greșește, deoarece, dacă ținem seama de forma specifică a primelor două statui-menhir [28], ele se aseamănă foarte mult cu cele avînd formă primitivă, amintite mai sus. În consecință, credem că ele sînt mai vechi, decît a treia piesă cu amănunte [29] (inclusiv prin poziția mîinilor) care face parte din a doua grupă de monumente definită de T. D. Zlatkovskaja. Cea de-a patra statuie-menhir (fig. 6/2), descoperită mai demult tot la Ezerovo [30], prin forma trapezoidală a lespezii se aseamănă cu cele din categoria a doua, dar prin poziția brațelor, prin șiragul de mărgele mari de la gît, prin indicarea omoplaților, a coloanei vertebrale, a brîului și a toporului, se leagă de cea de-a treia categorie definită de aceeași autoare (poate este vorba de un tip de tranziție de la o categorie la alta). Această ultimă piesă de la Ezerovo se aseamănă cu cea de la Hamangia, prin șiragul de mărgele mari de la gît, prin indicarea omoplaților și a coloanei vertebrale, ca și a toporului-ciocan sau bipen; diferă însă forma lespezii (la Ezerovo este trapezoidală, iar la Hamangia dreptunghiulară) și a mîinilor (la Ezerovo sînt îndoite și așezate cu palmele pe partea superioară a pieptului, pe cînd la piesa de la Hamangia, mîinile sînt cu palmele așezate pe abdomen.

Alte două stele funerare au fost descoperite lîngă satul Plačidol [31] (lîngă orașul Tolbuhin). Una din ele (fig. 7/1) este simplă, din prima categorie (după clasificarea T. D. Zlatkovskaja), avînd reprezentat numai

[23] S. Morintz, *op. cit.*, p. 53—58.
[24] V. N. Danilenko, *Eneolit Ukrainy*, Kiev, 1974, p. 82—83.
[25] *Ibidem*, p. 83.
[26] G. Tončeva, Izvestija-Varna, 3/18, 1967, p. 3—19.
[27] *Ibidem*, p. 11.
[28] *Ibidem*, p. 5 (fig. 2) și p. 6 (fig. 3).
[29] *Ibidem*, p. 4 (fig. 1).
[30] *Ibidem*, p. 7 (fig. 4).
[31] L. Bobčeva, Izvestija-Varna, 3/18, 1967, p. 213—215.

https://biblioteca-digitala.ro

capul, fără alte detalii [32]. Cea de-a doua piesă (fig. 7/2) este păstrată parțial de la brîu în sus, fiind o lespede de formă dreptunghiulară. A fost lucrată pe ambele fețe. Are capul ca o prelungire ovală, cu detaliile feței tocite. Mai jos s-a păstrat, în relief, șiragul de mărgele mari. Mîinile sînt îndoite din coate și așezate cu palmele pe partea superioară a pieptului.

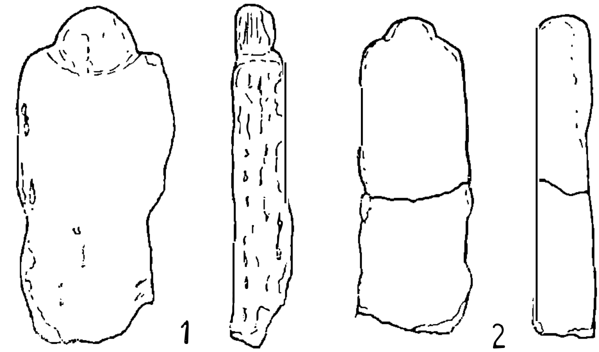
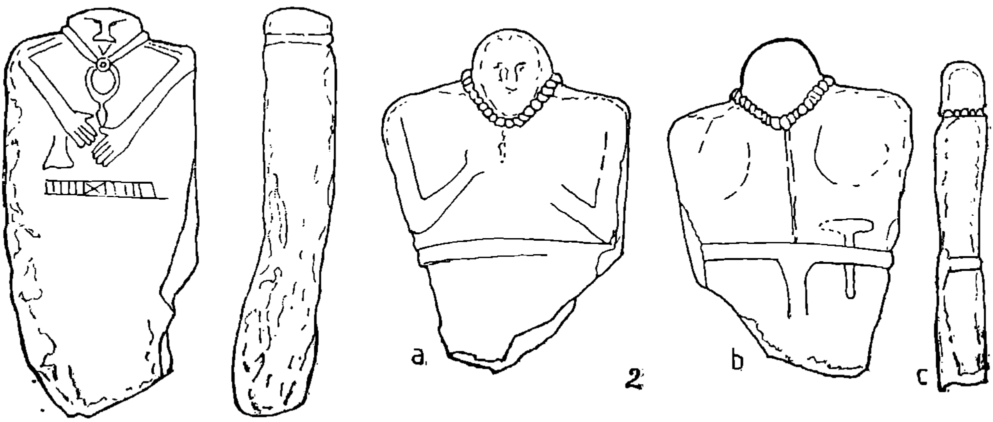

Fig. 5. Stelele funerare de la Ezerovo (după G. Tončeva, *op. cit.*, 1967, p. 5 [fig. 2] și p. 6 ← [fig. 3]).

Fig. 6. Stelele funerare de la Ezerovo (după G. Tončeva, *op. cit.*, 1967, 1 = p. 4, fig. 1 ; 2 = ← p. 7, fig. 4).

Pe spate statuia-menhir de la Plačidol are indicați omoplații (de formă semicirculară) și probabil coloana vertebrală. Înspre marginile plăcii sînt două benzi de cîte trei linii paralele, acoperite cu linii în zig-zag. Mai jos de omoplați sînt două ovale (îngroșate, aproape rotunde, la partea superioară și înguste la partea inferioară). Ele sînt înclinate, unul spre stînga, altul spre dreapta [33]. După cum am amintit, unii cercetători au considerat că ele redau tălpile. Este mai greu de admis că, pe lespedea descrisă, tălpile au fost reprezentate sus, tocmai lîngă omoplați. Ni se pare mai aproape de realitate considerarea lor ca fiind tolbe pentru săgeți. Această statuie menhir se aseamănă și ea cu cea de la Hamangia, prin forma dreptunghiulară a lespezii, prin șiragul de mărgele mari de la gît, prin redarea omoplaților, a coloanei vertebrale și a tolbelor (?). Se deosebește însă prin poziția brațelor. Piesa descrisă de la Placidol face parte din cel de-al treilea tip (după clasificarea T. D. Zlatkovskaja).

[32] *Ibidem*, p. 213 (fig. 1 a).
[33] *Ibidem*, p. 214 (fig. 2).

https://biblioteca-digitala.ro

O ultimă clasificare a stelelor funerare, la care ne vom referi, este cea prezentată de D. Ja. Telegin în cursul lucrărilor Simpozionului internațional de la Donji Milanovać, desfășurate la sfîrșitul lunii septembrie 1985. După clasificarea sa [34], stelele funerare se împart în două categorii mari : *A. Primitive*, avînd indicat numai capul, fără alte detalii ; B. *Com-*

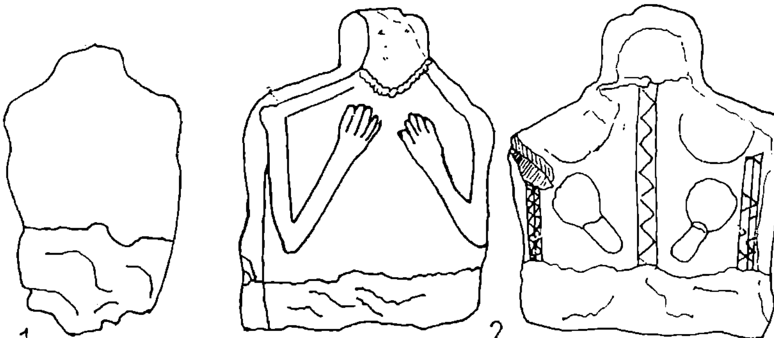

Fig. 7. 1 stela funerară de la Plačidol (după L. Bobčeva, *op. cit.*, 1967, p. 213, fig. 1/1) ; 2 statuia-menhir de la Plačidol (după L. Bobčeva, *op. cit.*, 1967, p. 214, fig. 2).

plexe, cu precizarea diferitelor amănunte anatomice, podoabe, arme și elemente de îmbrăcăminte. Cea de-a doua categorie se împarte și ea în trei tipuri, caracterizate prin poziția deosebită a brațelor. Statuia-menhir de la Hamangia, ținînd seama de această ultimă clasificare a lui D. Ja. Telegin, face parte din tipul II numit Ezerovo-Tiritaki [35].

Părerile specialiștilor sînt împărțite în privința sexului și semnificației stelelor funerare și a statuilor-menhir descrise. Unii le-au numit „babele de piatră", considerînd că ele reprezintă femei. Este drept că la prima categorie, cea a pieselor primitive, nu se poate preciza dacă reprezintă femei sau bărbați, deoarece nu au nici un fel de amănunte anatomice. În schimb, la seria celor complicate situația este mai clară. Sînt unele piese, rare, redînd femei (au indicați sînii), dar majoritatea înfățișează bărbați (unii chiar cu barbă), înarmați cu topoare. Unii cercetători au considerat că statuile-menhir reprezintă șamani, cei mai mulți însă cred că redau luptători și că au fost înălțate pe movilele de pe mormintele unor comandanți militari.

★

În concluzie, dacă ținem seama de datele expuse mai sus, sîntem în măsură să arătăm că — în stadiul actual al cercetărilor — piesa de la Hamangia, lucrată dintr-o lespede de formă dreptunghiulară, cu diferite amănunte anatomice și cu arme, reprezentate pe ambele fețe ale monumentului, face parte din categoria statuilor-menhir, care erau fixate în poziție verticală pe movilele funerare, așa fel ca să poată fi privite din

[34] D. Ja. Telegin, *O kulturnyh svjaziah neo-eneoliticeskogo naselenija severnogo Pricernomorija i Balkano-dunajskogo regiona*, comunicare prezentată în cadrul Simpozionului internațional de la Donij Milanovač, în septembrie 1985.

[35] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

faţă şi din spate. Conform clasificărilor citate statuia-menhir de la Hamangia se încadrează în categoria a treia (după clasificarea T. D. Zlatkovskaja [36] şi în seria tipului II (Ezerovo-Tiritaki) după clasificarea lui D. Ja. Telegin [37].

Considerăm că, în funcţie de analiza cartografică efectuată de acelaşi arheolog, stelele funerare, ca şi statuile-menhir descoperite în zona din preajma ţărmului vestic la Mării Negre au fost realizate de purtătorii complexului cultural Jamnaja, de la sfîrşitul perioadei sale de evoluţie, cînd după asimilarea unor grupuri de populaţie ale culturii Mihailovka I (considerată ca variantă regională a culturii Kemi-Oba), după o anumită perioadă, au trecut Dunărea în Dobrogea şi apoi în nord-estul Bulgariei.

Se cuvine făcută o precizare. Dacă ţinem seama de tipologia stelelor funerare, atunci se pare că acea populaţie amestecată a pătruns, în ţinuturile dintre Dunăre şi Marea Neagră, în mai multe valuri. Primul din ele fiind oglindit prin stelele funerare primitive de la Ezerovo şi de la Placidol, apoi au urmat alte valuri, reflectate prin statuile-menhir de două tipuri de la Ezerovo (cea mai tîrzie fiind cea descoperită mai demult) şi cea de la Plačidol, similare statuii-menhir de la Hamangia, de care sînt apropiate în timp. Toate trei datînd din plină epocă a bronzului.

După cum am amintit la începutul lucrării, credem că statuia-menhir de la Hamangia a fost refolosită pentru un alt mormînt puţin mai tîrziu, din aceeaşi perioadă, aparţinînd aceluiaşi grup de populaţie de stepă.

După părerea noastră, nu este necesară desprinderea grupului de stele funerare şi de statui-menhir din Dobrogea şi din nord-estul Bulgariei, de restul arealului cu astfel de monumente [38], deoarece ele reflectă aceleaşi obiceiuri, au fost lucrate după anumite reguli şi evident au aparţinut aceleiaşi populaţii, originare din stepele nord-pontice, care în „roirea" sa spre vest şi de-a lungul litoralului de vest al Mării Negre a venit în contact şi a asimilat grupuri ale populaţiei locale.

SUR LA STATUE-MENHIR DE HAMANGIA

RÉSUMÉ

La statue-menhir de Hamangia fait partie de la catégorie de statues complèxes, assises en position verticale sur les tumulus funeraires. En tenant compte du mode différent de la représentation des armes sur le dos de la statue-menhir de Hamangia, l'auteur est d'avis qu'elle a été employée deux fois, dans un delai de temps assez court.

La statue menhir de Hamangia doit être encadrée dans le troisième groupe d'après la classification de T. D. Zlatkovskaja et d'après la classification de D. Ja. Telegin, elle doit être encadrée dans le type II Ezerovo-Tiritaki. La statue-menhir de Hamangia date de l'âge du bronze.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. La statue-menhir de Hamangia : vue en face (d'après Ion Miclea et Radu Florescu, *Preistoria Daciei*, Bucureşti, 1980, fig. 262).

Fig. 2. La statue-menhir de Hamangia : vue en dos (d'après Ion Miclea et Radu Florescu, *op. cit.*, fig. 263).

[36] T. D. Zlatkovskaia, *op. cit.*, p. 83.
[37] D. Ia. Telegin, *op. cit.*
[38] G. Tončeva, *op. cit.*, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3. Stèles funéraires de la région nordpontique : 1—4 le premier groupe (d'après la classification de T. D. Zlatkovskaja, *op. cit.* 1963, p. 82, fig. 2) ; 1 Belozerka ; 2 Odessa ; 3 Pervomaevka : 4 Novofilippovki ; 5—9 la deuxième groupe (d'après la classification de T. D. Zlatkovskaia, *op. cit.*, 1963, p. 83, fig. 3) ; 5 Pervomaevka ; 6 Kapustino ; 7—8 Tiritaki ; 9 Alexandrovskoe.

Fig. 4. Stèles funéraires de la région nord pontique : le troisième groupe (d'après la classification de T. D. Zlatkovskaja, *op. cit.*, 1963, p. 85, fig. 4) Natalievka (d'après V. N. Danilenko *op. cit.*, 1951, p. 222, fig. 3) ; 2 Kazanki (d'après A. A. Stepinskii, *op. cit.*, 1958, p. 146, fig. 4) ; 3 rayon Novočerkask (d'après V. N. Danilenko, *op. cit.*, 1974, p. 82, fig. 53/2).

Fig. 5. Stèles funéraires de Ezerovo (d'après G. Tončeva, *op. cit.*, 1967, p. (fig. 2), et p. 6 (fig. 3).

Fig. 6. Stèles funéraires de Ezerovo (d'après G. Tončeva. *op. cit.*, 1967, 1 = p. 4, fig. 1 ; 2 = p. 7, fig. 4).

Fig. 7. La stèle funéraire et la statue-menhir de Plačidol : 1 (d'après L. Bobčeva, *op. cit.*, 1967, p. 213, fig. 1/1) ; 2 (d'après L. Bobčeva, *op. cit.*, 1967, p. 214, fig. 2).

https://biblioteca-digitala.ro

DACII DIN NORD-VEST ÎN EPOCA ROMANĂ. CARPII ÎN TERITORIUL INTRACARPATIC

de GH. DIACONU

La finele perioadei interbelice și în anii de după cel de-al doilea război mondial, unii specialiști s-au aplecat asupra istoriei dacilor dinafara provinciei romane [1]. Un rol deosebit privind identificarea așezărilor și necropolelor dacilor din vest și nord l-au avut cercetările de teren din zilele noastre, întreprinse de Egon Dörner, I. H. Crișan, Sever Dumitrașcu, Tiberiu Bader, Gh. Lazin ș.a. [2].

Identificarea grupului cultural al dacilor din vest o datorăm lui Egon Dörner, care în anul 1951 a întreprins cercetări de salvare în perimetrul com. Sîntana, jud. Arad [3]. Potrivit celor relatate de către descoperitor, aici, în cuprinsul unei locuințe și al unor gropi menajere, a apărut ceramică lucrată cu mîna și cești dacice, asociate cu fragmente de vase *terra sigillata.*

În necropola aferentă așezării, cu prilejul cercetării a patru morminte de incinerație, în cuprinsul urnelor, alături de oase calcinate, au fost găsite cuțite din fier și o fibulă romană, care asigură datarea mormintelor în secolul al III-lea e.n. [4].

Urnele din mormintele de la Sîntana-Arad, lucrate cu mîna din pastă grosieră, sau la roată din pastă cenușie, fină, potrivit formelor și decorului sînt de tradiție La Tène. O descoperire similară este semnalată la Arad — Gai, unde a fost recuperată o urnă cenușie, aparținînd unui mormînt din al cărui inventar mai fac parte un cuțit din fier și o fusaiolă [5].

În regiunea dintre Crișul Negru și Mureș, sînt amintite descoperiri aparținînd dacilor din vest, pe baza unor tezaure monetare și anume: la Covăsinți, Cherechi și Vînători [6]. Cartarea antichităților descoperite între Mureș și Crișul Negru i-au îngăduit cercetătorului arădean să stabilească și momentul pătrunderii sarmaților iazigi în zonă. Potrivit cercetărilor întreprinse se socoate că, după părăsirea provinciei Dacia, pe cursul inferior al Mureșului și la sud de Crișul Negru, s-au infiltrat sarmații iazigi, ale căror urme sînt marcate în teren de morminte de înhumație descoperite la : Nădlac, Șeitin, Vărșand și Iermata Neagră [7]. Cu același prilej s-a ajuns

[1] C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945 ; M. Macrea, Apulum, 7, 1968, p. 179 ; I. I. Rusu, Dacia, N.S., 3, 1959 ; D. Tudor, *Răscoale și atacuri „barbare" în Dacia romană*, București, 1957.

[2] E. Dörner, OCD, 1960, p. 155—159 ; Apulum, 9, 1969, p. 681 ; *Die freien Daker zwischen Mureș und Crișul Negru*, în *Actes du VII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Praga, 21—27 august 1966, p. 1024—1027 ; I. H. Crișan, Apulum, 8, 1968, p. 248 ; S. Dumitrașcu și T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșu Aurit*, Satu Mare, 1967.

[3] E. Dörner, în *Actes du VII-e Congrès* . . ., p. 1026.

[4] *Ibidem*, p. 1026.

[5] *Ibidem*, p. 1027.

[6] *Ibidem*, p. 1026—1027.

[7] *Ibidem*, p. 1027.

S C I V A, tomul 37, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1986, p. 296—308

https://biblioteca-digitala.ro

și la încheierea potrivit căreia iazigii au pătruns în regiunea amintită în ultimul pătrar al secolului al III-lea e.n., dar mai ales în cursul secolului următor, preluînd elemente culturale de la băștinași, cum reiese din analiza inventarului unui mormînt de înhumație de la Șimand, aparținînd după ritual și piese de inventar unui iazig, căruia însă i-a fost depusă ca ofrandă o ceașcă dacică [8]. După părerea specialiștilor, ca urmare a impactului iazigic, o parte a dacilor din vest s-au îndreptat spre est, pătrunzînd în fosta provincie Dacia, abandonată de puterea romană [9].

Pătrunderea dacilor din vest în fosta provincie romană Dacia este cît se poate de bine ilustrată de monumentele de la Cipău (fig. 1). Aici,

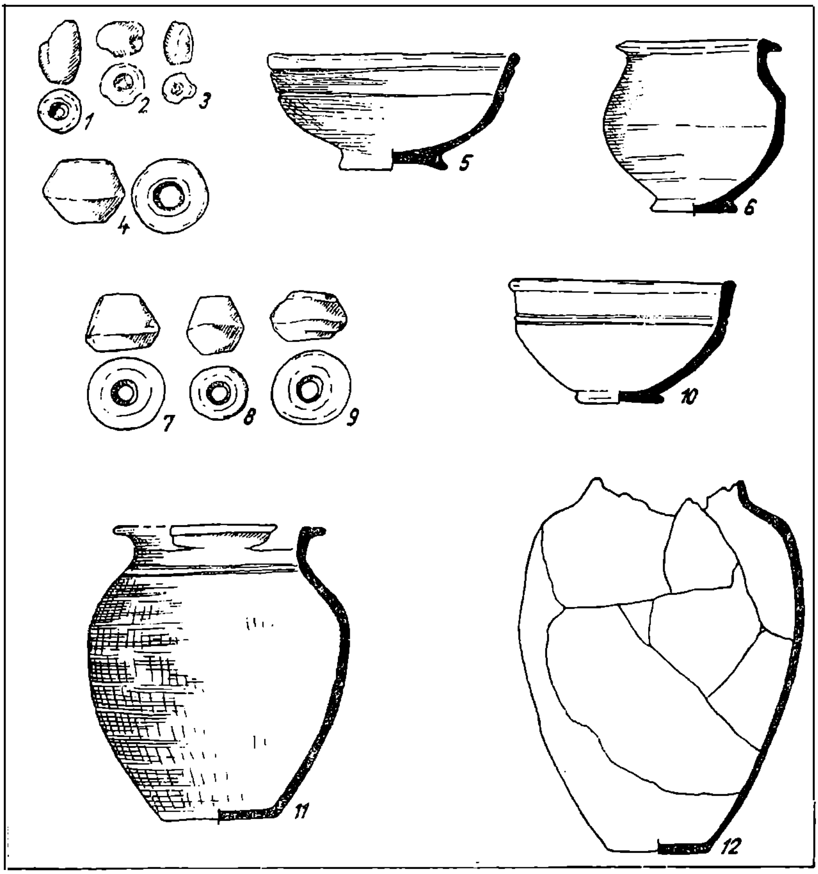

Fig. 1. Cipău-Gîrle. Ceramică, fusaiole și perle aparținînd dacilor din vest (după K. Horedt, *Siebenbürgen* . . ., fig. 42, p. 108).

în locuințe și în cuprinsul a trei morminte de incinerație, a fost descoperită ceramică dacică, care prin forme și structura pastei continuă pe aceea de tip Sîntana—Arad. Tot aici au fost reperate elemente romane ca farfuria de tip *Dragendorf* 37, și perle din calcedonie, ultimele răspîndite

[8] *Ibidem*, p. 1027.
[9] N. Vlassa, SCIV, 16, 1965, 4, p. 501—518.

https://biblioteca-digitala.ro

mai ales în aria iazigilor[10]. Autohtonismul grupului de la Cipău este asigurat însă, pe lîngă inventar, de ritul de incinerație, practicat aici, spre deosebire de iazigi, care din totdeauna și-au înhumat morții[11].

Comunitățile de tip Sîntana—Arad evoluează în cursul secolului al IV-lea e.n., în regiunea dintre Mureș și Crișul Negru, așa după cum o dovedesc o seamă de descoperiri, printre care se remarcă centrul de olari de la Arad—Ceala, unde ceramica de tradiție dacică, asociată cu ceramica provincial romană, a fost datată cu monedă emisă în domnia împăratului Constans al II-lea[12]. Alte așezări, ca Horia, Arad-Grădiște, Șiclău, Șiria, sînt datate în cursul secolului al IV-lea e.n., prin ceramică și piepteni din os, lucrați din trei plăci, cu mînerul în formă de clopot[13].

★

Dacii au locuit în epoca romană și în regiunea de nord-vest a țării noastre de azi și anume în jud. Satu Mare, partea de nord-vest a jud. Maramureș și zonele de nord ale județelor Sălaj și Bihor. Primele descoperiri de aici le datorăm arheologilor Sever Dumitrașcu și Tiberiu Bader, care, în anul 1964, au întreprins săpături la Medieșu Aurit, jud. Satu Mare, unde au fost dezvelite 13 cuptoare de ars oale și un cimitir de incinerație din care au fost cercetate 76 de morminte[14].

Cîmpul de pendulare al investigațiilor privind dacii din nord a fost lărgit, cu timpul, prin strădania unor arheologi de la muzeele locale și a unor cercetători de la institutele din Cluj-Napoca și București[15]. Astfel, în zona Barcăului și a celor trei Crișuri au fost executate anchete de teren sub îndrumarea lui Sever Dumitrașcu, în vederea elaborării tezei sale de doctorat, la : Moroda, Cociuba Mare, Rohani, Rîpa și Tinca pe Crișul Negru și La Girișu de Criș pe Crișul Repede[16]. În literatura de specialitate sînt consemnate cercetări în preajma Careiului și a zonei înconjurătoare, executate de : Vlad Zirra, I. H. Crișan, M. Rusu și I. Nemeti[17]. La Călinești în Maramureș a fost investigată o așezare de către R. Popa, iar în momentul de față, Gh. Lazin cercetează un nou centru de olari, descoperit la Lazuri, jud. Satu Mare[18]. O seamă de alte așezări, ca acelea de la Mișca, jud. Bihor, sau Nușfalău, jud. Sălaj la care se adaugă și altele care nu au fost încă cercetate, îmbogățesc repertoriul așezărilor dacilor din nord[19].

Stadiul cunoașterii necropolelor dacilor din nord și nord-vest este, oarecum, îngreuiat de faptul că necropola de la Medieșu Aurit nu a fost încă valorificată din punct de vedere științific. Ca atare, pentru cunoaște-

[10] *Ibidem*.

[11] K. Horedt, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, București, 1982, p. 107 și 110 : pentru ritualul de înmormîntare al sarmaților iazigi, v. Mihály Parducz, *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns*, I, II și III, ActaArchHung, 30, 1950.

[12] E. Dörner, *op. cit.*, p. 1027.

[13] *Ibidem*.

[14] S. Dumitrașcu, *Teritoriul dacilor liberi din vestul și nord-vestul României în vremea daciei romane* (rezumatul tezei de doctorat), București, 1973, p. 16.

[15] *Ibidem*, v. repertoriul așezărilor, p. 16 : v. și Gh. Lazin, I. Németi, Crisia, 1972, p. 199—213.

[16] *Ibidem*.

[17] Majoritatea cercetătorilor amintiți au căutat în zonă monumente mai timpurii, dar au identificat cu prilejul cercetărilor și urme de locuire aparținînd dacilor liberi ; v. Gh. Lazin, I. Németi, *op. cit.*, p. 200, notele 4—7.

[18] Informație, Gh. Lazin, autorul săpăturilor de la Lazuri, pentru cuptoare descoperite în perimetrul orașului Satu Mare, v. Gh. Lazin, Studii și comunicări Satu Mare, 4, 1980, p. 133—142 și fig. 2, 3.

[19] S. Dumitrașcu, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

rea tipului de necropole, a ritului și ritualurilor de înmormîntare pentru această ramură a dacilor, ne putem sprijini numai pe mormintele publicate de Sever Dumitrașcu și Tiberiu Bader în lucrarea din anul 1964, la care vom adăuga unele date menționate de primul autor în rezumatul tezei sale de doctorat, ca și în alte studii sau articole [20].

Din cele relatate de autori, reiese că necropola se află situată la cîteva sute de metri depărtare de așezare și de complexul de ateliere, în stînga drumului Medieșu-Dumbrava, în punctul denumit de localnici ,,La Leșu", pe o terasă a văii Racta [21]. Din descriere reiese că ne aflăm în fața unei necropole plane de incinerație, ale cărei morminte erau situate la adîncimea de 0,60—0,80 m [22]. În total au fost cercetate 76 de morminte, dintre care doar patru au fost prezentate în lucrarea amintită [23].

Există deopotrivă morminte de incinerație în urne și în gropi [24]. Este important de reținut că în morminte au fost folosite, ca urne, vase lucrate cu mîna, sau cenușii, cenușii-negre din pastă fină, lucrate la roată, de factură dacică, ca și vase de tradiție romană care alături de ceramica descoperită în cuptoare și în așezare marchează pecetea romanității la Medieșu Aurit. Din cele relatate de către descoperitori reiese de asemenea că unele urne au fost acoperite cu vase avînd funcția de capace, sau cu fragmente din vase. În unele cazuri sînt semnalate și vase adiacente depuse ca ofrandă [25].

În încheiere se cuvine a fi reținut faptul că din observațiile descoperitorilor reiese că arderea defuncților a fost făcută în afara perimetrului necropolei. De asemenea a fost observată lipsa mormintelor de înhumație și a mormintelor de incinerație cu gropile arse, sau categoria acelora cu gropile purificate cu ajutorul focului. Reținem, de asemenea, practica arderii secundare a urnelor, vaselor adiacente, podoabelor, obiectelor și armelor din morminte. Acestea din urmă ca și o parte din vase prezintă deformări datorate temperaturii la care au fost expuse, iar în cazul armamentului deformări voite potrivit unui obicei și ritual străin de mediul băștinaș [26]. Din inventarul mormintelor, alături de vase mai sînt semnalate unele podoabe și obiecte ca : fibule, cuțite, amnare, umbo-uri etc. [27].

Comunitatea dacilor liberi de la Medieșu Aurit, ca și aceea de la Lazuri, se caracterizează prin sedentarism, ilustrat, pe lîngă alte îndeletniciri, mai ales de prelucrarea ceramicii în cuptoare de ars oale, situate în preajma sau cuprinsul unor ateliere care au fost doar parțial cercetate [28].

Studierea celor 13 cuptoare, din centrul de olari de la Medieșu Aurit, a îngăduit descoperitorilor să ajungă la unele încheieri cu privire

[20] S. Dumitrașcu și T. Bader, *Așezarea dacilor liberi . . .*, p. 43—48 ; idem, ActaMN, 4, 1967, p. 107—126 ; Sever Dumitrașcu, Studii și comunicări Satu Mare, 1975, p. 56—58 ; v. și rezumatul tezei de doctorat.

[21] S. Dumitrașcu și T. Bader, *op. cit.*, p. 43.

[22] *Ibidem.*

[23] S. Dumitrașcu, Studii și comunicări Satu Mare, 1975, sînt prezentate cîteva date pe marginea celor 76 de morminte cercetate, v. *ibidem*, p. 56 —57.

[24] *Ibidem*. p. 56.

[25] S. Dumitrașcu și T. Bader, *op. cit.*, p. 43—44.

[26] Asupra ritualului arderii secundare a vaselor, obiectelor și podoabelor autorii nu insistă, însă o sumară examinare a inventarului dovedește că un atare ritual a fost din plin folosit de către comunitatea care a folosit necropola de la Medieșul Aurit. În legătură cu acest obicei vezi opiniile noastre exprimate cu peste două decenii în urmă în *Tîrgșor,* București, 1965, precum și părerile contrare formulate de Gh. Bichir, Ion Ioniță, V. Palade ș.a.

[27] Ilustrate sărac în prima lucrare a autorilor pe baza celor patru morminte, dar mai diversificate, potrivit celor amintite în studiul lui Sever Dumitrașcu.

[28] S. Dumitrașcu și T. Bader, *op. cit.*, p. 20—31.

https://biblioteca-digitala.ro

la tipurile de cuptoare, procesul de producție și categoriile ceramice care au fost lucrate în atelierele de pe Șuculeu.

În majoritatea cazurilor, cuptoarele de ars oale au forma tronconică, fiind de formă circulară la bază, cu un diametru ce variază între 1,60 și 2,75 m. Camerele de foc și canalele pentru alimentarea cu foc sînt despărțite prin pereți mediani, cruțați în solul viu cu prilejul amenajării.

Camerele de ardere a vaselor aveau forma circulară și erau situate aproximativ la nivelul de călcare al vremii, după care erau amenajați pereții calotelor camerelor de ardere, avînd grosimea de 0,10—0,70 m. Pe grătarele cuptoarelor au fost surprinse găuri, uneori dispuse neregulat, prin care circula aerul cald în cuprinsul camerelor de ardere a vaselor.

În zona atelierelor și cuptoarelor au fost recoltate mai multe categorii ceramice după cum urmează : ceramică lucrată cu mîna, executată din lutul local, în amestec cu ingrediente, care îi dau un aspect grosier (fig. 2/5, 8). Din această categorie ceramică se remarcă oalele-borcan, urnele de formă bitronconică, ornamentate cu brîie alveolare, la care se adaugă ceștile (cățuile) tronconice, folosite ca opaițe (fig. 2/6).

Din cuprinsul categoriei ceramice lucrate la roată, pentru care, în principal, au fost amenajate atelierele și cuptoarele, se detașează ceramica cenușie sau cenușie-neagră, executată din pastă fină, cu ardere completă sau incompletă, potrivit tirajului din cuptoare, reglat după dorința meșterilor olari (fig. 2/4, 13). Din grupa ceramicii la care ne referim fac parte în primul rînd o serie de oale de forme și mărimi diferite, respectînd formele ceramicii dacice din La Tène. O altă formă frecvent întîlnită aici este reprezentată de fructiera cu piciorul scund.

Din repertoriul străchinilor sau străchinilor-castroane se disting cele cu pereții subțiri, profilul în forma literei „S" cu funduri inelare. De asemenea se atrage atenția că au fost găsite unele vase, care sugerează imitarea acelora în *terra nigra*.

O categorie aparte este constituită de prezența unor amfore cu două torți, prevăzute cu nervuri, evident lucrate în atelierele de pe Șuculeu. O parte a ceramicii cenușii, sau cenușii-negre a fost „decorată" cu ornamente lustruite.

În sfîrșit, o categorie cît se poate de bine reprezentată este aceea a chiupurilor (vase de provizii), cu profile de buze și ornamente variate (fig. 2/7).

Altă categorie importantă a ceramicii de la Medieșu Aurit este aceea a olăriei zgrunțuroase (pastă cu mult nisip) de culoare cenușie-neagră, ilustrată mai ales de oale și mai rar de străchini (fig. 2/ 4). Această categorie ceramică, necunoscută dacilor în La Tène, a fost transmisă sau însușită prin filieră romană [29]. Atragem luarea aminte că o atare categorie ceramică nu a fost cunoscută în aria purtătorilor culturii Przeworsk și nici în aceea a culturii Lipița [30].

Cercetătorii complexului meșteșugăresc de la Medieșu Aurit semnalează de asemenea prezența unor fragmente de vase romane provenite pe cale de import, dintre care unele lucrate în tehnica celor cunoscute sub denumirea de *terra sigillata*, au servit probabil ca modele localnicilor [31].

În legătură cu datarea monumentelor dacilor liberi din nord și nord-vest, alături de ceramică, poate fi folosit lotul de fibule cunoscut pînă în

[29] Gh. Diaconu, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 243—250.
[30] *Ibidem*, fig. 1/II.
[31] Sever Dumitrașcu și Tiberiu Bader, *op. cit.*. p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro

prezent (fig. 2/11, 12). Două fibule, din fier, una cu port-agrafa laterală, iar a doua cu piciorul întors pe dedesubt, descoperite în mormintele 1 şi 3, au văzut lumina tiparului. Cele două fibule menţionate sînt de factură romană şi datează din secolul al III-lea e.n. [32].

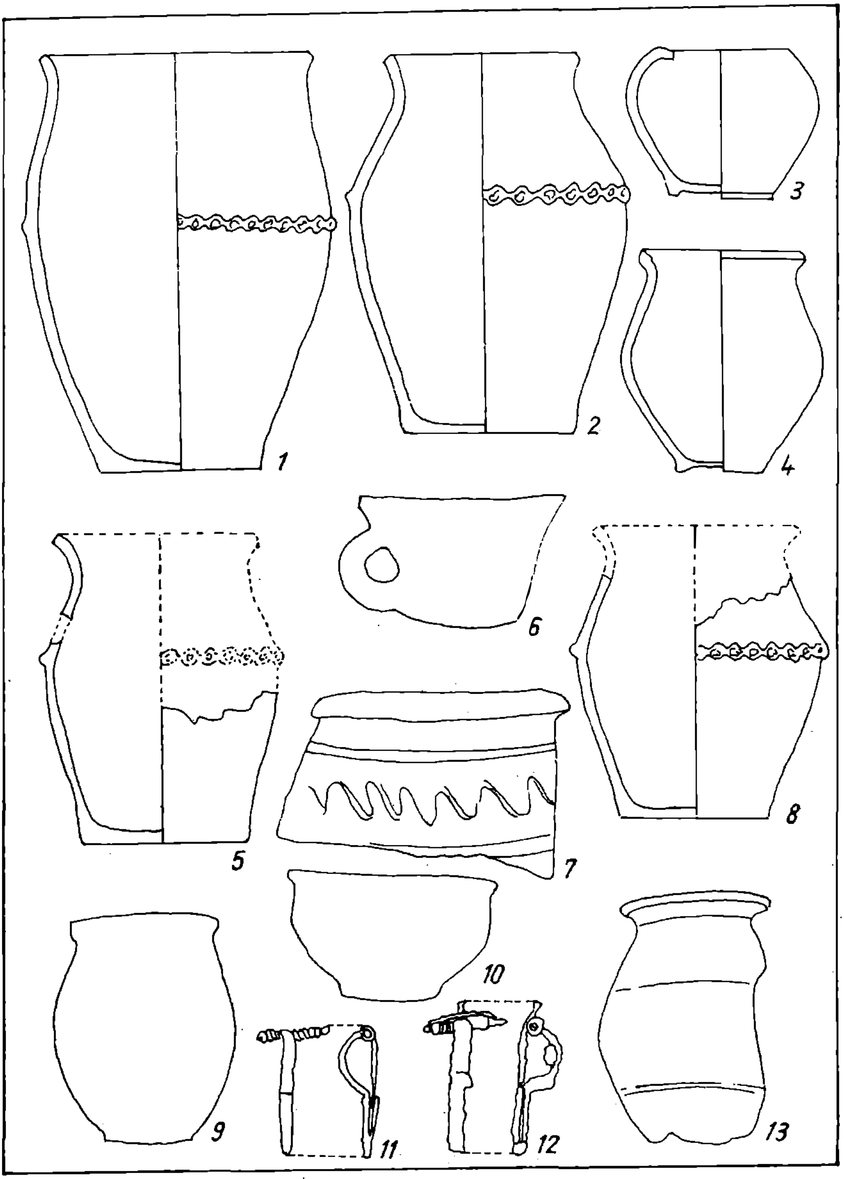

Fig. 2. Medieşu Aurit. Ceramică şi fibule aparţinînd dacilor din nord-vest (după S. Dumitraşcu şi T. Bader, *Aşezarea* . . ., fig. 22—23, şi pl. II, V, X, XV).

În perimetrul aşezării, în zona cuptoarelor de ars ceramică, a fost găsită o insignă de „Benificiarius", lucrată din bronz [33], avînd analogii

[32] *Ibidem*, fig. 22/4 şi fig. 23/4.
[33] *Ibidem*, pl. XVI, jos, dreapta.

https://biblioteca-digitala.ro

la Mătăsaru, jud. Dîmboviţa, unde este asociată cu alte elemente de datare din secolul al III-lea e.n. [34]. O fibulă din bronz, din seria acelora dintr-o bucată, cu piciorul întors pe dedesubt, a fost descoperită tot încadrul aşezării şi datează în alte medii culturale în secolele II—III e.n., fiind cunoscută sub denumirea de „tipul pannonic" al fibulei cu piciorul întors pe dedesubt [35]. În sfîrşit, o fibulă din argint, lucrată în tehnica granulaţiei, găsită la Lazuri, datează din secolul al III-lea e.n., fiind răspîndită, mai ales, în regiunile de la nord de ţara noastră şi este cunoscută sub denumirea de tipul Straze-Sakrau [36].

Spre deosebire de cimitirele dacilor din vest, sud sau răsărit de Carpaţi, la dacii din nord este frecvent documentat obiceiul arderii secundare a urnelor, vaselor de ofrandă, a obiectelor şi podoabelor în rugurile de cremaţie. Un atare obicei este întîlnit mai ales în aria purtătorilor culturii Przeworsk [37], în orizontul cultural de tip Brest Trişin-Lepesovka I [38], iar mai tîrziu în aria culturii Sîntana-Cerneahov [39].

În necropola de la Medieşu Aurit, au fost descoperite amnare de tip Przeworsk care marchează o pătrundere din lumea nordică, iar părerea potrivit căreia asemenea obiecte sînt răspîndite în aria culturii Lipiţa, se explică prin simbioza dintre cele două culturi menţionate [40]. La Bolotnoe şi Zvenigorod este documentată cît se poate de bine o atare simbioză. Aici, vase de factură dacică (Lipiţa) sînt asociate cu elemente Przeworsk ca : umbouri, arme deformate în ruguri etc., potrivit obiceiurilor funerare practicate în cultura amintită [41].

Cele două vîrfuri de lance, pintenii şi alte elemente de origine nordică din aşezarea şi necropola de la Medieşu Aurit pot fi explicate ca provenind pe calea arătată. De asemenea, obiceiul aşezării pieselor de armament sub urne, cazul umbo-ului de scut de sub urna mormîntului nr. 41, trebuie interpretată ca o moştenire sau tradiţie a purtătorilor culturii Przeworsk, care la un moment dat au intrat în nemijlocite legături cu dacii din regiunea Sătmarului [42].

Rezumînd cele prezentate se cuvine a sublinia că elementele de cultură materială şi spirituală, ritul de înmormîntare tradiţional al dacilor din vest şi nord — nord-vest reprezintă jaloane importante care marchează indubitabil că în regiunile menţionate, în cursul secolelor III—IV e.n.,

[34] Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, Bucureşti, 1984, p. 58, pl. LII/8, LIII/4.

[35] S. Dumitraşcu şi T. Bader, *op. cit.*, pl. XVIII/1.

[36] Informaţie Gh. Lazin, autorul săpăturilor; altă piesă descoperită în locuinţa nr. 1 de la Culciu Mare; pentru Medieşul Aurit, v. K. Horedt, Apulum, 11, 1973, p. 97, fig. 5.

[37] Pentru principalele necropole din cultura Przeworsk, unde se întîlneşte ritualul amintit, v. Gh. Diaconu, *Tîrgşor*, p. 124.

[38] I. V. Kuharenko, *Mogil'nik Brest-Trišin*, Moscova, 1980, p. 70 şi ilustraţia cu vase, obiecte şi podoabe deformate din cauza focului şi temperaturii ridicate din ruguri.

[39] Ritualul arderii secundare a vaselor, obiectelor şi podoabelor este documentat în aria estică (Cerneahov) şi în aria vestică a culturii (Sîntana de Mureş).

[40] Asemenea amnare sînt documentate în cultura Przeworsk, mai rar în cultura Lipiţa şi cultura Sîntana-Cerneahov. Nu de multă vreme un exemplar a apărut la Buridava (v. D. Berciu, *Buridava dacică*, Bucureşti, 1981, p. 214, pl. 39, 12), iar altele două la Daneţi, jud. Dolj într-o necropolă daco-romană, v. Gh. Popilian, Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 54, fig. 3/6 şi p. 58, fig. 5/8.

[41] Pentru Bolotnoe şi Zvenigorod, v. I. K. Svcşnikov, KS, 68, 1957, p. 68—74, fig. 21—25.

[42] v. S. Dumitraşcu, Studii şi comunicări, Satu Mare 1975, p. 57—58.

https://biblioteca-digitala.ro

au locuit comunități de daci rămase în afara granițelor provinciei Dacia după cucerirea romană [43].

Ipoteza lui Sever Dumitrașcu potrivit căreia în comunitatea de la Medieșu Aurit ar fi pătruns la un moment dat elemente din aria purtătorilor culturii Lipița (costobocii) este mai greu de acceptat [44].

Influența civilizației romane asupra acestor triburi de daci este ilustrată de prezența unor obiecte și podoabe de factură romană, dar mai ales de existența, dăinuirea și prelucrarea în atelierele dacilor liberi de aici a ceramicii provincial romane din pastă nisipoasă-zgrunțuroasă, pe care la vremea la care ne referim nu au cunoscut-o vecinii dacilor liberi din vest și nord — nord-vest, în speță iazigii, cvazii, vandalii și nici costobocii, purtătorii culturii Lipița [45].

În încheiere trebuie să reținem, de asemenea, că examinarea unor elemente de cultură materială sau spirituală din aria dacilor din vest ne dovedește că ici-colo au pătruns și elemente culturale sarmato-iazige, iar în mediul dacilor din nord — nord-vest și antichități, nordice, desprinse din aria purtătorilor culturii Przeworsk [46].

O ultimă problemă pe care dorim să o relevăm constă în faptul că atît în aria dacilor din vest, cît și în aceea a dacilor din nord — nord-vest, nu apar elemente caracteristice culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov [47].

★

Pătrunderea carpilor în teritoriul intracarpatic este ilustrată de dovezi cuprinse în cîteva izvoare. În legătură cu una din incursiunile carpilor, desfășurată probabil pînă în centrul provinciei Dacia, stă drept mărturie conținutul cunoscutei inscripții de la Apulum (Alba Iulia), care ne informează despre un ostatec care a fost eliberat din captivitatea carpilor [48].

În literatura de specialitate sînt formulate mai multe păreri în legătură cu etapele pătrunderii și instalării carpilor în Dacia romană. Potrivit opiniei exprimate de unii specialiști se socoate că între anii 245—247, ca urmare a cunoscutelor raiduri carpice, aceștia ar fi ocupat o parte a teritoriului provinciei după care s-au instalat aici [49]. După alți cercetători carpii ar fi pătruns în Dacia deabia după anii 271—275, adică după retragerea puterii romane, sau după anii 295—297, ani care marchează începutul slăbirii puterii carpilor în favoarea goților [50].

O problemă asupra căreia s-au purtat numeroase discuții este aceea a prezenței efective a carpilor pe teritoriul Daciei romane în cuprinsul

[43] Cele mai timpurii vestigii de tip Lipița datează de la mijlocul secolului I î.e.n. Cu toate acestea ipoteza părăsirii teritoriilor de baștină ale dacilor, în urma cuceririi provinciei Dacia de către romani, trebuie luată în considerație și pentru unele triburi de tip Lipița dislocate după cucerirea Daciei de către romani.

[44] S. Dumitrașcu, Studii și comunicări Satu Mare, 1975, p. 58. Comunitatea dacilor liberi de la Medieșu Aurit a locuit în apropierea provinciei Dacia de unde la un moment dat a preluat din arsenalul ceramicii romane specia nisipoasă-zgrunțuroasă a ceramicii pe care nu au cunoscut-o purtătorii culturii Lipița.

[45] Gh. Diaconu, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 243—250.

[46] K. Horedt, Apulum, 11, 1973, p. 91—98, fig. 4—5.

[47] Cele mai nordice monumente din Dacia intracarpatică de tip Sîntana de Mureș sînt semnalate în regiunea Bistrița-Năsăud, iar cel mai vestic punct este marcat de descoperirea de la Palatca, jud. Cluj.

[48] V. altarul ridicat de C. Valerius Serapio, în CIL, III, 1054.

[49] La unii specialiști a stăruit ideea părăsirii unora dintre castre de către romani, în urma atacurilor provocate de carpi. v. J. Jung, *Roemer unde Romanen in der Donauländern*, Innsbruck, 1887, p. 176 și urm.

[50] K. Horedt, *Siebenbürgen* ... p. 43—44.

https://biblioteca-digitala.ro

unor așezări și cimitire sau a stabilirii acestora în imediata vecinătate a vetrelor de locuire a populației daco-romane și folosirea în comun a acestora [51].

În legătură cu cele semnalate mai sus, atragem luarea aminte asupra monumentelor de la Soporu de Cîmpie și Obreja pe marginea cărora au fost exprimate puncte de vedere diferite în privința datării și a identificării ramurii dacilor de aici [52].

Antichitățile de caracter carpic, identificate pînă în prezent în teritoriul intracarpatic, sînt puține la număr și au apărut, fie izolat și întîmplător, fie în cuprinsul unor complexe aparținînd populației daco-romane [53] (fig. 3).

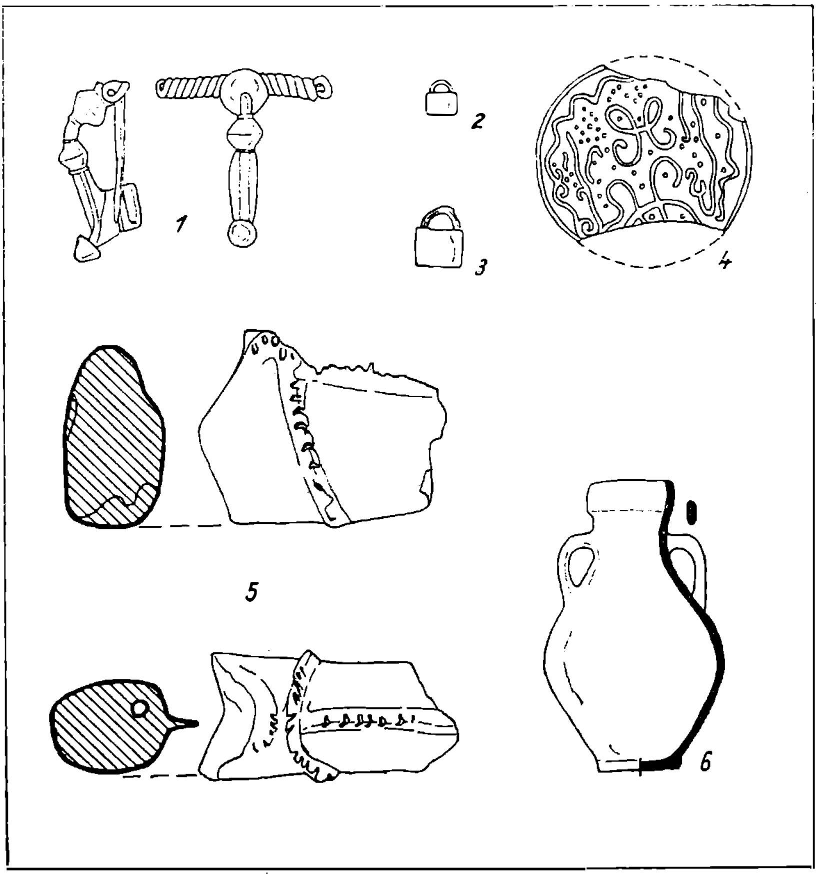

Fig. 3. Antichități carpice din Transilvania : 1 fibulă, 2—3 pandantive, 4 oglindă 5 „căței de vatră", 6 vas (după K. Horedt, *Siebenbürgen* . . ., fig. 14/5—10, p. 46).

[51] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 168.

[52] D. Protase în *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cîmpie*, București, 1976, p. 83—87, pentru Soporu de Cîmpie; Idem, ActaMN, 8, 1971, p. 156—159, pentru Obreja. Pentru ambele obiective v. K. Horedt, *Siebenbürgen* . . .

[53] După părerea noastră este cazul antichităților găsite la Soporu de Cîmpie și Obreja.

https://biblioteca-digitala.ro

Vestigii vehiculate de carpi sînt semnalate la Sebeș-Alba [54], unde a fost găsită o oglindă circulară cu un semn magic — tamga [55] (fig. 3/4). Oglinda la care ne referim, deși de origine sarmatică [56], nu a putut ajunge în regiunea amintită prin mijlocirea sarmaților răsăriteni (alani sau roxolani), știut fiind faptul că populațiile amintite nu au pătruns în centrul provinciei Dacia niciodată. În ce ne privește ne raliem părerii potrivit căreia atari obiecte, însușite la un moment dat de către carpi, au putut ajunge pe linia Tîrnavelor odată cu pătrunderea acestora în acele părți [57].

Cu ani în urmă, la Mediaș, jud. Sibiu, a fost găsit un mormînt de incinerație avînd ca urnă o amforă cu două torți [58], asemănătoare cu cele folosite ca urne de înmormîntare în aria culturii carpice [59] (fig. 3/7). În regiunile de sud — sud-est ale Transilvaniei, la Merești, jud. Harghita, și Cristian, jud. Brașov, au fost descoperite întîmplător două pandantive din fier, în formă de căldărușă, a căror prezență în părțile arătate a fost explicată, de asemenea, prin pătrunderea carpilor într-o anume etapă a incursiunilor lor în Dacia [60] (fig. 3/2, 3).

În sfîrșit, la Aiud-Rădești, jud. Alba, ni se semnalează descoperirea unui cățel de vatră, pus pe seama carpilor [61] (fig. 3/5, 6). Elemente de podoabă și obiecte de factură carpică au fost găsite la Soporu de Cîmpie, jud. Cluj, și la Obreja, jud. Alba. La Soporu de Cîmpie, în necropola daco-romană, au apărut mărgele și pandantive filigranate din argint, similare acelora din aria necropolelor carpice de la est de Carpați [62].

Un element străin de mediul autohton daco-roman, ca și al iazigilor, vandalilor, sau altor populații care se învecinau cu provincia Dacia înspre vest și nord — nord-vest, este reprezentat de o mărgică din lapis-lazuli trecută prin flăcările rugului, găsită la Soporu de Cîmpie [63]. Arătam cu alt prilej că asemenea mărgele au fost aduse pe teritoriul țării noastre de către ramura alană a sarmaților, de la care au fost preluate și de către carpi [64]. Așadar, prezența unei astfel de podoabe la Soporul de Cîmpie trebuie pusă în legătură cu vehicularea ei de către carpi și nu de sarmați [65]. Este de asemenea mai puțin probabil că o atare podoabă să fi fost preluată direct din aria culturii carpice de la răsărit de Carpați de către populația daco-romană care a folosit necropola de la Soporu de Cîmpie [66].

[54] I. A. Aldea, Apulum, 9, 1971, p. 693—700.

[55] Oglinzi cu tamgale — semne magice — nu sînt răspîndite în aria de locuire a iazigilor, ca atare oglinda la care ne referim nu putea să fie adusă dinspre vestul Daciei.

[56] Ramura alană a sarmaților a folosit mai de timpuriu oglinzile și le-a răspîndit în regiunile noastre, v. SCIVA, 31, 1980, 2, p. 278—279, fig. 2.

[57] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 168.

[58] I. H. Crișan, Din activitatea științifică a Muzeului raional Mediaș, 3, 1955—56, p. 40—41.

[59] Pentru analogii v. Gh. Bichir, *Cultura carpică*, pl. CXLII/3, ș.a.

[60] I. Pop, SCIV, 17, 1966, 1, p. 175—179; în ultima vreme asemenea pandantive au apărut în mediul autohton, în complexe mai timpurii, v. D. Berciu, Thraco-Dacica, 4, 1983, 1—2, p. 34, fig. 2.

[61] K. Horedt, *Siebenbürgen* . . ., p. 46, fig. 14/9.

[62] D. Protase, *Un cimitir dacic* . . ., p. 18, fig. 4/3—14.

[63] Mărgica la care ne referim a fost identificată de noi cu prilejul examinării materialului de la Soporu de Cîmpie după primele campanii de săpături în prezența colegilor D. Protase și Sebastian Morintz; v. SCIV, 14, 1963, 2, p. 333, nota nr. 7.

[64] Gh. Diaconu, SCIVA, 31, 1980, 2.

[65] Sarmații alani nu au pătruns niciodată în teritoriile din centrul Transilvaniei.

[66] Daco-romanii de la Soporu de Cîmpie nu puteau prelua direct din aria carpică astfel de podoabe.

https://biblioteca-digitala.ro

În necropola și așezarea de la Obreja, jud. Alba, sînt semnalate, de asemenea, cîteva obiecte și podoabe de factură carpică. Aici au apărut cercei filigranați, iar în așezare o fibulă de tip carpic, asociată cu altele care datează de la finele secolului al III-lea e.n. și începutul secolului următor [67].

Seria descoperirilor carpice continuă, se pare, în lumina unor anchete de teren, cu elemente reperate la Mediaș — Baia de Nisip, Ormeniș și la Archiud — Hînsuri [68].

Cel mai important și reprezentativ obiectiv, aparținînd carpilor din Dacia romană, a fost descoperit de G. Marinescu la Șopteriu, jud. Bistrița-Năsăud [69]. Aci au fost dezvelite pînă în prezent un număr de 27 de morminte de incinerație, care, potrivit ritului și ritualurilor de înmormîntare și a inventarului mormintelor, sînt atribuite de G. Marinescu unor carpi, care la un moment dat au trecut pasurile Carpaților orientali și s-au instalat în regiunea amintită [70]. Din cele relatate de către descoperitor, aflăm că pînă în prezent, la Șopteriu, lipsesc mormintele de înhumație, fiind atestate numai morminte de incinerație în urne și gropi [71].

Majoritatea vaselor, folosite ca urne de înmormîntare, ca și vasele adiacente din morminte, precum și restul inventarului mormintelor este asemănător cu inventarul mormintelor carpice de la est de Carpați [72].

Este, de asemenea, important de reținut că la Șopteriu apar fibule de tip carpic, din faza mai tîrzie, precum și piepteni, lucrați din coarne de cerb, din trei plăci, asamblați prin mijlocirea niturilor [73]. După cum se știe asemenea piepteni au fost descoperiți și la Bărboasa-Gălănești, jud. Bacău, și în alte necropole din aria carpică, fiind datați într-o etapă tîrzie a evoluției culturii carpice [74]. Pe baza pieptenilor și a altor elemente (rășina de urnă, arderea secundară a vaselor etc.), această grupă de necropole cuprinde după cîte se pare și elemente alogene-nordice, care la un moment dat al evoluției societății carpice au pătruns în aria acestora, fiind probabil cu timpul asimilate[75].

În legătură cu data la care apar elementele carpice pe teritoriul Daciei romane au fost purtate discuții controversate în literatura de specialitate, mai ales pe marginea descoperirilor de la Soporu de Cîmpie și Obreja [76]. Cum monumentele amintite aparțin populației autohtone din timpul stăpînirii romane a Daciei, și se pare că cel puțin acela de la Obreja, jud. Alba, durează pînă în pragul secolului al IV-lea e.n. [77], vom încerca să

[67] D. Protase, ActaMN, 8, 1971, p. 155 și p. 145, fig. 9/4.

[68] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 167.

[69] G. Marinescu, Dacia, N.S. 20, 1976, p. 282. nr. 115 (cronica săpăturilor).

[70] G. Marinescu, C. Gaiu, Dacia, N.S., 22, 1978, p. 360, nr. 121 (cronica), unde sînt semnalate 25 de morminte și Dacia, N.S., 23, 1979, p. 367, m. 115 (cronica), unde sînt menționate 27 de morminte atribuite carpilor, pătrunși în Transilvania în a doua jumătate a secolului III e.n. v. și K. Horedt, *Siebenbürgen* . . ., p. 107, unde sînt menționate 25 de morminte

[71] *Ibidem*; Dacia, N.S., 22, 1978, p. 360, nr. 121; Dacia, N.S., 23, 1979, p. 367, nr. 115.

[72] Informații primite de la George Marinescu cu prilejul examinării în comun a materialului arheologic de la Șopteriu.

[73] Pieptenii au fost identificați de antropologul N. Mirițoiu care studiază oasele calcinate din necropola de la Șopteriu.

[74] Într-o comunicare ținută în 11 februarie 1983 la Institutul de arheologie din București, N Mirițoiu a demonstrat existența a două faze distincte în evoluția culturii carpice.

[75] *Ibidem*.

[76] Vezi mai nou la K. Horedt, *Siebenbürgen* . . ., p. 47—56; vezi și D. Protase, *Un cimitir* . . ., p. 81—88.

[77] Vezi fibula cu capetele în forma de bulbi de ceapă de la Obreja și fibula cu piciorul întors pe dedesubt, la D. Protase, ActaMN, 8, 1971, p. 145, fig. 9/2, 3.

https://biblioteca-digitala.ro

operăm cu alte elemente, care se pare că cel puțin pentru etapa de început, adică a pătrunderii carpilor în Dacia, sînt mai revelatoare.

În primul rînd trebuie să ținem seama de grupul de morminte de la Șopteriu care prin prezența sa ilustrează existența unei necropole organizate. S-a arătat la locul potrivit că aici a apărut o fibulă tîrzie și piepteni lucrați din trei plăci care, de asemenea, nu pot fi plasați mai devreme de finele secolului al III-lea e.n. [78]. Așadar, pornind de la elementele de datare pe care ni le oferă conținutul inventarului mormintelor de la Șopteriu, singura necropolă mai bine cercetată, reiese că unele grupe de carpi au pătruns și s-au fixat la vest de Carpați în ultimele decenii ale secolului al III-lea e.n., poate după abandonarea provinciei Dacia de către romani.

Către o atare datare a etapei în care carpii au pătruns în Dacia romană ne conduc și alte probe. Este vorba în principal de trei elemente mai sigure de care ne putem ancora în fixarea momentului în care unele vestigii vehiculate de carpi ne oferă date în legătură cu problema prezenței acestora în cuprinsul provinciei Dacia. Primul element este reprezentat de pieptenii cu mînerul semicircular lucrați din oase de cervideu, cu plăcile asamblate cu nituri. Din cele ce cunoaștem pînă în prezent, asemenea piepteni sînt străini de mediul băștinaș, iar prezența acestora la sud și răsărit de Carpați poate fi fixată către finele secolului al III-lea e.n. Atari piepteni au fost găsiți în mediul carpic tîrziu, ca și în acela al dacilor liberi de la sud de Carpați tot în faza finală a culturii, alături de alte elemente care trădează vestigii alogene pătrunse la un moment dat în mediul băștinaș de la sud și est de Carpați [79].

Celelalte două elemente sînt reprezentate de oglinda circulară cu tamga de la Sebeș-Alba și mărgica din lapis-lazuli de la Soporu de Cîmpie, despre care aminteam mai sus.

După cum se știe ambele elemente sînt de origine sarmatică, bogat reprezentate în inventarele mormintelor sarmaților alani. Am arătat cu alt prilej că cele două elemente, alături de moda deformării artificiale a craniilor, la care se adaugă și altele, au fost vehiculate și răspîndite de alani la vest de Prut, ca atare și în aria culturii carpice de la mijlocul secolului al III-lea e.n. înainte [80]. Dacă elementele la care ne referim au fost preluate de către carpi din mediul alanic de-abia după data de care aminteam sîntem îndreptățiți să presupunem că acestea au putut pătrunde în Dacia cu grupe de carpi care au ajuns în centrul provinciei Dacia către finele secolului al III-lea e.n.

În stadiul actual al cercetărilor, ar putea fi formulate trei ipoteze de lucru în legătură cu prezența carpilor pe teritoriul Daciei romane. Mai întîi de toate, în lumina descoperirilor de la Șopteriu—Bistrița, trebuie să admitem alături de G. Marinescu că, la finele secolului al III-lea e.n., grupe de carpi au pătruns la vest de Carpați cu cultura lor materială și spirituală, tradițională, aidoma aceleia din regiunile lor de baștină [81].

[78] Mai ales pieptenii din os lucrați din trei plăci, asamblate cu nituri, nu pot fi datați mai devreme de a doua jumătate a secolului al III-lea e.n.

[79] Cronologia fixată în lucrarea lui N. Mirițoiu pentru aria carpică; pentru aria dacilor liberi de la sud de Carpați prezența pieptenilor despre care este vorba este documentată și datată cu monede la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n., la Tîrgșor, jud. Prahova, Dulceanca, jud. Teleorman și Străulești-București.

[80] Pentru cronologia și asocierea oglinzilor cu tamga și a mărgelelor din lapis-lazuli, v. Gh. Diaconu, SCIVA, 31, 1980, 2.

[81] Din relatările descoperitorului antichităților carpice de la Șopteriu, jud. Bistrița-Năsăud, reiese că acestea au analogii cu acelea de la Poienești și alte stațiuni din Moldova.

https://biblioteca-digitala.ro

În al doilea rînd putem presupune că, la un moment dat, în cea de-a doua jumătate a secolului al III-lea e.n., grupe de carpi s-au instalat în vetrele de locuire a populației daco-romane influențîndu-se reciproc pe linie culturală și spirituală în procesul de simbioză dintre cele două seminții înrudite. Atari situații se pare că reflectă descoperirile de la Soporu de Cîmpie, jud. Cluj, și Obreja, jud. Alba [82].

În sfîrșit, al treilea tip de antichități, de felul oglinzii de la Sebeș — Alba, a pandantivelor în formă de căldărușă, precum și altele care nu au fost descoperite în complexe închise, pot fi socotite străine de mediul daco-roman, dar au fost vehiculate probabil de către carpi cu ocazia raidurilor și pătrunderilor lor în cuprinsul provinciei de-a lungul secolului al III-lea e.n.

În încheiere socotim că datele cuprinse în izvoarele scrise, potrivit cărora carpii sînt implicați în evenimentele din jurul anilor 245—247, pot fi puse în legătură cu incursiuni și raiduri organizate de carpi în teritoriul Daciei intracarpatice, ca și în Oltenia romană, petrecute în aceleași condiții, în perioada menționată. În schimb, dovezile de ordin arheologic păstrate în inventarul necropolei de la Șopteriu-Bistrița, cum arată și G. Marinescu, la care se adaugă și acelea asupra cărora am atras atenția, ne obligă că admitem fixarea fermă a unor grupuri de carpi în provincia Dacia de-abia după etapa Gallienus-Aurelian [83].

DIE DAKER AUS DEM NORDWESTEN IN RÖMISCHER ZEIT. DIE KARPEN IM INNENKARPATISCHEN GEBIET

ZUSAMMENFASSUNG

Im Lichte der Forschungen von Sîntana-Arad, Arad-Ceala und von anderen fundorten, werden die wichtigsten Merkmale der Kultur der freien Daker aus dem Westen dargelegt. Gleichzeitig wird auf die Anwesenheit der iazygischen Sarmaten in dem erwähnten Gebiet und auf das Eindringen der freien Daker in Dazien hingewiesen.

Im Weiteren werden die Denkmäler der freien Daker aus dem Norden und Nord-Westen vorgeführt, deren materielle Kultur einen betonten Romanisierungsstempel aufweist. Es werden auch einige fremde, aus dem Siedlungbereich nordischer Völkerschaften, eingedrungene Altertümer erwähnt, mit denen die freien Daker kulturelle Beziehungen gepflegt haben.

Es wird auch die Frage der Ansiedlung der Karpen im innenkarpatischen Dazien aufgeworfen, wobei auf Grund der Forschungen aus dem Gräberfeld von Șopteriu, jud. Bistrița-Năsăud, das Eindringen der Karpen durch die Pässe der Ostkarpaten, erst nach der Räumung der Provinz Dazien festgelegt wird.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Cipău-Gîrle. Tongefässe, Spinnwirtel und Perlen der Daker aus dem Westen (nach K. Horedt, *Siebenbürgen* . . ., S. 108, Abb. 42).

Abb. 2. Medieșu Aurit. Keramik und Fibeln der Daker aus dem Nordwesten (nach S. Dumitrașcu und T. Bader, *Așezarea* . . ., Abb. 22—23 und Taf. II, V, X, XV).

Abb. 3. Karpische Altertümer aus Siebenbürgen: 1 Fibel, 2—3 Anhänger, 4 Spiegel, 5 „Feuerböcke", 6 Tongefäss (nach K. Horedt, *Siebenbürgen* . . ., S. 46, Abb. 14/5—10).

[82] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 168.

[83] În aceste cazuri este vorba de necropole organizate, cu elemente de datare tîrzii din a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. Pentru pătrunderea carpilor în teritoriul intracarpatic între domniile împăraților Filip Arabul — Gallienus, v. mai nou C. Petolescu, Thraco-Dacica, 5, 1984, 1—2, p. 190.

https://biblioteca-digitala.ro

GABRANVS. CONCORDANȚE ONOMASTICE PALEO-BALCANICE

de LIVIU FRANGA

Unul din cele mai importante documente epigrafice pentru cunoașterea istoriei Histriei și, în mod firesc, a întregii vieți social-politice și economice desfășurate pe întinderea litoralului vest-pontic în anumite etape ale evoluției istorice îl reprezintă decretul de stabilire a limitelor zonei rurale aparținînd cetății Histria, așa-numita „hotărnicie" a consularului M'. Laberius Maximus, cunoscută mai ales sub denumirea (atestată în epigrafa însăși) de ὁροθεσία Λαβερίου Μαξίμου ὑ[πατικοῦ][1]. Promulgat la 25 octombrie în anul 100 e.n. [2], decretul s-a transmis în două exemplare bilingve, și anume în ordinea: a) textul latin al horothesiei; b) scrisorile guvernatorilor romani (predecesori ai lui Laberius) adresate, în grecește, cetățenilor Histriei; c) scrisoarea lui Laberius Maximus, în latină [3], ambele exemplare fiind descoperite în ruinele turnurilor de la poarta cetății [4]. Ceea ce posedăm în prezent nu constituie, totuși, epigrafa originală, întrucît, după cum a demonstrat minuțioasa analiză paleografică efectuată de D. M. Pippidi, cele două exemplare reprezintă, de fapt, fragmentele unor copii realizate mult mai tîrziu în raport cu anul emiterii horothesiei, și anume în epoca Severilor, probabil în timpul domniei lui Caracalla [5].

Textul inscripției conține, atît cît s-a păstrat, cîteva nume topice și etnice specifice acestei zone pontice prin amestecul constatat între

[1] Mărturie de „capitală însemnătate" (D. M. Pippidi) pentru istoria în ansamblu a cetăților vest-pontice, cu precădere a Histriei, horothesia a fost publicată pentru prima oară de către descoperitorul ei, Vasile Pârvan, în AARMSI, 38 (1916): 556—593, sub titlul cuprinzător *Histria IV* (la nr. 16), hidronimul analizat de noi fiind menționat la p. 558. Exceptind publicarea din SEG, 1, 329, 1.62, textul documentului nu a mai fost reluat și supus unei analize globale istorico-epigrafice timp de 40 de ani, în pofida anumitor referințe, sporadice și cu un caracter mai general, la această sursă (Vulpe 1938: 120, n. 3; Lambrino 1938: 27). Reluarea analizei complexe, în detaliu, și republicarea documentului epigrafic se datorează lui D. M. Pippidi, prin următoarele studii succesiv apărute (dintre care unele reproduc analize anterioare, revizuite și îmbogățite cu noi puncte de vedere); Pippidi 1956: 137—158; 1958[a]: 171—196; 1958[b]: 227—247 (varianta germană a articolului din 1956); 1962: 133—153; 1964: 331—342 (un fragment necunoscut din partea finală a decretului); 1965: 313—318; 1967: 349—385. Cea mai completă și, în același timp, cea mai recentă analiză detaliată a textului horothesiei (republicat cu noi întregiri și comentariile necesare de natură epigrafic-arheologică, prosopografică, istorică și geografică) se află la Pippidi 1983: 187—212. O interpretare mai veche a semnificațiilor horothesiei, însă în aceeași măsură pertinentă, datorăm lui R. Vulpe 1968: 49—55.

[2] Pârvan 1916: 560; idem 1974: 67 (și n. 79), 153—154; Pippidi 1956: 139; idem, 1965: 314; Vulpe 1968: 49, 51.

[3] Pippidi 1956: 139; idem 1965: 314—315; Vulpe 1968: 49, 52.

[4] Pârvan 1974: 153.

[5] Lambrino 1938: 27; Pippidi 1956: 140—148, 155; idem 1965: 313—318; idem 1983: 187—190; Vulpe 1968: 50—53.

SCIVA, tomul 37, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1986, p. 309—317

https://biblioteca-digitala.ro

nomenclatura topică de tip latin și cea autohtonă *(lato sensu)*. Reproducem primele șapte rînduri ale epigrafei [6]:

Fines Histrianorum hos esse con(stitui . . . . .Pe-)
ucem laccum Halmyridem a do(minio . . . .)
Argamensium, inde iugo summo (. . . . . ad c-)
(o)nfluentes riuuorum Picusculi et Ga(brani, inde ab im-) (o)
Gabrano ad capud eiusdem, inde(. . . ? iuxta riuum)
(S)anpaeum, inde ad riuum Turgicu(lum . . . .)
a riuuo Calabaeo, millia passum circi(ter DX ? VI)

Tălmăcirea propusă de ultimul editor al inscripției [7] este următoarea:

„Hotarele histrienilor le-am stabilit precum urmează: . . . . Peuce, lacul Halmyris, începînd cu teritoriul . . . argamensilor, de-aci de-a lungul creștetului ... pînă la confluența rîurilor Picusculus și Gabranus, apoi de la gura rîului Gabranus pînă la izvoarele acestuia, de-aci... pe lîngă rîul Calabaeus (către mare?) aproximativ ... mii de pași".

În legătură cu hidronimul *Gabranus*, analizat de cele mai multe ori împreună cu celelalte nume de rîuri atestate în horothesia lui Laberius Maximus, cercetătorii au propus următoarele ipoteze etimologice: a) originea iraniană (scitică sau scito-sarmată) [8]; b) originea tracă [9]; c) originea celtică [10]; d) originea dacă (daco-moesiană) [11].

O mențiune separată se impune în cazul identificării (lingvistice, nu teritorial-geografice) a hidronimului antic cu numele unei localități românești de azi, *Garvăn* [12], identificare considerată totuși, după alți cercetători, neîntemeiată din punct de vedere lingvistic [13].

Analiza comparativă a materialului toponomastic furnizat de acele limbi indo-europene vechi care ar fi putut genera nomenclatura hidronimică din teritoriul dobrogean, ca urmare a unor raporturi etno-istorice complexe, dovedește caracterul puțin probabil al unora din ipotezele sus-menționate.

Astfel, bazele nominale atestate în vechea persană nu justifică atribuirea unei origini iraniene hidronimului *Gabranus* [14].

Pe o poziție întrucîtva aparte se situează o serie de nume topice atestate în familia limbilor celtice, precum *Gabregabalio, Gabriacus, Ga-*

[6] După Pippidi 1962: 134.

[7] Pippidi 1956: 138 și 1962: 139. Pârvan 1974: 68 realizase o traducere similară, mai explicită prin anumite completări, dar fără deosebiri majore.

[8] Pârvan 1923: 2—5. În monografia publicată în același an, savantul român revine asupra propriei ipoteze, afirmînd, cu circumspecție, că „numele Gabranu trebuie să fie tracic, dar n-am putea spune aceasta cu hotărîre" (p. 68, în ediția a II-a, 1974).

[9] Tomaschek 1894: 100; Vulpe 1938: 120 (n. 3); idem, nota 121 din monografia lui Pârvan 1974: 159; Russu 1967: 107; Detschew 1976: 97 (reproducerea textului epigrafic, fără nici un comentariu); Pippidi, în DIVR, 291.

[10] Lambrino 1938: 27; Gerov apud Georgiev 1977: 210 (n. 2).

[11] Georgiev 1977: 210, 327 (la indice, *s.v.*); mai puțin explicit, în 1960[a]: 94, 165 (la indice, *s.v.*). Datorită unor motive de ordin fonetic, precum și, mai ales, absenței temei nominale * *gabr-* în onomastica greacă, respectiv latină, ipoteza originii grecești sau latine a hidronimului, dealtfel pînă acum neformulată, rămîne exclusă.

[12] ILR 2: 359; Vraciu 1980: 175.

[13] Russu 1981: 67; idem, 1982: 277.

[14] Numele propriu v. pers. *G(a) ub(a)ruva* (*Gaubruva*: Meillet 1915: 52—53) nu poate fi pus în legătură cu *Gabranus*, rațiuni de ordin fonetic [*G(a)u-*] și semantic opunîndu-se unei astfel de etimologii.

https://biblioteca-digitala.ro

brila, Gabris, Gabromagus, Gabrosentum[15]. Aceste toponime dezvoltă, prin intermediul diferitelor sufixe sau prin compunere, o temă panceltică **gab-ro-* 'capră', regăsită și în seria lexemelor comune de tipul v. irl. *gabor* 'capră', cimr. *gabr, gafar* 'id', gall. *gafr* 'capră ; țap', v. bret. *gabr* 'capră'[16].

În idiomurile celtice, apariția formelor lexicale cu velara sonoră este consecința unei evoluții fonetice interne specifice acestui grup lingvistic[17]. După cum atestă exemplele furnizate de H. Pedersen, cel mai des întîlnite sînt lexemele cu velara surdă față de corespondentele (descinzînd din același etimon) cu velara sonoră în diversele limbi și grupuri de limbi celtice, fapt care dovedește caracterul marginal și secundar al fenomenului sonorizării velarei surde în celtică[18].

Prin urmare, se poate reconstitui, în cazul temei menționate mai sus, un etimon panceltic străvechi, de tipul * *cap-ro*, în interiorul căruia ambele oclusive (velara și labiala) au fost, la origine, surde, și pentru care sînt simultan pertinente trăsăturile semantice 'capră' și 'țap'. Acest etimon a cunoscut, în funcție de anumite etape ale evoluției istorice, numeroase transformări în cadrul familiei lingvistice celtice, care atestă fie conservarea velarei surde în anumite idiomuri (ca în gall. *caer-iwrch* 'căprioară', irl. *caera* 'oaie'), fie transformarea surdei simple în surdă aspirată (de tipul v. isl. *hafr* 'țap'), fie sonorizarea velarei surde, la o dată tardivă, în cursul constituirii fizionomiei specifice a idiomurilor celtice medii și noi (ca în gall. *gafr* 'capră, 'țap').

Concluzia necesară în urma acestei succinte investigații considerăm că poate fi formulată în termenii următori. În pofida asemănării fonetice remarcabile dintre *Gabranus* și numele topice celtice derivate de la tema * *gab-ro-*, originea celtică a hidronimului din Scythia Minor nu se poate susține, deoarece o atare formă fonetică a temei celtice nu este atestată în perioada în care factorul etnic celtic exercită o anumită influență (și aceasta, vremelnică[19]) în ținuturile daco-geto-moesiene. A admite manifestarea fenomenului sonorizării velarelor surde în idiomul celtic care, exact în cursul secolului al III-lea î.e.n. (și nu mai tîrziu), ar fi lăsat urme, datorită unei prezențe etnice pasagere, tocmai în hidronimia din ținuturile danubiano-pontice, ni se pare a merge destul de departe în domeniul hazardului, contravenind faptelor reale și certe atestate de evoluția limbii.

[15] Holder 1891 : col. 1510—1511, cu indicarea exactă a trimiterilor pentru fiecare toponim.

[16] Holder 1891 : col. 1511. Nu este însă nicidecum justificată fonetic raportarea temei celtice * *gab-ro-* (temă masculină în *-o-*) la baza * *gam-ro-* „one winter old", pe care o presupune Holder, *ibidem* (*-m* > *-b-* ?).

[17] Pedersen 1909 : 119—120 ; IE**k* (în notația lui Pedersen, *q*) > protocelt.* *k'* ; acesta din urmă e menținut în celtica insulară în poziție inițială, devenind totuși (ca urmare a fenomenului de *sandhi*) în irl. *x* (= *ch*), în brit. *k* și, de aici, ulterior *g* ; aceleași transformări fonetice au avut loc și în cazul lui **k'* intervocalic (Pedersen 1909 ; 119). Deși admite (dar numai în cazul oclusivelor velare surde protonice aflate la inițiala cuvîntului) caracterul recent al fenomenului sonorizării, Pedersen consideră că originea acestei particulare evoluții fonetice trebuie plasată în epoca „urinselkeltisch" („stră-celtic-insulară") și se poate rezuma în formula TA *(tenues aspiratae)* → T *(tenues)* → M *(mediae)*, pentru care cf. Pedersen 1909 : 285—286.

[18] Cîteva exemple sînt ilustrative în acest sens : v. irl. *co* 'la', *co n-* 'cu' : n.irl. *go* 'id.' ; v. cimr. *cant* 'cu', m.cimr. *can, gan*, n. cimr. *gan* ; v. corn. *cans*, m.corn. *gans*, brit. *gant* 'id.' ; irl. *cinim* 'scap ; sar', *cenel* 'familie, neam', cimr. *cenedl*, v.corn. *kinethel* 'id.' irl. *cét-* 'primul', cimr. *cynt* 'mai devreme' ; corn. *kyns*, br. *kent*, gall. n.pers. *Cintugnatus* 'primul născut' ; got. *duginnan* 'a începe'. Cf. Pedersen 1909 : 120, 270, 285.

[19] Vulpe 1938 : 89 ; Berciu 1965 : 224. În legătură cu existența celor trei toponime de factură net celtică din nordul Dobrogei *(Noviodunum, Arrubium, Aliobrix)*, vezi Vulpe 1938 ; 84 : Crișan 1977 : 71, 86 ; idem, 1980 : 426.

https://biblioteca-digitala.ro

Soluția care ne apare drept singura cu șanse reale de adecvare istorică este atribuirea nomenclaturii hidronimice în cauză autohtonilor geto-moesieni. Afirmația privind originea dacă (în sens strict lingvistic) a hidronimului *Gabranus* se cere însoțită pe de o parte de stabilirea unor corespondențe lexicale daco-trace ferm delimitate, pe de altă parte de plasarea sistemului fonetic și a mărturiilor lexicale dace (daco-moesiene) într-o perspectivă mai largă, paleo-balcanică și indo-europeană.

Vom prezenta mai întîi mărturiile furnizate de hidro-toponimia daco-moesiană și, în al doilea rînd, datele toponimiei vechi balcanice.

La Ptolemeu, GH 3, 8, 2, apare menționat hidronimul Κίαβρος din Dacia, în contextul κατὰ τὴν τοῦ Κιάβρου ἐκτροπήν *(inflexio ad Ciabrum influentem)* [20]. Aceeași formă (reprezentînd, cu certitudine, un singur curs de apă) este atestată și în Moesia Inferior (Ptolemeu 3, 10, 1): ἀπὸ τοῦ Κιάβρου ποταμοῦ *(a Ciabro fluuio)* [21] și în Moesia Superior (Ptolemeu 3, 9, 1—2) : ἕως Κιάβρου ποταμοῦ (a) ; καὶ ἔτι αὐτῷ τῷ Κιάβρῳ ποταμῷ (b) ; πρὸς τὸν Δανούβιον τοῦ Κιάβρου συναφῆς (c) ; τῷ Κιάβρῳ ποταμῷ (d), în echivalență latină : *usque ab indicato termino usque ad Ciabrum fluuium* (a) ; *atque ipso Ciabro fluuio* (b) ; *usque ad Danubium et Ciabrum confluentes* (c) ; *prope Ciabrum fluuium* (d) [22].

În zona lingvistică tracă sînt atestate următoarele nume topice și etnice aparținînd aceleiași teme : hidr. Κέβρος *(Cebrus)* [23], cu toponimul omonim [24]; etnon. Κεβρήνιοι 'trib trac în zona rîului Hebros' [25]; topon. Κόμβρεα, 'localitate în Pelagonia'[26], de la care s-a format etnonimul Κομβρεᾶται [27]; oron. Σκόμβρος [28] și etnon. Σκόμβροι [29] din zona litoralului egeic; topon. Σκοῦμβρο [30] din districtul Remesiana.

Pe marginea acestor atestări aparținînd unei zone geografice relativ unitare din punct de vedere lingvistic [31] se impun cîteva observații referi-

[20] Ediția utilizată este următoarea: Κλαυδίου Πτολεμαίου Γεωγραφικὴ ὑφήγησις *Claudii Ptolemaei Geographia*, vol. I, 1, Parisiis, 1883, p. 443. Manuscrisele (AFLMNOPRVWΔΞ) atestă și varianta Κιάμβρου.

[21] *Ed. cit.*, 457 ; manuscrisele indică și variantele : Κιάμβρου (A, D), Κάμβρου (MNOPΞ) și Κοάβρου (N).

[22] *Ed. cit.*, 452 : variante notabile sînt : Κιάμβρου (Wα) ; Σκιάβρου (FN), Κιάυρου (Φ, Ψ : menținerea nemodificată a diftongului IE* *au*?), pentru a) ; Σκιάβρῳ, (L), Κιάμβρῳ (DOΔΞα), pentru b) ; Κιάμβρου (R, Ξ, τ), Σκιάβρου (L), pentru c) ; Κιάμβρῳ (FN), pentru d). Formele cu *s-* inițial se pot explica și ca greșeli de transcriere ale copiștilor, prin falsă analiză a unităților lexicale : de pildă, după modelul oferit de articolul in dativ, τῷ, s-a putut analiza superficial sintagma ἕωςΚιάβρου în ἕω Σκιάβρου, așa cum procedează manuscrisele F și N. Această explicație nu elimină însă posibilitatea moștenirii unui IE* *s* mobil, atestat și în cîteva nume topice și etnice trace avînd la bază același radical.

[23] Este identic cu hidr. Κίαβρος *(Ciambrus)* din Moesia Superior (Tomaschek 1894 : 100), fiind vorba de unul și același rîu : diferența constă doar în tratamentul specific moesian al vocalei IE* *ē* (> moes. *ia*) în raport cu menținerea timbrului vocalic în tracă (*e*), moștenit ca *i* în bulgară (trac. Κέβρος > bg. *Cibra, Cibr-ica*), pentru care vezi Duridanov 1980 : 41.

[24] Detschew 1976 : 237 (inclusiv atestările necesare).

[25] Detschew 1976 : 236.

[26] Russu 1944 : 109 ; autorul menționează existența unei localități omonime în zona golfului thermaic (Hdt. 7, 123) : Κώμβρεια.

[27] Russu, *ibidem*.

[28] Atestat la Tucidide 2, 96, 3 apud Tomaschek 1894 : 89 ; Detschew 1976 : 459.

[29] Atestat la Steph. Byz. 9, 3 apud Detschew 1976 : 459.

[30] Apare la Prokopios, *Aed.* 4, 4 apud Mateescu 1926 : 477 ; Detschew 1976 : 461.

[31] Nu am adus în discuție o serie de nume topice și etnice atestate pe teritoriu micro-asiatic (spre exemplu, hidr. Κεβρήν, topon. Κεβρήνη, Κεβρηνία, etnon. Κεβρήνιοι ; topon. *Cambre, Gambreion*), deoarece aceste nume geografice nu aparțin direct sistemului (top)onomastic paleo-balcanic și, în al doilea rînd, întrucît ele pot reprezenta formații nominale de altă origine decît tracă și, prin urmare, nu constituie argumente probante în cadrul analizei hidronimice de față.

https://biblioteca-digitala.ro

toare la tratamentul divergent al sunetelor indo-europene în idiomurile respective, precum și la structura formațiilor nominale.

În primul rînd, se constată menținerea nemodificată a sonorității velarei inițiale în dacă față de tracă, fapt ce confirmă specificul moștenirii oclusivelor velare în cele două idiomuri paleo-balcanice. Prezența velarei surde în lexemele atestate pe teritoriul trac confirmă, la rîndul ei, opinia — azi, generalizată — cu privire la funcționarea mutației consonantice în tracă [32]. Pe o poziție aparte din punct de vedere lingvistic se situează atestările moesiene. Prezența velarei surde trebuie, aici, interpretată fie ca o influență izolată a fonetismului trac (predominant, în cazul hidronimelor și toponimelor respective, cu velara surdă), fie — și subliniem caracterul ipotetic al afirmației — ca marca unei posibile particularități dialectale moesiene în raport cu daca, în aceeași măsură ca și tratamentul vocalei IE *ē.

În al doilea rînd, considerăm că la baza grupurilor de sunete dac. *-ab-*, *-iab-* (-ιαβ-), trac. *-eb-* (-εβ)-, -ο(μ)β-, -ου(μ)β- se află diftongul IE* — *ēu-/-ōu-*, care a fost moștenit în aceste idiomuri paleo-balcanice cu o serie de transformări fonetice specifice :

A.1. în tracă, el s-a moștenit atît pe gradul normal *e*[33] (cu cantitate lungă și închis, într-o fază finală a evoluției idiomului trac, la *i* [34]), cît și pe gradul *o* al alternanței (de asemenea cu o cantitate lungă și evoluat, în aceleași condiții ca și *e*, la *u* [35]).

2. în dacă, vocala IE *ē, s-a transmis sub forma lui *a*, datorită unei modificări timbrale caracteristice acestui idiom [36].

3. moesiana atestă faza intermediară a modificării timbrale suferite în dacă : IE *ē s-a diftongat, inițial sub forma **ie*, ulterior **iea*, respectiv **ia*[37].

[32] Detschew 1952 : 65—70 ; Georgiev 1960ª : 101, 107 ; ILR 2 : 317 ; Georgiev 1977 : 174, 220.

[33] Georgiev 1960ª : 101 ; Russu 1967 : 145, 147 ; Georgiev 1977 : 174, 220.

[34] Așa cum o dovedește gradul vocalic al rădăcinii în hidronimul bulgar corespunzător anticului * *Kēbro-*, și anume *Cibra, Cibrica*, pentru care cf. Tomaschek 1894 : 100 și Duridanov 1980 : 41.

[35] Russu 1967 : 146—147 ; Georgiev 1977 : 174 (IE *ō > trac. *ō* > trac. *u*), 220.

[36] Ca element al diftongului, IE *ē > dac. *a* în aceeași măsură ca și în poziție de vocală simplă sau izolată, tratamentul fonetic fiind în mod necesar unitar (vezi. de exemplu, IE* *dhēu-ā*> dac. -δαυα, -δαυον- -δαβα etc.). Acest tratament fonetic (IE *ē > dac. *a*) este postulat de Georgiev 1960ª : 95, 119 ; idem 1977 : 198, 220 (dac. *a* fiind echivalat cu un sunet foarte deschis, de tipul *ā*, și avînd cantitatea lungă corespunzătoare) ; admis de Russu 1967 : 145, 147, dar fără să atribuie aceste modificări altor factori, în afara celui strict cronologic. Este de presupus că transformarea timbrală a avut loc în dacă simultan cu modificarea suferită de al doilea element al diftongului, așadar IE *ēu̯ > dac. *-ab-* (în notație greacă : —αβ—, —αυ— pentru spiranta *b*), tratament fonetic condiționat de prezența unei sonante lichide subsecvente.

[37] Detschew 1952 : 90 (fără delimitarea dialectală a fenomenului) ; după Georgiev (în toate lucrările citate), fenomenul diftongării sub accent a IE *ē este specific dac sau daco-moesian (vezi și ILR 2 : 316, care preia afirmația fără dovezi suplimentare). În susținerea acestei asertiuni nu sînt luate în considerare două aspecte esențiale : a) în lexemele dace atestate în teritoriile situate la nordul Dunării, diftongarea sub accent a lui *ē* este absentă ; b) diftongarea apare și în teritoriu trac, inclusiv microasiatic (în frigiană), ca în cazul hidro-toponimului bitinian Κίερος sau a gloselor vechi frigiene *liara* și *liama* (cf. Detschew, *ibidem* ; Haas 1965 : 202, 214). Prin urmare, după opinia noastră, diftongarea sub accent a IE *ē reprezintă o trăsătură specifică unei părți din teritoriile sud-dunărene, și anume în mod predominant zonei moesiene, unde se intîlnesc forme ca Βίεσσοι 'trib daco-moesian' față de trac. Βησσοί ; *Dierna, Tierna* 'rîu moesian', *Ielerus, Iatrus* 'rîul moesian, afluent al Dunării, izvorînd din munții Haemus', cu anumite emergențe sporadice și în zona tracă din Asia Mică, întrucît isoglosa IE *ē > *e* (reprodus grafic *e*, ε și ι) rămîne specific tracă (vezi, *supra*, n. 33).

https://biblioteca-digitala.ro

B. în dacă (inclusiv moesiană) şi tracă, al doilea element al diftongului, semivocala **u̯*, se menţine sub forma unei (probabil) spirante *ƀ*, reproduse grafic ca *b*, *v* sau β[38], în condiţiile în care diftongul era urmat de un grup sufixal ce începea cu sonanta *r*(* *-ro-*, *-*ra-*) [39]; în felul acesta se poate explica prezenţa în tracă a labialei sonore care, în condiţiile mutaţiei consonantice, trebuia să fie reprezentată de surda corespunzătoare [40].

În al treilea rînd, se remarcă faptul că hidronimul *Gabranus* reprezintă un derivat prin intermediul grupului sufixal specific şi general trac *-an* (*o-*, *-u-*, *-i*), utilizat mai ales la derivarea etnonimelor şi a numelor personale formate de la toponime, dar şi în cazul derivatelor toponime [41].

Toponimele şi etnonimele propuse de noi mai sus (vezi. p. 312) drept corespondente ale hidronimului *Gabranus* în cadrul nomenclaturii geografice paleo-balcanice reprezintă dezvoltări specifice şi independente ale unei baze, respectiv ale unui radical indo-european unic. Dintre cercetătorii anterior citaţi (*supra*, p. 310), doar I. I. Russu şi Vl. Georgiev au propus anumite etimonuri indo-europene, acestea însă numai pentru hidronimul *Gabranus*. Astfel, I. I. Russu admite ca etimon, cu probabilitate, radicalul IE* *gu̯ebh-*'a cufunda' (WP I 674, 1) [42]; acest radical nu este însă utilizabil din perspectiva mai largă a hidronimiei traco-moesiene. Pe de altă parte Vl. Georgiev propune, succesiv, nu mai puţin de patru soluţii etimologice pentru acelaşi hidronim : IE* g^{w} *abh-r-* (*o-*, *-ə-*)[43]; IE* $g^{w}əb^{h}r$- ; IE* $g^{(w)}m̥b^{h}r$- ; *$g^{w}ob^{h}r$-, toate aceste etimonuri fără o minimă indicaţie referitoare la sens [44]. Autorul se dovedeşte, astfel, pus în situaţia de a nu şti pe care din cele patru variante sus-menţionate să o prefere, întrucît toate au „şanse" teoretic egale, fapt care pare a fi concludent şi semnificativ pentru valabilitatea ipotezelor — să le numim aşa — concomitente emise de acest cercetător.

După opinia noastră, atît hidronimul *Gabranus*, cît şi numele geografice moesiene şi trace considerate mai sus drept corespondente paleobalcanice ale acestuia, se raportează la un singur radical IE* *gēu-*/**gōu-* 'a (se)îndoi, a (se)încovoia, a(se) bolti, a(se) arcui' (IEW 393; WP I 555 sqq.). Printre formaţiile nominale derivate de la acest radical se află şi * *geu-ro-s*, * *gou-ro-s* 'încreţit, ondulat; învolburat', * *gur-no-s* 'spate, spinare; creastă (de val, de munte)', * *gū-ro-s* 'rotund, rotunjit; arcuit, boltit' (IEW 393, 397—398). De la aceste teme s-au dezvoltat în limbile

[38] Detschew 1952 : 81, 97—98. Nu putem fi de acord cu asertiunea lui Vl. Georgiev (obstinat repetată in cuprinsul diverselor studii şi contrazisă de propriile exemple aduse în discuţie), in conformitate cu care IE * *eu*, * *au*> dac. *e*, *a* indiferent de ambianţa fonetică (vezi, de pildă, Georgiev 1960[a] : 95, 107, 119, 150; idem, 1960[b] : 46, 49, 52, 55—56; idem, 1961 : 26; idem, 1977 : 198): din chiar exemplele furnizate de autor rezultă cu claritate că, de pildă, dac. *-dava* (-δαυα, -δαυον, -δαβα, -δάβη, *-daba*, -δεβα, -δεβαι, *-deva* etc.) conservă diftongul IE * *-ēu̯-* din etimonul propus de Georgiev * *dhēwā* (în transcripţia fonetică a autorului), şi anume dacă după diftongul respectiv urma o vocală; dacă urma o consoană (în afară de sonanta *r*), el se reducea, aşa cum consideră şi Georgiev, la *e*, respectiv *a* (IE* *dhāu-ko-* 'lup'> dac. n.pl. δάκ-ινα; dar IE * *dhau-*> dac. Δᾶοι, Δάοι, *Dāuos*, *Dāuus*).

[39] Detschew 1952 : 81 (punctul *a*).

[40] Detschew 1952 : 69—70.

[41] Cîteva exemple : trac. hidr. "Ολγανος 'afluent al fluviului Haliakmon' (Detschew 1976 : 340), Σάνδανος 'rîu în apropiere de Olynthos' (Detschew 1976 : 420); trac. n.pers. Μεστιανός (Detschew 1976 : 298), *Mindianus* (Detschew 1976 : 305), *Dolanus* (*ibidem* : 145) etc. Cf. Vlahov 1963 : 358, 365; Russu 1944 : 97, *s.v. Agrianes*.

[42] Russu 1967 : 107.

[43] Georgiev 1960[a] : 94.

[44] Georgiev 1977 : 210.

https://biblioteca-digitala.ro

indo-europene vechi o serie de lexeme care conţin, în general — cu diverse conotaţii semantice specifice —, ideea de pliere, îndoire, răsucire, boltire, adecvată realităţii concrete, inclusiv domeniului acvatic: arm. *kor* 'încovoiat, boltit; întortocheat, răsturnat'; *kur* 'cuvă, bazin; barcă, luntre'; *kori* 'canal'; gr. γυρός 'rotund, rotunjit; strîmbat în afară, răsfrînt'; γῦρος 'rotunjime; cerc; scobitură'; γυρῖνος (γύρινος) 'mormoloc'; m. irl. *gūaire* 'păr' (iniţial 'păr creţ'), n. irl. *guairneán* 'vîrtej, vijelie'; v. nord. *kārr* 'buclă'; *kāri* 'apa încreţită de vînt'; norv. *kaure* 'buclă, cîrlionţ, zuluf'; lit. *gur̃nas* 'şold, coapsă'; let. *gùrus* 'şold; furcă (la roata de tors)'; lit. *kálno gùras* 'proeminenţă; vîrful muntelui'; bg. *gúrkam, gùrnъ*'mă cufund (în apă)'[45].

În ceea ce priveşte hidronimul *Gabranus*, considerăm, sub rezerva ipotezei, că trăsătura semantică pertinentă şi definitorie a temei lexicale se raportează la cursul sinuos al rîului, caracter dealtfel specific reţelei hidrologice nord- şi central-dobrogene[46]. Identificarea cu unul din rîurile mici sau chiar pîrîurile actuale din zona limitrofă complexului lacustru Razelm-Sinoe[47] nu poate fi, după opinia noastră, relevantă, în primul rînd datorită caracterului temporar al curgerii fluviatile, dependente predominant de condiţiile meteorologice[48]. Totodată, este posibil ca, în aceste condiţii climaterice specifice, evoluţia debitului majorităţii rîurilor dobrogene să fi cunoscut, în intervalul cuprinzător al celor două milenii, modificări radicale, prin dispariţia — respectiv, apariţia — anumitor cursuri de apă[49], fapt care constituie un impediment obiectiv în stabilirea corelaţiilor topografice, a identificării pe hartă în ultimă instanţă.

[45] Exemplele au fost preluate, selectiv, din IEW 397—398.

[46] Velcea 1967 : 85—86 ; Ujvári 1972 : 559.

[47] Dintre încercările de identificare a hidronimului atestat în horothesie menţionăm, în ordine cronologică, pe aceea a lui V. Pârvan, în AARMSI 38. 1916 : 556—593 (*Gabranus* = Hagiavat, azi Baia), admisă şi de Vulpe 1974 : 159 (n. 121), precum şi ipoteza lui P. Nicorescu, asupra căreia a atras atenţia D. M. Pippidi 1967 : 364 (*Gabranus* = Slava Rusă). Avînd în vedere faptul că direcţia după care sînt urmărite *fines Histrianorum* este N—S, începînd aşadar cu Peuce, precum şi identificarea — de data aceasta aproape sigură — a lui *iugum summum* din horothesie cu dealurile Babadagului, este de presupus că locul de confluenţă a rîurilor Picusculus şi Gabranus *(confluentes riuuorum Piscusculi et Gabrani)* se va fi aflat undeva în zona dobrogeană central-nordică, în preajma Babadagului (cf. Al. Avram, *Das histrianische Territorium in der griechisch — römischen Zeit*, comunicare susţinută la Konstanz am Bodensee, aprilie 1984 — sub tipar —). Este necesar, de asemenea, a fi subliniat un alt aspect esenţial în stabilirea corectă a apartenenţei etnice a populaţiei care a dat numele cursului de apă în discuţie. Zona de care ne ocupăm a reprezentat, în epoca greacă, o regiune de contact între formaţiunile tribale getice şi colonia milesiană. În acest sens pledează concentraţia cu totul remarcabilă pentru o zonă relativ restrînsă (Vişina, Jurilovca, Enisala) a depozitelor de săgeţi-monedă, la acestea adăugîndu-se, pentru secolele VI—V î.e.n., şi descoperirile de la Tariverde şi Beidaud, care configurează ceea ce C. Preda a denumit „aspectul arheologic de tip Tariverde-Beidaud" (Preda 1982 : 21). În sfîrşit, pentru sec. IV—III î.e.n. se poate stabili cu certitudine existenţa în zona dobrogeană central-nordică a unui important centru tribal getic pus în evidenţă de: a) fortificaţiile de la Beidaud şi Beştepe ; b) necropolele de la Enisala, Murighiol şi Teliţa ; c) mormîntul princiar de la Agighiol. Cf. Berciu 1969 : 33—76 ; Preda 1982 : 22—23 (cu întreaga bibliografie a chestiunii). Prin urmare, în condiţiile în care sursele arheologice pun în evidenţă existenţa unui centru tribal getic în sec. IV—III, cu importante antecedente în sec VI—V î.e.n., originea autohtonă a hidronimului Gabranus poate fi admisă şi din unghiul de vedere al geografiei istorice.

[48] Velcea 1967 : 84.

[49] *Ibidem* : 85.

În concluzie, avînd în vedere semantismul generic al temei indo-europene menţionate mai sus, putem reconstitui, cu aproximaţie, sensul hidronimului *Gabranus* ca '(rîul) cel ondulat, vălurit' sau, într-o altă direcţie semantică, '(rîul) cu (multe) întortocheri, sinuozităţi' [50].

BIBLIOGRAFIE

Berciu, D. 1965 — *Din istoria Dobrogei. I. Geţi şi greci la Dunărea de Jos, din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană* (coautor, D. M. Pippidi), Bucureşti.

Berciu, D. 1969 — *Arta traco-getică*, Bucureşti.

Crişan, I. H. 1977 — *Origini*, Bucureşti.

Crişan, I. H. 1980 — ACIT, 1, 423—427.

Detschew, D. 1952 — *Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia.

Detschew, D. 1976 — *Die thrakischen Sprachreste*. 2. Auflage. Mit Bibliographie 1955—1974 von Živka Velkova, Viena.

Duridanov, I. 1980 — ACIT, 3, 39—42.

Georgiev, Vl. I. 1960ᵃ — *Bălgarska etimologija i onomastika*, Sofia.

Georgiev, Vl. I. 1960ᵇ — *StCl*, 2, 39—58.

Georgiev, Vl. I. 1961 — *StCl*, 3, 23—27.

Georgiev, Vl. I. 1977 — *Trakite i tehnijat ezik*, Sofia.

Haas, O. 1965 — LB, 10, 189—245.

Holder, A. 1891 — *Alt-celtischer Sprachschatz. Erste Lieferung*, vol. I. *A-Atep-atu-s*, Leipzig.

Lambrino, S. 1938 — Revue des études latines 16, 27 (dare de seamă).

Mateescu, G. G. 1926 — AIIN, 3, 1924—1925, 377—492.

Meillet, A. 1915 — *Grammaire du vieux perse*, Paris.

Pârvan, V. 1916 — AARMSI 38, 556—593.

Pârvan, V. 1923 — ARMSI 3, 1, 1.

Pârvan, V. 1974 — *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, ediţia a II-a, îngrijită şi adnotată de Radu Vulpe, Bucureşti.

Pedersen, H. 1909 — *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*. I. *Einleitung und Lautlehre*, Göttingen.

Pippidi, D. M. 1956 — SCIV, 7, 1956, 1—2, 137—158.

Pippidi, D. M. 1958ᵃ — *Contribuţii la istoria veche a României*, Bucureşti.

Pippidi, D. M., 1958ᵇ — Dacia, N.S., 2, 1958, 227—247.

Pippidi, D. M. 1962 — *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenistischer und römischer Zeit*, Berlin.

Pippidi, D. M. 1964 — *StCl*, 6, 1964, 331—342.

Pippidi, D. M. 1965 — *Din istoria Dobrogei. Volumul I. Geţi şi greci la Dunărea de Jos, din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană* (coautor, D. Berciu), Bucureşti.

Pippidi, D. M. 1967 — *Contribuţii la istoria veche a României*, ediţia a II-a, revăzută şi mult adăugită, Bucureşti.

Pippidi, D. M. — 1983 — *Inscripţiile din Scythia Minor greceşti şi latine, I. Histria şi împrejurimile*, Bucureşti.

Preda, C. 1982 — Thraco-Dacica, 3 (1982), 19—24.

Rădulescu, M. M. 1976 — ST, 1, 105—149.

Russu, I. I. 1944 — AISC, 4, 1941—1943, 73—147.

[50] Este posibil ca hidronimul *Gabranus* să aparţină aceluiaşi radical indo-european ca şi lexemul românesc de substrat *gaură* 'cavitate; loc gol de formă circulară; vale adîncă şi abruptă în munţi' (reg.) — cu derivatele sale dacoromâneşti şi corespondentele dialectale sud-dunărene — şi alb. *gavër*, *gavrë* 'cavitate; adincime' (vezi discuţia în detaliu la Rădulescu 1976: 105—106, 112—113). Pentru ambele familii de cuvinte (*gaură*, respectiv *gavër*) trebuie presupus un etimon de origine indo-europeană aparţinînd substratului comun celor două idiomuri. Totuşi, faţă de etimonul indo-european care se află la baza hidronimului dac *Gabranus*, e probabil că în cazul etimonului de substrat al lui *gaură* şi *gavër* a avut loc o specializare semantică în direcţia accentuării ideii de 'rotunjime', 'cavitate (rotundă)', conotaţie atestată, dealtfel, în cazul anumitor lexeme indo-europene vechi (vezi, de pildă, v. gr. γῦρος 'scobitură, groapă rotundă'). Prin urmare, se poate considera că radicalului indo-european * *ǵēu-*/* *ǵōu-*ii era pertinentă trăsătura semantică 'îndoire, răsucire; rotunjime', cu polarizarea sensului: la suprafaţă, pe orizontală, şi în adîncime. Deşi semnificativă şi, probabil, concludentă, o analiză detaliată a raporturilor etimologice dintre *Gabranus* şi rom. *gaură*, alb. *gavër*, *gavrë* nu formează, totuşi, obiectul direct al analizei de faţă.

https://biblioteca-digitala.ro

Russu, I. I. 1967 — *Limba traco-dacilor*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti.
Russu, I. I. 1981 — *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic şi componenta latino-romanică*, Bucureşti.
Russu, I. I. 1982 — Studii şi cercetări lingvistice, 33, 3, 1982, 274—277 (recenzie).
Tomaschek, W. 1894 — *Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung. II.2. Die Sprachreste. 2. Hälfte. Personen — und Ortsnamen*, Viena.
Ujvári, I. 1972 — *Geografia apelor României*, Bucureşti.
Velcea, V. 1967 — *Rîurile României*, Bucureşti.
Vlahov, K. 1963 — *Nachträge und Berichtigungen zu den thrakischen Sprachresten und Rückwörterbuch*, Sofia.
Vraciu, A. 1980 — *Limba daco-geţilor*, Timişoara.
Vulpe, R. 1938 — *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest.
Vulpe, R. 1968 — *Din istoria Dobrogei. Volumul II. Romanii la Dunărea de Jos* (coautor, I. Barnea), Bucureşti.
Vulpe, R. 1974 — cf. Pârvan, V., 1974.

GABRANVS. ALTBALKANISCHE ONOMATOLOGISCHE KONKORDANZEN

ZUSAMMENFASSUNG

In dem 25 Oktober 100 u.Z. datierten Dekret (ὁροθεσία Λαβερίου Μαξίμου) für die Abgrenzung des ländlichen Territoriums, das der Stadt Histria angehörte (SEG I, 329, 6), erscheint an zwei Stellen (Z. 5—6) der Flussname GABRANVS. Nach einer Darstellung der wichtigsten Meinungen in bezug auf die Herkunft des Flussnamens, die von V. Pârvan, D. Detschew, I. I. Russu, S. Lambrino, B. Gerov, Vl. Georgiev geäussert worden sind, beweist der Verfasser, auf Grund der einerseits zwischen dem Indoeuropäischen und dem Dakischen, andererseits zwischen dem Dakischen, Moesischen und Thrakischen festgestellten phonetischen Korrespondenzen, die autochthone Herkunft des Flussnamens, der mit Sicherheit auf die getischen Einwohner zurückzuführen ist. Zu den wichtigsten Argumenten sprachwissenschaftlicher Natur gehört der Flussname Κέβρος (auch als Κίαβρος belegt), welcher im moesischen Territorium südlich der Donau anzutreffen ist, zu dem auch der kleinasiatische Fluss- und Ortsname Κεβρήν aus der Umgebung der Troas, sowie der Ortsname *Cambrae* 'oppidum Mysiae', hinzuzufügen sind, wobei diese beiden Zeugnisse für die vorgeschichtlichen moesischen Wanderungen vom Balkangebiet in das künftige asiatische Mysien darstellen.

https://biblioteca-digitala.ro

ROMÂNII ÎN SECOLUL AL IX-LEA ÎN LUMINA SCRISORII PAPEI NICOLAE I CĂTRE ÎMPĂRATUL MIHAIL III

de ALEXANDRU MADGEARU

Secolul al IX-lea a reprezentat pentru întreaga Europă orientală începutul unei perioade de geneză statală [1], care este corelată și cu desăvîrșirea proceselor de etnogeneză, atît în cazul popoarelor romanice occidentale, cît și în cazul celorlalte neamuri europene. Și pentru noi acest veac are o mare însemnătate. Circumscris într-o perioadă mai largă, cea a sec. VIII—XI, el stă sub semnul unei dezvoltări mai accentuate din punct de vedere demografic, economic și social-politic [2]. În această vreme se cristalizează formațiunile politice românești de caracter feudal care nu peste mult timp vor fi surprinse de izvoarele literare [3]. Se înțelege că orice nouă informație, oricît de laconică ar fi ea, este binevenită pentru studierea proceselor istorice care au avut loc în această vreme de început a afirmării politice a romanității orientale.

O atare informație referitoare (după cum vom vedea) la români a mai fost adusă în discuția istoriografiei românești, însă într-o abordare superficială care a făcut ca ea să fie privită cu scepticism de către unii cercetători. Ne referim la un pasaj din scrisoarea pe care a trimis-o papa Nicolae I (858—867) împăratului bizantin Mihail III (842—867) în anul 865. Dar, înainte de a o studia, este necesar să aruncăm o privire asupra contextului ei istoric, deoarece doar o asemenea perspectivă ne poate ajuta să înțelegem informația respectivă.

După ridicarea în apus a unui nou imperiu ce se vroia roman, poziția Imperiului bizantin era subminată în imaginea occidentalilor, mai ales în condițiile iconoclasmului care îndepărtase pe împărații răsăriteni de ortodoxie. În aceste condiții, avînd în spate forța Imperiului carolingian, papalitatea se emancipează, căutînd — și reușind — să devină o autoritate care să rivalizeze cu Patriarhia de Constantinopol. Lupta s-a dus atît pe plan doctrinar, cît și pe altul mai lumesc, cel al jurisdicției asupra unei zone aflate la interferența dintre Orient și Occident : Illyricul. Împrejurările generale care stimulau această ofensivă a papalității s-au conjugat în chip fericit cu puternica personalitate a papei Nicolae I. Pornind și de la controversa iscată în jurul doctrinei occidentale a purcederii duhului sfînt și de la fiul *(filioque)*, conflictul Roma-Bizanț a fost prilejuit de alegerea (socotită necanonică de către papa Nicolae I) a patriarhului Photios, în locul lui Ignatios, care fusese depus de împărat. De aici, o întreagă

[1] Vezi în acest sens, de exemplu, culegerea de studii *L'Europe aux IX—XI siècles. Aux origines des États nationaux*, Varșovia, 1968.

[2] O bună sinteză, bazată mai ales pe descoperirile arheologice, este cartea lui Ștefan Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII—XI)*, București, 1983.

[3] *Ibidem*, p. 180—198 ; A. Decei, în *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 15—117 ; M. A. Ekrem, SCIVA, 31, 1980, 2, p. 257—264 ; Radu Popa, în *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 25—39 ; R. R. Heitel, SCIVA, 34, 1983, 2, p. 93—115 ; Fl. Constantiniu, în *File din istoria militară a poporului român*, XI, București, 1983, p. 75—91.

SCIVA, tomul 37, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1986, p. 318 — 325

https://biblioteca-digitala.ro

corespondență — deseori aprinsă — între Roma și Constantinopol. Se ajunge chiar la convocarea a două concilii care îi anatemizează, pe rînd, pe Nicolae și pe Photios. Acest conflict, care a fost o anticipare a marii schisme din 1054, a fost aplanat de împăratul următor, Vasile I Macedoneanul (867—886) care și-a început domnia prin depunerea lui Photios, restabilind relațiile mai mult sau mai puțin cordiale cu Roma. Pe de altă parte, conflictul religios dintre Roma și Constantinopol a fost agravat de două evenimente, și anume creștinarea sub auspicii bizantine a moravilor în 863, urmată de cea a bulgarilor, în 864 [4]. Astfel, ofensiva papală în Europa răsăriteană primea o serioasă lovitură. Nu este aici locul să discutăm în ce măsură erau îndreptățite pretențiile papale de supremație în Balcani. *Cert este că această zonă a stat mereu în atenția papei Nicolae I.* Încă din anul 860, pe cînd relațiile cu împăratul nu se încordaseră, el revendica într-o scrisoare către acesta subordonarea față de Roma a arhiepiscopatului de Thessalonic, care cuprindea practic toată Peninsula Balcanică, inclusiv teritoriile fostelor provincii Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea, Moesia, Dardania, Praevalitana [5].

În aceste împrejurări se plasează și scrisoarea papei Nicolae I către împăratul Mihail III din vara anului 865 [6], răspuns la o scrisoare a împăratului care, din nefericire, nu ni s-a păstrat. Se poate deduce, însă, din ceea ce-i răspunde papa, că Mihail se adresa papei în termeni violenți și jignitori, cerîndu-i să renunțe la pretențiile sale de supremație în Biserică și, din punct de vedere teritorial, în Balcani. Desigur, atitudinea infatuată a împăratului a fost determinată și de succesele repurtate prin aducerea bulgarilor și moravilor sub ascultarea Bisericii constantinopolitane.

Printre alte ofense ce i le aducea papei este și aceea că numea limba latină — în care scria papa — o limbă „barbară și scitică" : *„In tantam vero furoris abundantiam prorupistis, ut linguae Latinae injuriam irrogaretis, hanc in epistola vestra barbaram, et Scythicam appelantes ad injuriam ejus qui fecit eam"* [7]. Unii cercetători au văzut aici o aluzie a împăratului la niște „sciți" care vorbeau o limbă latină ; or, aceștia nu puteau fi decît românii ! [8]. Însă, o analiză mai atentă ne arată că nu poate fi vorba de așa ceva. Încă din sec. VII, în Bizanț limba latină nu mai era folosită și cunoscută, deși locuitorii continuau să se numească „romei". Dat fiind că pentru bizantini orice altă limbă decît a lor era „barbară", limba latină

[4] A. A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire byzantin*, I, Paris, 1932, p. 371—373, 379—382 ; G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*. Paris, 1956, p. 257—258 ; N. Iorga, *Istoria vieții bizantine*, București, 1974, p. 262—263, 276, 279—280 ; F. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*, Paris, 1926 ; Idem, în *Mélanges Ch. Diehl*, I, Paris, 1930, p. 62—76 ; S. Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, Londra, 1930 ; P. Petrov, Byzantinobulgarica, 2, 1966, p. 41—52 ; T. M. Popescu, *Ortodoxia*, 6, 1954, nr. 2—3, p. 181—191 ; D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500—1453*. Londra, 1971, p. 69—101, 134—153 ; D. Onciul, *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, II, București, 1968, p. 5—18 ; C. J. Hefele, Dom H. Leclercq, *Histoire des Conciles d'après les documents originaux*, IV, 1, Paris, 1911, p. 252—283, 326—342, 420—542.

[5] Migne, PL, CXIX, col. 779. Vezi și D. Onciul, *op. cit.*, p. 11.

[6] *Epistula ad Michaelem imperatorem*, în I. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio . . .*, Veneția, 1770 (reprod. anastatică Paris, 1902), XV, col. 186—216 = Migne, PL CXIX, col. 926—962. O prezentare pe larg a scrisorii la C. J. Hefele, Dom H. Leclercq, *op. cit.*, p. 421—426.

[7] Mansi, *op. cit.*, col. 191 = Migne, *op. cit.*, col. 932.

[8] A. Sacerdoțeanu, Revista Macedoromână, 3, 1931, p. 59 ; Idem, Revista arhivelor, 3, 1937—1938, p. 120 ; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, în *La Dobroudja*, București, 1938, p. 391, nota 4 ; E. Lozovan, în Fr. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, II, Berlin, 1960, p. 207, nota 33 ; E. Stănescu, NEH, 3, 1965, p. 53, nota 35.

https://biblioteca-digitala.ro

nu putea fi pentru Mihail III — mai cu seamă într-un acces de mînie — decît barbară și, pe deasupra, și scitică, știut fiind că sciții erau barbarii prin excelență. Doar astfel poate fi înțeleasă expresia folosită de Mihail III : un simplu topos retoric, și nicidecum o aluzie la români [9].

Însă, scrisoarea papei mai conține un pasaj care, de data aceasta, face, cu adevărat, o referire la situația de la Dunărea de Jos. Făcînd un elogiu limbii latine, papa adaugă drept întărire a spuselor sale : „*Cum enim barbari omnes et Scythae, ut insensata animalia vivant, Deum verum nesciant, ligna autem et lapides adorent, in eo ipso quo verum Deum colit lingua Latina, quantum barbaram, vel Scythicam linguam antecedat, agnoscitur*" [10]. Adică : „Iată, pe cînd toți barbarii și sciții trăiau precum animalele fără de judecată, pe Dumnezeul cel adevărat nu-l cunoșteau, în schimb adorau lemne și pietre ; cînd pe Dumnezeul cel adevărat l-au cinstit, a fost primită limba latină — astfel încît ea a fost mai presus decît limba barbară sau scitică".

De la prima vedere putem constata că papa se referă la o situație de fapt. El nu putea să aducă drept argument în pledoaria sa decît un lucru real sau măcar plauzibil, și care să poată fi acceptat de împărat. Tonul scrisorii, în general, este demn, fără izbucniri necontrolate, iar o afirmație gratuită nu ar fi fost la locul ei. De aceea, trebuie să considerăm că papa se gîndea, într-adevăr, la niște barbari (și sciții printre ei) care fuseseră păgîni, dar apoi se creștinaseră în limba latină. În privința acelor „*barbari omnes*", lucrurile par clare : este vorba, desigur, de neamurile occidentale care primiseră creștinismul în limba latină și care, la acea vreme, în imaginea cărturarilor, erau considerate „barbare", întrucît se transformaseră în noile popoare europene [11]. Cît despre sciți, vom încerca în cele ce urmează să lămurim situația.

Din text reiese că papa accentuează faptul creștinării în limba latină a „sciților", numindu-i separat de toți ceilalți barbari, pentru a sublinia că pînă și ei sînt creștini de limbă latină. Este vădită aici respingerea (cu ironie, am putea spune [12]) a ofensei aduse de Mihail. Dar, după cum cele spuse sînt valabile pentru ceilalți barbari (occidentali), de ce nu ar fi ele și pentru „sciți", oricare ar fi populația reală desemnată prin acest termen ? Pasajul din scrisoare, prin amănuntele pe care le dă, nu poate fi asimilat unor texte în care sînt incluși și sciții într-o enumerare (mai degrabă imaginară) de popoare creștinate, cum ar fi cel al lui Tertulian [13] — și unde sciții nu sînt altceva decît întruchiparea unei părți a lumii barbare. Între tonul apologetic al lui Tertulian și cel tăios, dar realist, al lui Nicolae, este o mare deosebire, care ne arată că în acest caz existau, cu adevărat, niște „sciți" care se creștinaseră în limba latină.

[9] C. Daicoviciu, ActaMN, 8, 1971, p. 191 — care, însă, caută argumente pentru a-și susține ipoteza că nu a existat o populație romanică la Dunărea de Jos după sec. VII—VIII. Vezi și P. Charanis, *Dumbarton Oaks Papers*, 13, 1959, p. 43, D. Obolensky, *op. cit.*, p. 152, și N. Iorga, *op. cit.*, p. 279 — care arată legătura dintre această expresie și uitarea limbii latine în „Noua Romă".

[10] Migne, *loc. cit.* Pasajul a mai fost semnalat de A. Sacerdoțeanu, Revista Macedoromână, 3, 1931, p. 58 și de E. Lozovan, în Fr. Altheim, *op. cit.*, IV, p. 154, dar fără a fi fost studiat cu atenție.

[11] S. Brezeanu, RRH, 21, 1982, nr. 3—4, p. 398 ; Idem, RESEE, 22, 1984, 2, p. 120—121.

[12] Vezi pasajul imediat următor : „*Jam vero si ideo linguam (sc. Latinam) barbaram dicitis, quoniam illam non intelligitis, vos considerate quia ridiculum est vos appellari Romanorum imperatores . . .*".

[13] Tertulian, *Adversus Judaeos*, 7 (*PL*, II, col. 611) = FHDR, I, p. 641. Vezi D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, p. 481—496.

https://biblioteca-digitala.ro

Ne rămîne de stabilit cine erau acești „sciți", căci, evident, nu despre sciții cei adevărați este vorba. În literatura bizantină, dar și latină, termenul de „sciți" a fost aplicat diferitelor populații trăitoare la nordul Dunării sau în Dobrogea (Scythia Minor). În special autorii bizantini, datorită obsesiei lor de a da nume arhaizante, au numit „sciți" mai toate populațiile care s-au perindat în această zonă [14]. Dar, deja Petru Maior [15] făcea observația că prin denumiri de genul sciți, pecenegi, cumani, trebuie să fie înțeleși în unele cazuri și românii, cărora li se atribuia fie un nume arhaizant, fie numele migratorilor care-i dominau. Faptul a fost dovedit de cercetările contemporane [16]. În cazul de față, sciții nu pot fi bulgarii. La acea dată bulgarii se creștinaseră, e drept, de un an de zile, dar în ritul grecesc. Reorientarea, de scurtă durată, a lui Boris-Mihail către Roma avea să se petreacă un an mai tîrziu după data scrisorii, în august 866 [17]. Și chiar dacă papa căuta de pe atunci să-i atragă pe bulgari, el nu putea să-și exprime această dorință într-o scrisoare către Mihail III, prezentînd-o ca pe un fapt împlinit (cîndva, în trecut), fapt care însă nu era real.

La acea dată, la Dunărea de Jos nu mai locuiau decît românii și grupuri de slavi în curs de asimilare [18]. Termenul de „sciți" poate desemna ambele populații, în măsura în care slavii care conviețuiau cu românii începuseră să se creștineze sub influența acestora [19]. Dar este greu de crezut că papa avea știre de un atare proces lent, greu de sesizat din afară. *„Sciții" sînt mai probabil românii,* decît slavii — aceasta rezultă și din faptul că, în text, creștinarea sciților este plasată contemporan cu cea a barbarilor apuseni, și anume într-un trecut neprecizat. Daco-romanii se creștinaseră încă din sec. al IV-lea, primind noua credință în limba latină și avînd liturghia latină (populară) [20].

Iată, deci, că în scrisoarea papei se face o mențiune asupra românilor. Papa cunoștea faptul că undeva, departe, la Dunăre, trăiau niște creștini de limbă latină. Se poate deslusi, desigur, în acest pasaj, o exprimare disimulată a pretențiilor sale de dominație în această zonă, pretenții care în

[14] G. Moravcsik, Byzantinoturcica, 2, 1958, p. 279—283 culege semnificațiile termenului de „sciți" în izvoarele bizantine, dar lista sa nu este completă, întrucît ea se referă doar la populațiile turanice.

[15] Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia,* ed. F. Fugariu, I, București, 1970, p. 241—257.

[16] Vezi acum S. Brezeanu, RESEE, 22, 1984, p. 118—119.

[17] I. Dujcev, extras din *Mélanges de science religieuse*, Lille, 1951, p. 212, nota 2.

[18] Eug. Zaharia, Aluta, 1, 1969, p. 121; idem, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 285—286; L. Bârzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii,* București, 1979, p. 73—96; M. Rusu, Apulum, 9, 1971, p. 713—726; D. Gh. Teodor, Arh. Mold, 9, 1980, p. 75—83; Idem, în *Relations between the Autochtonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romanian,* București, 1975, p. 155—170.

[19] În această perioadă, în necropolele birituale încep să predomine mormintele de înhumație, ceea ce ar putea fi interpretat ca rezultatul procesului de creștinare a populației rămase încă păgîne (St. Olteanu, *op. cit.*, p. 173). În orice caz, problema necropolelor birituale nu și-a găsit încă rezolvarea mulțumitoare. Este posibil ca și mormintele de incinerație să fi aparținut unor creștini, în condițiile creștinismului popular, cu multe reminiscențe păgîne, Vezi L. Bârzu, *op. cit.*, p. 83—88; E. Zaharia, *Populația românească în Transilvania în sec. VII—VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei),* București, 1977, p. 99.

[20] Pentru originile creștinismului românesc bibliografia este foarte mare. Ne mărginim să cităm cîteva lucrări care se ocupă de terminologia latină și de existența liturghiei latine în evul mediu timpuriu românesc: V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman,* București, 1911; N. Iorga, *Histoire des Roumains,* II, București, 1937, p. 98—130; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe române,* 1, București, 1980, p. 70; G. Ivănescu, *Istoria limbii române,* Iași, 1980, p. 91—92; P. Ș. Năsturel, *Romanoslavica,* 1, 1958, p. 198—209; St. Lupșa, Studii teologice, 1, 1949, p. 822—824; D. Stăniloae, BOR, 3—4, 1979, p. 563—564.

https://biblioteca-digitala.ro

scrisoare nu sînt formulate explicit [21]. Tocmai datorită atenției pe care o acorda zonei balcanice a aflat, probabil, papa, de existența acestor „sciți". S-ar putea pune întrebarea : de ce nu a încercat papa să instituie un episcopat pentru această populație, pentru a o smulge Patriarhiei de la Constantinopol? Ar fi avut posibilitatea să o facă în perioada 866—870 cînd Bulgaria trecuse de partea Romei și episcopi latini fuseseră trimiși acolo. Însă la nordul Dunării nu exista încă o autoritate politică centralizată în cadrul căreia să poată fi organizată o ierarhie ecleziastică. De asemenea inexistența unor așezări urbane dezvoltate împiedica și ea întemeierea acolo a unui episcopat [22]. Pe de altă parte, este posibil ca papa să fi intenționat cuprinderea zonei nord-dunărene în jurisdicția arhiepiscopatului de Thessalonic, asupra căruia papa, după cum spuneam, avea pretenții. Se pare că, măcar în sec. IV, arhiepiscopatul acesta avea sub jurisdicția sa și comunitățile creștine nord-dunărene, care erau lipsite de episcopi, întrucît se aflau sub dominația barbarilor păgîni [23].

Folosirea termenului de „sciți" în sens geografic pentru populația de la Dunărea de Jos ne este confirmată de două izvoare, tot din sec. IX, deci contemporane scrisorii. Primul este un izvor occidental (prin aceasta importanța lui este sporită). Călugărul Walafrid Strabus scria în 841 : „Am aflat din cele istorisite de o seamă de frați vrednici de crezare că la unele seminții de ale *sciților* și mai ales la tomitani slujbele dumnezeiești se săvîrșesc pînă astăzi în aceeași limbă" (gotică) [24]. Această mențiune a fost pusă, pe bună dreptate, în legătură cu descoperirile de la Basarabi-Murfatlar [25]. Ceea ce ne interesează aici este utilizarea termenului de „sciți" pentru a desemna locuitorii din Dobrogea, din fosta provincie Scythia Minor, care în sec. IX mai era numită de bizantini Scythia [26]. Termenul de „sciți" nu are în acest caz o accepțiune etnică precisă, ci are sens geografic, denumind mai degrabă conglomeratul de populații *(gentes)* trăitoare în Scythia; dealtfel, faptul că o parte a acestor „sciți" sînt numiți „tomitani" ne confirmă această supoziție. Printre acești „sciți", alături de rămășițele goților, se aflau, foarte probabil, și românii, a căror prezență în Dobrogea, și în această epocă, este categoric dovedită de descoperirile arheologice [27].

Acest text ne mai atestă și faptul că în occidentul latin se cunoșteau anumite date despre realitățile de la Dunărea de Jos, într-o vreme care precede cu doar două decenii scrisoarea papei Nicolae I.

[21] F. Dvornik, în *Melanges Diehl*, p. 71.

[22] Canonul 6 al Sinodului de la Sardica (343) interzicea numirea de episcopi în sate sau în orașe mici (Nicodim Milaș, *Canoanele Bisericii ortodoxe însoțite de comentarii* (trad. rom.), II, 1, Arad, 1934, p. 131). Vezi și A. Sacerdoțeanu, Studii teologice, 20, 1968, nr. 3—4, p. 252.

[23] I. Ionescu, Glasul bisericii, 40, 1981, nr. 6—8, p. 626, 628. De asemenea, arhiepiscopia Justiniana Prima (care o suprapunea pe cea de Thessalonic) își întindea, probabil, jurisdicția și la nordul Dunării : *Novella XI* (FHDR, II, p. 379); Gh. Ștefan, Drobeta, 1, 1974, p. 65—70; P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 72—73; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 161, 164—165; D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1978, p. 466.

[24] Walafridi Strabi, în Migne, PL, CXIV, col. 927 = FHDR, II, p. 641 : „*Et fidelium fratrum didicimus apud quesdam Scytharum gentes maxime Tomitanos eadem locutione divina hactenus celebrari officia*".

[25] P. Diaconu, P. Ș. Năsturel, *Mitropolia Olteniei*, 20, 1968, 11—12, p. 937—946.

[26] *Hierocles Synecdemus et Notitiae graecae episcopatuum* . . ., ed. G. Parthey, Berolini, 1866 (ed. stereotipă Amsterdam, 1967), p. 57, 147, 164. Vezi și F. Dvornik, *Les Slaves* . . ., p. 83—84; S. Nicolae, în *De la Dunăre la Mare*, Galați, 1979, p. 31.

[27] I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, în special p. 7—69.

https://biblioteca-digitala.ro

Al doilea izvor este un fragment din *Notitiae graecae episcopatuum* culegere de liste de eparhii datînd din timpul împăratului Leon VI cel Înțelept (886—912). În lista a cincea se descriu teritoriile de jurisdicție ale patriarhatelor, între acestea și cel al scaunului papal. În partea răsăriteană această jurisdicție se întindea „pînă la Ravenna și la longobarzi și pînă la Thessalonic, pînă la slavi și „arabieni" [28] și avari și *sciți* și pînă la fluviul Dunărea" [29]. Evident, este vorba de o situație mai veche, dar ceea ce ne interesează este mențiunea termenului „sciți" în secolul al IX-lea. Pasajul acesta a fost reprodus aproape identic de Nil Doxopatris în 1143, care preciza că acest teritoriu aparținea Romei înainte de ridicarea Constantinopolului, Noii Rome, la rangul de patriarhat [30].

Și aici, sciții (care nu pot fi pecenegii, care încă nu apăruseră la Dunăre) reprezintă populația de la Dunărea de Jos. Întrucît termenul apare alături de niște etnonime, este posibil ca și el să fi avut o semnificație etnică precisă: românii sau românii amestecați cu grupuri slave în curs de asimilare. Dar, dincolo de această posibilă identificare, acest izvor ne aduce o altă atestare din sec. IX a termenului de „sciți" cu sens geografic.

Pasajul din *Notitia episcopatuum* a mai fost publicat și în FHDR, II, de către H. Mihăescu, dar într-un chip care-i denaturează total adevăratul conținut. Anume, au fost desprinse din context cuvintele Ἀβάρων καὶ Σκυθῶν καὶ Δανουβίου τοῦ ποταμοῦ [31], considerîndu-se că ele înseamnă „scaunul avarilor și sciților și fluviului Dunării" (!), adică — se presupune — episcopatul de Tomis, care, am văzut, este atestat în alte liste din *Notitiae episcopatuum*. Această citare trunchiată a izvorului a produs o mărturie-fantomă a unui episcopat pe care Mircea Rusu l-a luat drept autentic, considerîndu-l un episcopat nord-dunărean [32]. Ceea ce ne atestă acest text este doar folosirea termenului de „sciți", la sfîrșitul sec. IX, pentru o populație de la Dunărea de Jos, care nu este aceeași cu avarii. *Ca și mărturia lui Walafrid Strabus, ea vine să confirme interpretarea pasajului din scrisoarea papei Nicolae I.*

Profităm de această ocazie pentru a readuce în discuție chestiunea episcopului Ursus care a fost prezent la Conciliul al VII-lea ecumenic de la Niceea din 787. El a semnat ca „ἐπίσκοπος τῆς ἁγίας Ἀβαριτιανῶν ἐκκλησίας" [33]. Unii istorici au considerat că ar fi vorba de episcopul din Abrittus (Moesia Inferior) [34], dar alții (cărora ne alăturăm) sînt de părere că numele este redat corect și că episcopul era al Bisericii „avarițienilor", al locuitorilor din țara avarilor, adică al populației romanice

[28] Este un nume arhaizant pentru locuitorii din Pannonia: Arrabo, rîu; Arrabona, localitate: Arabisci, trib celtic — în Pannonia.

[29] *Hierocles Synecdemus*..., p. 139.

[30] *Ibidem*, p. 270.

[31] FHDR, II, p. 639.

[32] M. Rusu, AIIA Cluj-Napoca, 21, 1978, 132, nota 54.

[33] I. D. Mansi, *op. cit.*, XIII, col. 141/142, 387/388. Într-una din listele de participanți apare și în forma coruptă τῆς Ἰβαριτινανῶν ἐκκλησίας (*ibidem*, col. 367/368), iar în versiunea latină veche a actelor Conciliului, publicată în 1540, apare altă coruptelă: *„episcopus ecclesiae Baritianorum"* (*ibidem*, col. 732).

[34] M. Le Quien, *Oriens Christianus*..., Paris, 1740, I, col. 1222: Gh. Șincai, *Hronica românilor*, în *Opere*, I, ed. F. Fugariu, București, 1967, p. 226; Ghenadie Enăceanu, *Creștinismul în Dacii și creștinarea românilor*, București, 1875, p. 85, 97; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 68. Însă, titulatura lui arată că (alături de imposibilitatea formei pentru Abrittus) este vorba de episcopul bisericii unui anumit neam sau al unui ținut. Episcopii care sînt menționați ca avîndu-și sediul într-un anume oraș nu poartă o asemenea titulatură, cu ἐκκλησίας.

https://biblioteca-digitala.ro

din Pannonia sau Transilvania [35]. Avem aici un alt exemplu de desemnare a populației romanice prin numele grupului politic dominator, căci, evident, nu avarii adevărați erau credincioșii lui Ursus, care purta un nume latin. P. P. Panaitescu mai semnala [36] (fără comentarii) și un pasaj dintr-o viață a Sf. Chiril (scrisă în slavonă în jurul anului 882) [37] în care se spune că acesta, interpelat de preoții latini de ce face liturghia în limba slavă, se justifică arătînd că și alte neamuri cunosc Scriptura în limba lor, între care îi numără și pe avari [38]. Fără a exclude posibilitatea referirii la românii care aveau în biserică limba latină populară, înclinăm să credem că în acest caz nu este vorba de așa ceva. Între acele 12 popoare enumerate, unele aveau, într-adevăr, limba lor în biserică (egiptenii, sirienii, armenii, iberii [= ivirii, georgienii,] goții), însă altele nici măcar nu erau creștine (khazarii). După cum observa F. Dvornik, autorul scrierii enumeră mai întîi diferite populații de la nordul Mării Negre (abasgi, iberi, sugdeeni, goți, khazari), iar avarii sînt intercalați printre acestea. Această enumerare de popoare pare să fie o imagine vagă a ceea ce D. Obolensky numea „the Byzantine Commonwealth", adică a populațiilor aflate în aria de cultură bizantină. Este mai probabil ca avarii pomeniți aici să fie acei huni onoguri și sabiri creștinați în prima jumătate a sec. VI de către misionari bizantini, folosindu-se de limba hunică (traducîndu-se chiar liturghia și Scriptura în aceasta) [39]. În 882 avarii dispăruseră de mult timp ca putere politică din Pannonia (și, probabil, și ca neam aparte).

Însă, faptul că românii apar sub numele avarilor în titulatura episcopului Ursus, ni se pare cert. Ursus era, desigur, conducătorul spiritual al unei „Romanii populare", al unei posibile formațiuni politice; un episcop poate nehirotonit canonic, în felul acelor „pseudo-episcopi" români din sec. XIII—XIV [40] și care a izbutit, în cele din urmă, să participe la Conciliul ecumenic.

Români-sciți, români-avari, iată două ipostaze care ne arată încă o dată că „tăcerea" izvoarelor evului mediu timpuriu în privința noastră

[35] D. Stănescu, *Originea creștinismului la români*, București, 1891, p. 42, 55—56 ; A. Tripon, *Monografia-Almanah a Crișanei, județul Bihor*, Oradea, 1936, p. 16 ; A. Decei, *op. cit.*, p. 105 ; Gh. Cotoșman, BOR, 86, 1968, nr. 3—5 p. 485 ; C. C. Giurescu, D. C. Giurescu *Istoria românilor*, I, București, 1975, p. 176 ; St. Lupșa, *op. cit.*, p. 833 ; Gh. I. Moisescu, St. Lupșa, Al. Filipașcu, *Istoria bisericii române*, I, București, 1957, p. 104—105 ; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 181—182. Termenul de 'Αβαρία („țara avarilor") apare la Theophanes Confessor, ed. Boor, p. 357, = FHDR, II, p. 619 (Cronica scrisă între 810—814) și într-o lucrare geografică anonimă din sec. VIII—IX (G. Moravcsik, *op. cit.*, p. 51). În sprijinul acestei ipoteze vine faptul că Ursus nu a participat de la început la lucrările Conciliului (fiind atestat doar începînd cu a patra sesiune). Acest fapt s-a datorat, desigur, dificultății drumului din „țara avarilor" pînă la Niceea.

[36] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 196.

[37] D. Obolensky, *op. cit.*, p. 331.

[38] F. Dvornik, *Les Slaves ...*, p. 172.

[39] D. Obolensky, *op. cit.*, p. 60—62.

[40] Mai întîi în scrisoarea papei Grigore IX din 1234 (Vezi, în special, N. Iorga, *Histoire des Roumains*, III, p. 137—138 ; V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, p. 106). A se observa pluralul „pseudoepiscopi" : sînt mai mulți pentru că erau preoți de obști sau de uniuni de obști ; nu ar fi putut fi decît un singur episcop canonic pentru un teritoriu restrîns ! Expresia „pseudoepiscopi" mai este întîlnită în actele Patriarhiei constantinopolitane în legătură cu episcopii moldoveni Iosif și Meletie, considerați necanonici (FHDR, IV, p. 243, 247). De asemenea, într-un document din 3 mai 1205 (DIR, C, I. nr. 47) se menționează un episcop din Transilvania care nu este supus nici unei mitropolii (A. Sacerdoțeanu, Studii teologice, 20, 1968, p. 250).

https://biblioteca-digitala.ro

este, în parte, și o ascundere[41] a adevăratelor realități etnice în spatele unor denumiri convenționale. Vagi dacă sînt luate separat, mărturiile discutate în aceste pagini, dacă sînt corelate, pot să aducă astfel niște lumini asupra istoriei românilor din epoca începuturilor organizării statale medievale. Informația din scrisoarea papei Nicolae I aduce o dovadă clară în sprijinul faptului că noi am avut liturghia în limba latină populară, probabil pînă prin sec. X[42].

LES ROUMAINS AU IXe SIÈCLE À LA LUMIÈRE DE LA LETTRE DU PAPE NICOLAS I À L'EMPEREUR MICHEL III

RÉSUMÉ

La lettre, écrite en 865, c'est la réponse de Nicolas I à une lettre offensante de l'empereur Michel III, lequel s'opposait à l'ingérence papale dans les affaires de l'Eglise constantinopolitaine. Dans sa lettre, Nicolas parle aussi de l'existence des certaines „Scythes" christianisés, qui avaient reçu la langue latine dans l'Église. Le terme „Scythes" (pris avec de sense géographique. signifie la population du Nord du Danube ou de la Dobroudja *(Scythia Minor)*. L'emploi de ce terme avec une pareille acception est confirmé par deux sources contemporaines : Walafrid Strabus et *Notitiae episcopatuum*, Les „Scythes" sont les Roumains ou, peut-être, les Roumains mêlés avec les Slaves. Les Daco-Romains s'étaient christianisés dès le IVe siècle, en rite latin. Dans la lettre de Nicolas, les „Scythes" sont mentionés à côté de *Barbari omnes*, c'est-à-dire des peuples occidentales christianisés en rite latin dans la même époque.

L'auteur discute aussi le problème de l'évêque Ursus de l'Église des „Avaritiannes", lequel a participé au VIIe Concile oecuménique (787). Lui était l'évêque des Roumanins qui vivaient dans le pays soumis par les Avares (Pannonie ou Transylvanie). Les Roumains ont été mentionés souvent dans les sources sous le nom des peuples qui les dominaient.

Donc, la lettre de Nicolas I atteste l'existence des Roumains chrétiens au Bas-Danube, en ayant la langue latine dans l'Église. Le passage respectif paraît être une allusion dissimulée aux prétentions papales de suprématie dans l'Illyricum.

[41] Vezi Gh. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, București, 1943, p. 77 : „Le silence des textes au sujet de quelques noms de peuples n'est, en une certaine mesure, qu'un déguisement".

[42] Le mulțumesc și cu această ocazie tovarășilor lect. univ. dr. Stelian Brezeanu și dr. Petre Diaconu pentru îndrumările date.

https://biblioteca-digitala.ro

REZULTATE PRELIMINARE DE DATARE CU CARBON RADIOACTIV PRIVIND PALEOLITICUL MIJLOCIU DIN PEȘTERA CIOAREI DE LA BOROȘTENI (JUD. GORJ) ȘI PALEOLITICUL SUPERIOR TIMPURIU DE LA MITOC — MALU GALBEN (JUD. BOTOȘANI)

de KENNETH HONEA

Ca o continuare a cercetărilor avînd drept scop stabilirea unei cronologii ferme, absolute, a evenimentelor culturale majore din timpul pleistocenului tîrziu [1], în 1985—1986 au fost obținute noi rezultate din probele de la două șantiere paleolitice extrem de importante din județele Gorj și Botoșani. Ambele noi serii de datare, luate în considerare în contextul lor potrivit, oferă o înțelegere profundă a dezvoltării culturale, ca și a vechimii lor în timp, lucru imposibil mai înainte.

Toate eșantioanele noi de carbon radioactiv, care vor fi prezentate aici, au fost prelucrate la prestigiosul laborator de fizică a izotopilor de la Universitatea din Groningen (Olanda), sub supravegherea directă a profesorului W. G. Mook.

Mai jos sînt prezentate rezultatele de la ambele stațiuni de cercetare, urmate de discuții privind semnificația lor regională și interregională.

PEȘTERA CIOAREI DE LA BOROȘTENI, JUD. GORJ

Conținutul sedimentologic, cultural, faunistic și palinologic al acestei importante stațiuni carpatice cantonată în peșteră a fost descris recent și nu va fi, prin urmare, repetat în această lucrare [2]. Totuși, studiile sugestive ale lui M. Cârciumaru au indicat că depunerile de cultură, depășind 2 m, aparținînd musterianului carpatic, erau probabil foarte vechi. Datele aduse la cunoștință mai jos, reprezentînd deocamdată seria cea mai cuprinzătoare existentă pentru regiunea Carpaților de sud-vest, par să sprijine în mare măsură această teză.

În 1983 au fost recuperate din stațiunea arheologică un total de 20 de probe de datare, stratificate, în majoritate os nears. Șase au fost supuse unor teste convenționale de carbon radioactiv la Groningen. În 1986 vor fi trimise acolo, în urma unei selectări, eșantioane suplimentare. O parte din acestea vor fi supuse de asemenea unor analize în Marea Britanie, prin

[1] K. Honea, Dacia, N.S., 28, 1984, p. 1—39 (= K. Honea, 1984 a); idem, RMM-MIA, 1984, 3, p. 51—68 (= K. Honea, 1984 b).

[2] M. Cârciumaru, *Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice din România*, București, 1980, p. 61—69.

SCIVA, tomul 37, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1986, p. 326—332

https://biblioteca-digitala.ro

noua metodă AMS (spectrometrie a masei prin accelerator) [3]. În timp ce determinarea vechimii prin metoda curentă C_{14} este cam de ordinul a 50 000 de ani B.P., testele britanice AMS au în prezent o limită de 35 000 de ani B.P.

Este cunoscut că osul nears din stațiunile de peșteră, protejate, reține o cantitate mult mai mare de colagen decît oasele recuperate din stațiunile din aer liber, unde condițiile atmosferice au fost mai severe. Din acest punct de vedere, eșantioanele din Peștera Cioarei sînt ideale.

Probele rămase din Peștera Cioarei vor fi folosite fie pentru a obține noi datări privind nivelurile arheologice sau geologice care nu au fost încă datate absolut, fie pentru testări coroborative privind nivelurile care nu au fost atît de precis testate, după cum ar fi trebuit.

Toate rezultatele de mai jos se bazează pe prelucrarea chimică a osului nears din secțiunea VI :

Nr. probei	Adîncimea	Nr. laborator	Rezultate B.P.	
1	1,60—1,70 m	GrN. 13005	37 750	± 950
2	2,05—2,15 m	GrN. 13000	> 46 000	
3	2,15—2,25 m	GrN. 13001	43 000	+ 1 300 — 1100
4	2,75—2,95 m	GrN. 13002	49 500	+ 3 200 — 1 100
5	3,25—3,50 m	GrN. 13003	> 50 000	
6	3,70—3,90 m	GrN. 13004	> 45 000	

Judecînd după materialul publicat și observațiile personale ale lui M. Cârciumaru [4], cele două straturi de locuire musteriene I și II, de 0,70 m grosime, sînt compuse dintr-un număr de niveluri discrete de ocupație. Ele sînt separate între ele printr-un sediment steril de circa 0,70 m grosime. În timp ce stratul II musterian este izolat sub un alt strat steril de 0,80 m grosime, baza stratului musterian I este așezată pe un grup sedimentar bazal. Limitele metrice superioare și inferioare ale tuturor grupurilor sedimentare rămîn deocamdată delimitate provizoriu. Ele pot fi revizuite odată ce se determină stratificarea geocronologică finală.

Cele șase probe de carbon radioactiv, publicate aici, reprezintă seria continuă cea mai lungă, existentă pînă acum, cu privire la varianta carpatică a musterianului din România.

Eșantioanele 5 și respectiv 6 își au originea din niveluri despre care s-a presupus a fi din primul stadiu (Würm I) și ultimul stadiu tîrziu al epocii interglaciare (Eem-Boroșteni)[5]. Rezultatele testelor preliminare mai mari de 50 000 și 45 000 ani B.P. sînt extrem de sugestive din acest punct de vedere. În acest caz, nivelurile în discuție sînt dincolo de limita posibilității de datare prin radiocarbon. Oricum ar fi, vor fi curînd căutate probe coroborative dintre eșantioanele auxiliare colectate aproximativ la aceleași adîncimi. Proba 6 ține de partea superioară a grupului sedimentar steril care stă la baza stratului musterian I. Totuși, proba 5 este direct legată de partea inferioară a acestui strat de cultură.

[3] K. Honea, 1984 a, p. 1—39; R. Gillespie, J.A.J. Gowlett și R. E. M. Hedges, *Recent developments in archaeological dating using an accelerator*, în *Nuclear instruments and methods in physics research*, 1984, B 5, p. 308—311.
[4] M. Cârciumaru, *op. cit.*, 1980, fig. 15.
[5] *Ibidem*

https://biblioteca-digitala.ro

Proba 4, cu un interval variind de la 52 700 la 48 400 B.P., reprezintă vîrsta cea mai timpurie obținută pentru musterianul din România. Ea trebuie confirmată, în mod evident, din moment ce este și printre cele mai timpurii cunoscute în Europa. Ea este asociată cu baza grupului steril care separă straturile musteriene I și II.

Proba 3, cu un interval de la 44 300 la 41 900 B.P., se referă la baza stratului musterian II. În contextul analizelor de mai jos, cît și de mai sus, această datare apare esențialmente corectă.

Proba 1, cu o datare cuprinsă între 38 700 și 36 800 provine din porțiunea superioară a stratului musterian II. Ea este pînă în prezent datarea cea mai precisă obținută pentru musterianul tîrziu din România.

MITOC—MALU GALBEN, JUD. BOTOȘANI

Această stațiune în aer liber, de pe Valea Prutului mijlociu, este cea mai mare și mai adînc stratificată stațiune a paleoliticului mijlociu și superior, accesibilă studiului în prezent din România [6]. Primele serii scurte de analize din acest șantier extrem de important ne stau acum la dispoziție pentru nivelurile aurignaciene. Se oferă de asemenea o datare care confirmă o importantă etapă timpurie a gravetianului oriental.

S-au recuperat de la Mitoc probe pentru datare, din cărbune sau os, din aproximativ patru niveluri aurignaciene stratificate. Ele apar la adîncimi între 7,85 și 10,50 m sub cota inițială, sub niveluri de locuire gravetian orientale. Numai trei au fost analizate pînă acum.

În ceea ce se crede a fi nivelul cel mai de sus final aurignacian, la o adîncime de 7,85 m, o probă de cărbune dintr-o vatră a fost datată la 28 910 ± 480 B.P. (GrN. 12636). Alături, cam la aceeași adîncime, au fost descoperite unelte și piese de debitaj aurignacian.

O probă de cărbune, extraordinar de bogată, de la o vatră *in situ*, asociată cu unelte aurignaciene, la adîncimea de 8,70 m, a fost datată la 31 850 ± 800 B.P. (GrN. 12637). Este așezată la cca 4 m nord de proba anterioară, dar cu 0,85 m mai adînc, în nivelul aurignacian penultim. O vertebră cervicală de mamifer, izolată, aflată în același nivel aurignacian la —8,60 m, a fost estimată la mai mult de 24 000 B.P. (GrN. 13007). Profesorul Mook de la Laboratorul din Groningen relatează despre această probă că „. . .a conținut foarte puțin colagen; prin urmare, limita de vîrstă este joasă. Bazată pe o sigma, vîrsta ar fi de $30\,000^{+6500}_{-4500}$ dar nu se exclude posibilitatea de a fi mult mai veche" (scrisoare datată din 11 februarie 1986). Datorită acestei informații, vîrsta probei GrN. 13007 pare să intre în intervalul probei mai sus citate (GrN. 12637), la aproximativ 32 000 B.P. Cele două probe de datare au fost colectate cam la 2 m una de alta pe orizontală. Oricum, datarea de 32 000 B.P. este cea mai timpurie deocamdată, pentru aurignacianul din România, dar ea s-ar putea să nu fie cea mai timpurie la Mitoc—Malu Galben.

Datarea mai sus menționată, de la Mitoc, la 28910 ± 480 B.P. este de îndeaproape comparabilă celei de la Ripiceni—Izvor, de acum cîțiva ani (Bln. 809 : 28 420 ± 400 B.P.) [7]. Această stațiune se găsește situată

[6] K. Honea, 1984 a ; V. Chirica, SCIVA, 33, 1982, 2, p. 228—231.
[7] Al. Păunescu, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 531.

https://biblioteca-digitala.ro

la o mică distanță în aval de cea de la Mitoc, dar acum ea este permanent inundată.

Ambele date pot fi comparate la rîndul lor cu mai multe date din aurignacian, recent obținute în clasica regiune a Ceahlăului [8]. La Bistricioara—Lutărie II, trei probe din nivelul cel mai de jos, singurul atribuit aurignacianului, au dat următoarele rezultate : 28 010 $\pm$ 170 B.P. (GrN. 11586), 27 350 $\pm$ 1 300 B.P. (GrN. 10529) și 27 350^{+2100}_{-1500} (GX 8844). Ultima dată, din cauza coeficientului mare de variație nu este foarte certă. Singura analiză de la Dîrțu, preluată din stratul aurignacian cel mai de jos, este de asemenea destul de imprecisă 25 450^{+4450}_{-2850} (GX 9415).

Ca o unitate, datele disponibile privind aurignacianul de la Ceahlău au o medie puțin peste 27 000 B.P., oarecum mai recente decît puținele existente pentru Valea Prutului mijlociu.

Date fiind aceste cifre, manifestarea cea mai timpurie a aurignacianului în România pare să se fi petrecut la Mitoc—Malu Galben și ar putea să dateze acolo chiar mai devreme. Datarea cea mai tîrzie din aceeași stațiune și de la Ripiceni—Izvor este de aproximativ 29 000 de ani B.P. Dacă datele existente sînt corecte, aurignacianul de pe valea Prutului mijlociu este mai timpuriu decît acela din regiunea Ceahlău și nu invers, după cum s-a crezut mai înainte. Se consideră că aurignacianul românesc nord-estic ar fi apărut din musterianul local de tradiție acheuleană. Nu este, astfel, surprinzător să aflăm că, pe cînd locuirile paleoliticului mijlociu lipsesc din Ceahlău, ele sînt reprezentate din abundență atît în așezarea de la Ripiceni—Izvor, cît și în cea de la Mitoc—Malu Galben. Acest lucru sugerează foarte pregnant că tranziția de la paleoliticul mijlociu la cel superior a avut loc în valea Prutului și nu altundeva.

Originea, în ultimă instanță, a gravetianului oriental, atît de abundent documentat în nord-estul României, rămîne să fie clarificată. Această cultură este totuși datată acum cel mai timpuriu în Valea Prutului mijlociu, la Motoc—Malu Galben. Cărbunele de la o vatră gravetiană timpurie, dintr-un complex de locuire în care s-a găsit și un pandantiv de piatră cu decor incizat, la o adîncime de 7,10 m sub cota inițială, a fost datat la 26 700 $\pm$ 1 040 B.P. (GX 9418). S-a obținut de asemenea o nouă confirmare importantă pe baza cărbunelui de vatră dintr-un complex din *același strat cultural*, aproximativ la 11 m nord-vest, la o adîncime ceva mai mică. Rezultatul este : 27 150 $\pm$ 750 B.P. (GrN. 12635). Legat de complexul din urmă s-a descoperit o importantă ,,colibă mamut'' și o figurină antropomorfă pictată.

Dacă cifrele legate de aceste probe sînt sigure, și nu există nici o dovadă în sens contrar, atunci locuirea gravetiană orientală de la Mitoc-Malu Galben de pe Prutul mijlociu, databilă în medie la 27 000 B.P., pare să antedateze pe cea din Ceahlău cu cîteva milenii. Data cea mai timpurie acolo, bazată pe os nears, dintr-un nivel gravetian de la Bistricioara-Lutărie II, nu este una prea sigură : 23 450^{+2000}_{-1450} (GX 8727-G)[9].

CONCLUZII

PALEOLITICUL MIJLOCIU

Manifestările cele mai timpurii ale complexului musterian din paleoliticul mijlociu, deși prezente în mod cert în România, depășesc limitele actuale ale metodei convenționale de datare cu carbon radioactiv (50 000

[8] K. Honea, 1984 b, p. 53—54.
[9] K. Honea, 1984 b, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro

B.P.) Ele se datează probabil în primul stadiu și în prima jumătate a interstadiului următor din ultima glaciațiune (Würm I și Würm I—II în Europa Centrală).

Toate probele de carbon radioactiv din paleoliticul mijlociu, existente pînă în prezent, mai mult de o duzină la număr, aparțin ultimei părți a primului interstadiu (Würm I—II) din România.

După cum s-a arătat la început, stațiunea datată cel mai sigur din punct de vedere stratigrafic este Peștera Cioarei de la Boroșteni (șase probe din niveluri diferite). Parțial datate sînt peșterile Bordul Mare, de la Ohaba Ponor (două probe pentru un nivel) și Gura Cheii-Rîșnov (o probă), situate în Carpații Meridionali. În nord-est, numai stațiunea Ripiceni-Izvor a fost datată (trei probe pentru un nivel și alte trei, fiecare din alt nivel) [10]. Ele nu sînt reluate în aceată expunere. Primele datări pentru paleoliticul mijlociu de la Mitoc — Malu Galben sînt așteptate în următorii cîțiva ani.

Datarea cea mai timpurie a complexului musterian din România, existentă acum, este reprezentată de proba menționată mai sus, de $49\,500 \pm^{3200}_{1100}$ B.P., pentru zona de contact între stratul musterian I și grupul steril de deasupra, din Peștera Cioarei. Oarecum comparabilă ca interval este proba GrN. 11230, de $46\,400 \pm^{4700}_{2900}$ B.P. de la Ripiceni-Izvor.

Data mai recentă, imediat următoare, de la Peștera Cioarei, GrN. 13001, la $43\,000 \pm^{1300}_{1100}$ B.P., pentru baza stratului musterian II, oferă mai multe puncte de comparație. Ele sînt sugestive în ceea ce privește contemporaneitatea locuirilor musteriene în zonele muntoase (Carpați) și riverane (valea Prutului mijlociu). Media celor trei evaluări obținute pentru nivelul IV de la Ripiceni-Izvor este de ordinul 43 700 B.P. Intervalul mai vechi a două probe obținute la Bordul Mare pentru nivelul III A este, corespunzător, tot de 43 700 B.P. [11].

Cele mai tîrzii datări acceptabile pentru musterian sînt cele de la Peștera Cioarei (partea superioară a stratului musterian II, GrN. 1300 : 37 750±950 B.P.) și Ripiceni-Izvor (interconexiunea nivelurilor IV—V, GrN. 9210 : $40\,200 \pm^{1100}_{1000}$ B.P.).

Proba singulară, relativ recentă, de $29\,700 \pm^{1700}_{1400}$ (GrN. 11619) de la Gura Cheii-Rîșnov este *de deasupra și nu din interiorul* unui nivel conținînd materiale musteriene. Asocierile culturale și geoarheologice sînt prin urmare dubioase. Chestiunea necesită în mod clar o reexaminare; este de dorit o nouă testare cu carbon radioactiv.

Admițînd acuratețea probelor cu carbon radioactiv existente, nu se poate încă stabili o dată finală pentru paleoliticul mijlociu din România. Este totuși o certitudine virtuală faptul că probele care vor veni de la Mitoc-Malu Galben vor umple acest hiatus (vezi mai jos).

PALEOLITICUL SUPERIOR

Au devenit accesibile pentru prima oară date destul de numeroase, referitoare la tranzițiile culturale de la paleoliticul mijlociu către cel superior. Cele mai multe țin de nord-est (Moldova) și se referă atît la aurignacian, cît și la gravetianul oriental.

[10] K. Honea, 1984 b, p. 51—68.
[11] K. Honea, 1984, b, p. 54, 59—60.

https://biblioteca-digitala.ro

Unele dintre analizele de carbon radioactiv publicate în 1984[12] au fost, din păcate, greșit interpretate din punct de vedere al plasării cronologice a acestei perioade critice din preistorie[13]. Anumite concluzii nejustificate, cu implicații mari, par să fie bazate pe evaluarea necritică a anumitor analize, în afara *contextelor lor tehnice corespunzătoare*, în sensul datării și al provenienței materialului. Amănunte ale diferendului vor fi prezentate de către autor în viitoarele rapoarte.

Datele recent obținute privitoare la nivelurile aurignaciene de la Mitoc-Malu Galben, de aproximativ 32 000 B.P., sugerează cu tărie că valea Prutului mijlociu a putut să fie locul tranziției de la paleoliticul mijlociu la cel superior, și nu regiunea Ceahlău de pe Valea Bistriței, cum s-a presupus în mod obișnuit[14].

În această privință, este de remarcat că musterianul de tradiție acheuleană, din care se presupune că ar fi apărut aurignacianul în nord-estul României, este reprezentat și datat din belșug pe valea Prutului mijlociu la Ripiceni-Izvor (și de presupus la Mitoc), dar complet absent în regiunea Ceahlău.

În timp ce unele locuiri aurignaciene oarecum mai tîrzii, atît la Ripiceni-Izvor, cît și la Mitoc-Malu Galben, sînt în mod esențial contemporane la circa 29 000 B.P., asemenea așezări par să se ivească la Ceahlău după mai bine de un mileniu, pe la 27 000 B.P.

Ca un element clarificator, este potrivit să indicăm aici siguranța contextuală a mai multor probe aurignaciene de la Bistricioara-Lutărie II.

Data GX 8844 pentru cărbune la $27\,350 \pm {}^{2100}_{1500}$ B.P. este în acord real cu alte două probe din același nivel cultural : cărbune (GrN. 10529 : 27 350 ± 1 300 B.P.) și os nears (GrN. 11586 : 28 010 ± 170 B.P.). Ca o unitate, aceste trei date apar corecte. Totuși, o probă de os nears, extrasă din lotul GX 8844 de mai sus, a produs o datare surprinzătoare și avansată de $23\,560 \pm {}^{1180}_{980}$ (GX 8845—G). Dat fiind contextul stratigrafic al tuturor datelor citate, testul GX 8845—G *nu este acceptabil din punct de vedere științific.* Lucru mai important, el nu poate fi interpretat în nici un caz ca însemnînd că aurignacianul din Ceahlău „a supraviețuit" pînă la $23\,560 \pm {}^{1180}_{980}$ B.P. Dată fiind proveniența probei, o asemenea presupunere ar fi nejudicioasă. Deși de origine nesigură, gravetianul oriental apare și el, nu surprinzător, cel mai devreme la Mitoc-Malu Galben la aproximativ 27 000 B.P. În contrast, cea mai timpurie datare din Ceahlău a aceluiași gravetian, la Bistricioara-Lutărie II, este destul de imprecisă : $23\,450 \pm {}^{2000}_{1450}$ B.P. (GX 8727—G). Din acest punct de vedere, o probă „aurignaciană" ieșită din comun, de „$23\,560 \pm {}^{1180}_{980}$ B.P." (GX 8845—G), a fost infirmată mai sus ca semnificînd o „supraviețuire tîrzie" a aurignacianului din Ceahlău.

În cele din urmă, trebuie observat că înregistrarea cronometrică absolută a paleoliticului în România este departe de a fi completă. Puține stațiuni stratificate din punct de vedere geoarheologic au fost excavate și/sau studiate în amănunt. În acest sens, este probabil mult mai judicios să se restudieze datele științifice de bază deja la îndemînă, concomitent cu evaluarea celor noi, înainte de a se încerca restituirea finală a eveni-

[12] K. Honea, 1984 a. 1984 b.

[13] Al. Păunescu, SCIVA, 35, 1984, 3, p. 235—265 ; M. Cârciumaru, BAR, International Series. 239. p. 244.

[14] C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, F. Mogoșanu, Dacia, N.S. 10, 1966, p. 19, 63.

https://biblioteca-digitala.ro

mentelor culturale din pleistocenul tîrziu. Fără îndoială că natura și cantitatea mare de noi informații arheologice și cronologice, care provin de la Mitoc-Malu Galben, ne vor ajuta considerabil în aceste discuții.

PRELIMINARY RADIOCARBON DATING RESULTS FOR THE MIDDLE PALAEOLITHIC IN PEȘTERA CIOAREI AT BOROŞTENI (JUD. GORJ) AND THE EARLY UPPER PALAEOLITHIC AT MITOC—MALU GALBEN (JUD. BOTOȘANI)

The english version of the present paper will be published next.

https://biblioteca-digitala.ro

STUDIUL PRELIMINAR AL FAUNEI APARȚINÎND CULTURII NEOLITICE TURDAȘ DESCOPERITĂ ÎN AȘEZAREA DE LA ZAU DE CÎMPIE (JUD. MUREȘ)

de SERGIU HAIMOVICI și VALERIA MAN

Stațiunea arheologică Zau de Cîmpie se află în apropierea lacului cu același nume, format pe cursul Pîrîului de Cîmpie, afluent al Mureșului. Din punct de vedere geografic ea este situată în Cîmpia Sărmașului, componentă a Cîmpiei Transilvaniei, la o altitudine cam de 350 m.

Săpăturile arheologice executate în 1979—80 de către M. Grozav au pus în evidență o așezare aparținînd culturii Turdaș complexul Iclod. Printre alte materiale au fost descoperite și resturi faunistice, care, deși nu sînt prea abundente, apar ca foarte importante, întrucît ele sînt primele din cadrul culturii Turdaș ce au fost luate în studiu.

Dintr-un număr de 729 resturi de faună, care prin caracteristicile lor arată clar că provin din resturile menajere ale locuitorilor așezării, au putut fi determinate un număr de 603 piese, celelalte fiind fragmente și așchii prea mici, cu totul nesemnificative.

Majoritatea covîrșitoare a materialului determinat aparține grupului mamiferelor (592 fragmente sau 98,18 %), restul (11 fragmente sau 1,82 %) provenind de la moluște, nici un alt grup de animale nemaifiind pus în evidență. Dealtfel chiar resturile socotite nedeterminabile, prin faptul că datorită fragmentării lor excesiv de puternice nu s-a putut da o diagnoză specifică, aparțin în realitate tot grupului mamiferelor.

Grupul moluștelor, adică cele 11 resturi, este reprezentat atît prin lamelibranhiate cît și prin gasteropode. Primelor le aparțin șase valve de la *Unio*, iar melcilor cinci cochilii de *Helix*, destul de deteriorate.

Mamiferele, avînd resturi atît de abundente, au un număr mult mai mare de specii și anume nouă, după cum urmează :

Bos taurus; *Sus scrofa domesticus*; *Ovis aries*; *Capra hircus*; *Canis familiaris*; *Cervus elaphus*; *Capreolus capreolus*; *Sus scrofa ferus*; *Bos primigenius*.

Primele cinci specii sînt animale domestice, iar următoarele patru mamifere sălbatice.

În tabelul care urmează dăm frecvența acestor animale.

După cum apare din tabelul de mai jos, se constată că animalele domestice au împreună cantitatea cea mai mare de resturi, cele sălbatice fiind mai puține cantitativ.

C I V A , tomul 37, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1986, p. 333—337

https://biblioteca-digitala.ro

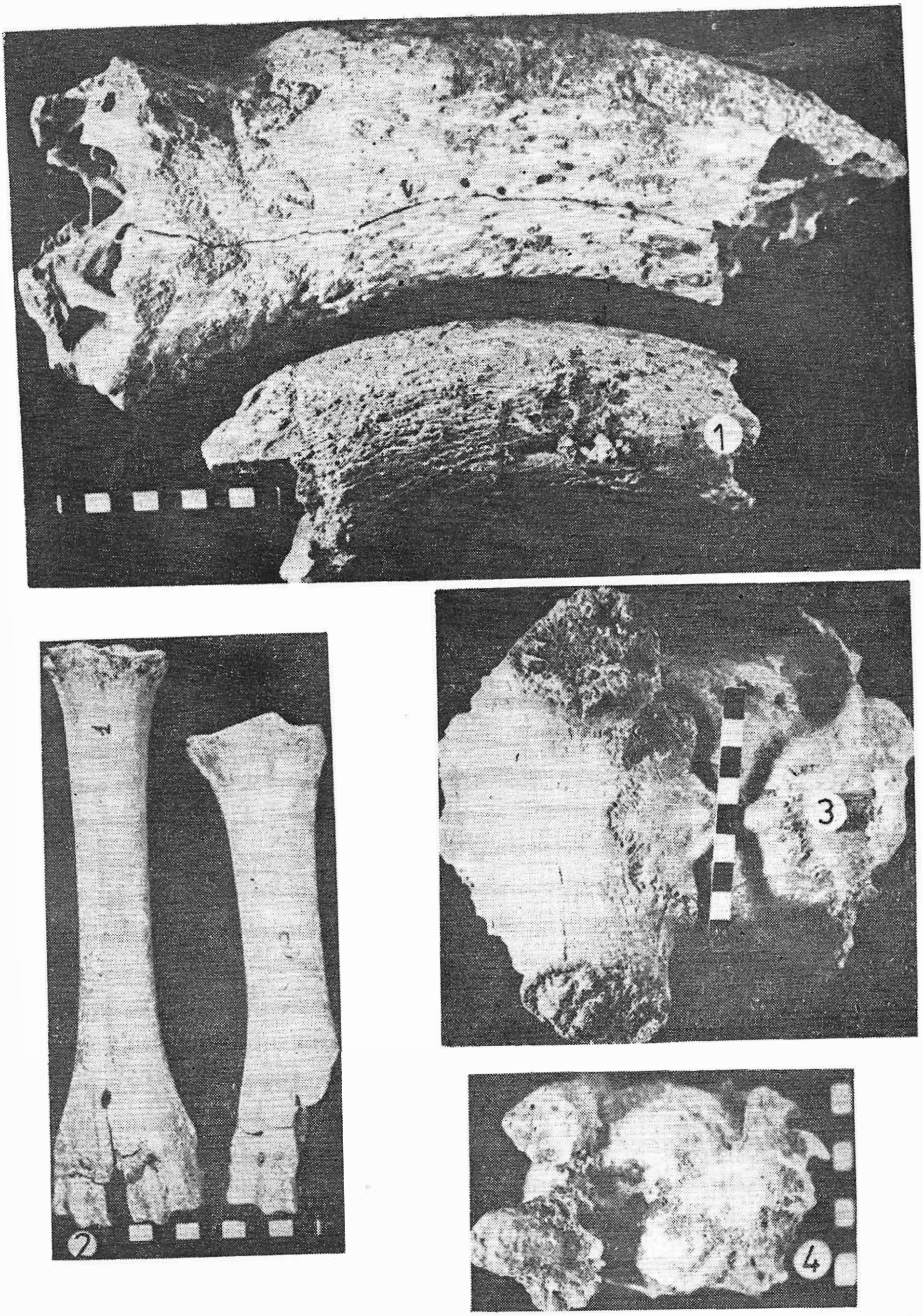

Fig. 1. 1 *Bos*, coarne: sus *B. primigenius*, jos *B. taurus*. 2 *Bos taurus*, metapodale de castrați; stînga metatars, dreapta metacarp. 3 *Cervus elaphus*, neurocraniu fragmentar cu coarnele retezate. 4 *Capreolus capreolus*, neurocraniu fragmentar cu coarnele retezate.

https://biblioteca-digitala.ro

Tabelul I

Frecvența pe fragmente și indivizi prezumați a speciilor de mamifere descoperite în așezarea de la Zau

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
Taurinele	412	69.59	30	41,09
Porcinele	21	3,55	7	9.59
Ovicaprinele (oaia și capra) *	22	3,72	10	13,70
Cîinele	2	0,35	1	1.37
Cerbul	88	14,86	10	13,70
Căpriorul	10	1,68	5	6,85
Mistrețul	9	1,52	3	4,11
Bourul	28	4,73	7	9.59
	592		73	

* Întrucît este imposibilă pentru toate segmentele, mai ales cînd sînt fragmentare, o diagnoză diferențială între genurile *Ovis* și *Capra* noi am trecut materialul împreună, folosind termenul zootehnic de ovicaprine.

A. MAMIFERELE DOMESTICE

Din cadrul grupului mamiferelor domestice frecvența cea mai înaltă o prezintă taurinele, care au mai mult de două treimi din totalitatea resturilor găsite la Zau. Dată fiind relativa lor abundență, am avut la dispoziție toate părțile scheletului și, cu toate că materialul este fragmentar, el a putut fi prelucrat în mod satisfăcător din punct de vedere biometric.

Resturile de coarne sînt în număr de 18 și dintre acestea la 10 fragmente s-au putut executa unele măsurători. Se poate constata că, după mărime, majoritatea se încadrează la tipul ,,primigenius'' și abia trei dintre ele se așează către limita superioară de variație a tipului ,,brachyceros''. Din păcate cele cîteva resturi de neurocraniu sînt prea fragmentare și nesemnificative, pentru a putea preciza după ele tipul rasial.

Considerînd dentiția jugală, am putut evidenția și momentul sacrificării unora dintre indivizi. Astfel din cele 10 exemplare la care acest lucru a fost posibil doar doi sînt nematuri, ei atingînd însă vîrsta de circa doi ani, iar alți opt au dentiția definitivă completă și cu un oarecare grad de uzură, care la doi dintre dînșii este chiar puternică, arătînd deci o vîrstă între 8—10 ani.

Măsurătorile executate pe resturile oaselor extremităților vin să arate că taurinele crescute de locuitorii culturii Turdaș, de la Zau, erau relativ masive, asemănătoare cu cele din așezările neolitice din teritoriile ciscarpatine ale țării noastre [1].

Din acest punct de vedere, sînt foarte semnificative un radius complet, cu o lungime de 283 mm, după care am putut stabili o înălțime la greabăn de 1217 mm, cît și trei metapodale întregi (două metacarpe și un metatars) ale căror dimensiuni le dăm în tabelul de mai jos.

[1] Sergiu Haimovici, Teză de doctorat 1966, tabelul anexă 45.

https://biblioteca-digitala.ro

Tabelul II

Măsurătorile executate pe metapodalele de Bos taurus din așezarea neolitică de la Zau (în mm)

	Mc.	Mc.	Mt.
Lungimea maximă	194	199	238
Lărgimea epifizei superioare	59	59	51
Lărgimea epifizei inferioare	—	—	64
Lărgimea minimă a diafizei	29	34	29
Sexul	femelă	castrat?	castrat
Înălțimea la greabăn	1160	1220	1290

În medie înălțimea la greabăn, calculată după cele patru oase, este de aproape 1,23 m, arătînd astfel că ea apare ușor mai mare decît a vitelor din aceeași epocă din Europa centrală, ceea ce confirmă unele date mai vechi ale noastre care arată că în epocile pre- și protoistorice, taurinele au talia medie mereu mai înaltă cu cît ne deplasăm dinspre vestul spre estul continentului european [2].

În concluzie trebuie să spunem că în așezarea aparținînd culturii Turdaș de la Zau, se găseau taurine relativ masive, care se încadrau, în general, în variația dimensională a tipului ,,primigenius''. Ele erau folosite pentru scopuri utilitare (producția de lapte, muncă) și abia în mod secundar ca furnizoare de carne (nematurii reprezintă abia 20% din indivizii sacrificați). Merită de semnalat faptul că este aproape sigur că locuitorii culturii Turdaș cunoșteau deja practica castrării masculilor de taurine.

Porcinele au cam aceeași frecvență ca și ovicaprinele. Ambele aceste două grupe — cornutele mici încă mai mult decît porcinele — prezintă o talie specifică mică în comparație cu taurinele (un bou are în greutate cam cît trei porci și cît cinci-șase oi) și de aceea ponderea lor reală, ca furnizoare de carne, este încă mai joasă decît o arată frecvența.

Porcul prezintă în așezarea de la Zau resturi foarte fragmentare, așa cum găsim de fapt aproape întotdeauna în materialul paleofaunistic, pentru această specie, ce are în șeptel, prin excelență, funcția de animal ce oferă carne și grăsime. Puținele măsurători ce s-au putut executa par a arăta existența unor indivizi parcă în medie ceva mai masivi decît tipul ,,palustris'', porc de talie mică, caracteristic, în general, neoliticului. Mai menționăm că doar doi indivizi din cei șapte prezumați nu sînt adulți — dar nu există purcei de lapte —, iar dintre ceilalți cinci, unul are chiar peste patru ani. Acest fapt de neînțeles la prima vedere pentru porcine, se explică ușor luînd în considerație că sîntem evident în fața unui tip primitiv, cu creștere înceată, ce atingea greutatea optimă, cînd merita să fie sacrificat, abia după ajungerea la maturitate.

Ovicaprinele sînt reprezentate atît prin *Ovis* cît și prin *Capra* probabil cam în aceeași măsură. În privința caracteristicilor morfologice ale ovinelor, nu putem da nici o precizare, dar de la caprine avem trei coarne fragmentare (două de la femele, unul de la mascul), care aparțin tipului ,,prisca''. Cu privire la talia cornutelor mici, putem spune că, pentru ambele genuri, ea era, cu cea mai mare probabilitate, de mărime medie. Sa-

[2] *Ibidem*, tabelul anexă 47.

https://biblioteca-digitala.ro

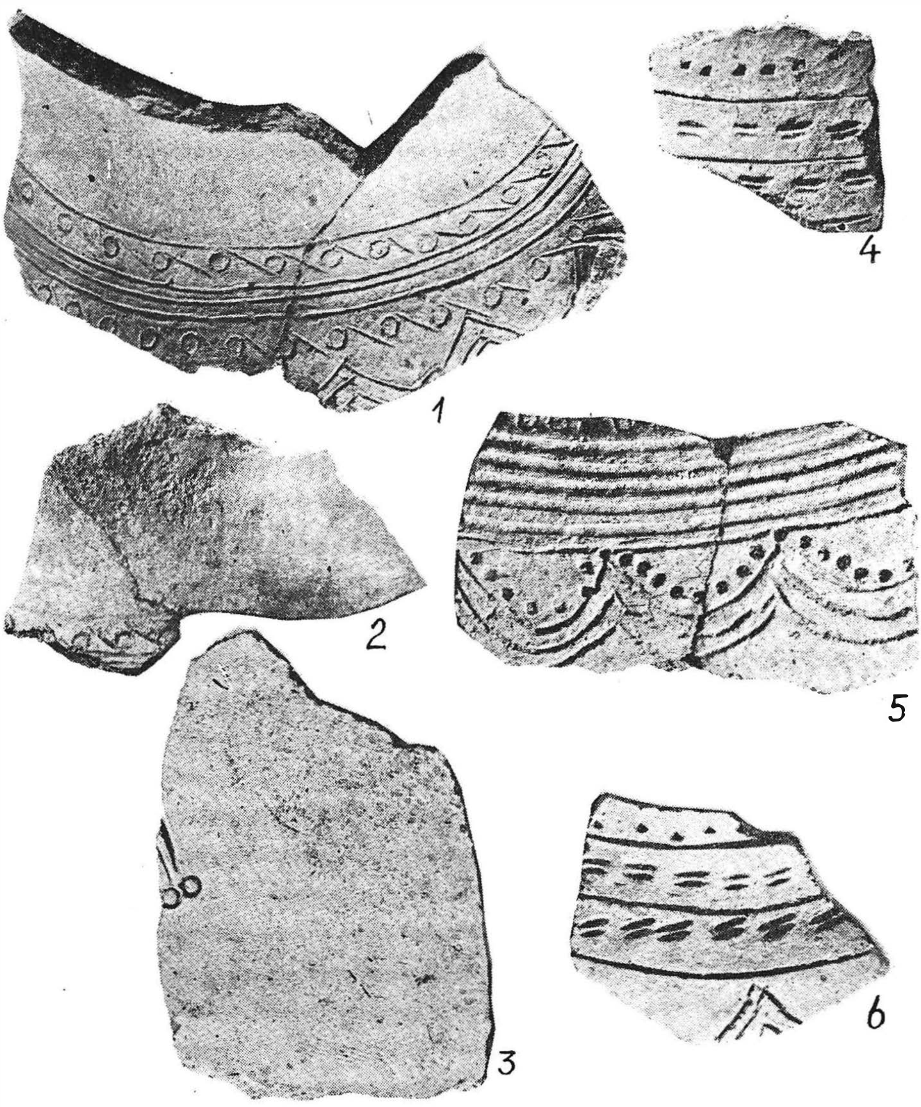

Fig. 1. Fragmente de vase de tip Babadag, faza I, descoperite la Bălteni.

https://biblioteca-digitala.ro

crificarea ovicaprinelor se făcea în etape diverse: am găsit doi indivizi tineri, dar și un altul la care dentiția arată o vîrstă cam de patru ani, pe lîngă alți doi, unde eroziunea dinților este abia începută (deci ceva peste doi ani).

Cîinele are în materialul de la Zau două resturi (un fragment mic de maxilar inferior și o porțiune de radius cu epifiza superioară). Probabil că talia sa era mai apropiată de cea a lui *C.f. intermedius* decît de a lui *C.f. palustris.*

B. MAMIFERELE SĂLBATICE

Cerbul reprezintă specia sălbatică cea mai frecventă, clasîndu-se dealtfel pe locul al doilea printre mamifere. Au fost găsite resturi aproape de la toate segmentele osoase, inclusiv coarne fragmentare (nu prea multe căci probabil ele erau folosite ca materie primă pentru confecționarea de obiecte și unelte), dintre acestea unele fiind lepădate, iar altele de la indivizi doborîți. Remarcăm, ca deosebit, un rest de neurocraniu, la care cepii coarnelor au fost intenționat retezați (pentru a se putea întrebuința coarnele).

Remarcăm că, în ceea ce privește vîrsta, nu am găsit deloc tineret, iar după dentiție putem aprecia existența unui individ matur de circa trei ani, cît și un altul chiar de șase-șapte ani, cu dinții jugali foarte tociți.

Talia cerbului apare mare, chiar mai mare decît a celui carpatin actual, întrecînd-o mult pe aceea a tipului existent în Europa centrală.

Căpriorul are resturi mult mai puține decît cerbul. Se remarcă șase fragmente de coarne dintre care, cu siguranță, cel puțin trei aparțin unor indivizi doborîți; toate resturile au urme de cioplire. Am găsit și pentru *Capreolus* un fragment de neurocraniu cu cepii coarnelor retezați.

Mistrețul este reprezentat printr-un fragment de maxilar inferior, cu simfiza intactă, dar fără să prezinte regiunea arcadelor dentare, cît și opt resturi provenind de la oasele extremităților. Somatoscopic și biometric toate aceste piese se deosebesc ca mărime de cele ale porcului, hiatusul apărînd foarte evident.

Bourul este în cantitate relativ mare, apărînd parcă mai abundent la Zau, decît în așezările neolitice ciscarpatine. Am găsit un corn fragmentar, cît și resturi de la oasele extremităților, toate întrecînd mult ca mărime piese similare provenite de la taurinele domestice.

★

Cunoscînd care sînt speciile descoperite în așezarea de la Zau de Cîmpie, frecvența lor, cît și unele date reieșite din prelucrarea somatoscopică și biometrică a materialului faunistic, putem pune în evidență o serie de caracteristici ale economiei și în general ale vieții materiale a purtătorilor culturii Turdaș.

Cantitatea mică de resturi de moluște ne arată că culesul acestora juca un rol infim în economia locuitorilor așezării. Lipsa fragmentelor osoase aparținînd peștilor, reptilelor și păsărilor — chiar dacă materialul avut la dispoziție nu este foarte abundent — ne duce la concluzia că dacă totuși pescuitul, prinderea reptilelor (mai ales a broaștelor țestoase, ce se practica în unele așezări în perioadele preistorice) și a păsărilor aveau

https://biblioteca-digitala.ro

o importanță nulă din punct de vedere economic, executîndu-se probabil cu totul sporadic.

Ocupația de primă importanță trebuie considerată creșterea animalelor și în primul loc a taurinelor, celelalte specii domestice avînd o pondere destul de joasă în asigurarea necesarului de proteine animale pentru populația umană din așezare. Trebuie remarcat însă faptul că aceste cornute mari și poate, într-o oarecare măsură, și cornutele mici erau folosite mai întîi în scopuri utilitare și abia în mod secundar ca furnizoare de carne; prezența castraților printre taurine constituie un argument în plus pentru această afirmație. Aproape sigur că nu era încă cunoscut calul.

Vînătoarea mai juca un rol economic destul de important, întrucît speciile sălbatice reprezintă (vezi tabelul I) 22,79 % dintre fragmentele de mamifere și 33,98 % din indivizii prezumați. Speciile vînate sînt reprezentate prin artiodactile de talie mare : cerbul, mistrețul și chiar căpriorul, sau foarte mare : bourul, frecvența și chiar ponderea cea mai mare avînd-o cerbul. Desigur vînătoarea era de tip alimentar, ea furnizînd o cotă importantă din carnea necesară locuitorilor așezării ; se foloseau însă și coarnele de la cervidee și pieile tuturor celor patru specii puse în evidență. Nu apare nici ursul și nici castorul, care de asemenea se știe că erau vînate mai cu seamă în scop alimentar, dar acest lucru ar putea să se datoreze faptului că resturile faunistice avute la dispoziție nu sînt prea abundente. După cum putem constata, mamiferele sălbatice cu blană lipsesc, ceea ce întărește afirmația că vînătoarea avea un net caracter alimentar.

Cu privire la peisajul geografic, putem spune că în jurul așezării se găseau la acea epocă puternice masive forestiere (păduri de stejar se mai află și acum în zonă) dar și unele rărituri, poieni și liziere, biotopul tipic pentru bour și căprior. Probabil că spațiile denudate, cu caracter stepic, lipseau cu totul, presupunere întărită și de inexistența iepurelui în cadrul materialului faunistic.

L'ÉTUDE PRÉLIMINAIRE DE LA FAUNE APPARTENANT À LA CULTURE NÉOLITHIQUE DE TURDAȘ TROUVÉE DANS L'ÉTABLISSEMENT DE ZAU DE CÎMPIE (DÉP. MUREȘ)

RÉSUMÉ

L'etablisement de Zau de Cîmpie est situé dans la pleine de Transylvanie, sur un ruisseau qui se jète dans la rivière de Mureș, en aval de la grande ville de Tîrgu Mureș.

Les restes fauniques détérminés sont en nombre de 603. Seulement 11 pièces appartiennent aux mollusques (*Helix* et *Unio*) les autres aux mammifères domestiques et sauvages (voir tableau I). Les plus fréquents sont les taurins qui étaient utilisés dans des buts utilitaires et secondairement comme fourniseurs de la viande. La châsse jouait encore un role important, l'espèce sauvage la plus commune étant le cerf.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. 1 *Bos*, des cornes : en haut *B. primigenius*, en bas *B. taurus*. 2 *Bos taurus*, métapodes des castrés : à gauche métatarse, à droite métacarpe. 3 *Cervus elaphus*, neurocrâne fragmentaire avec les bois coupés. 4 *Capreolus capreolus*, neurocrâne fragmentaire avec les bois coupés.

https://biblioteca-digitala.ro

NOI CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA GENEZEI CULTURII BABADAG

de ION T. DRAGOMIR

Cu prilejul săpăturilor arheologice întreprinse în vara anului 1958 la Bălteni (com. C. A. Rosetti, jud. Buzău)[1], s-a efectuat la sfîrșitul acelei companii un sondaj pentru delimitarea așezării de tip Sîntana de Mureș — Cerneahov și eventual pentru depistarea necropolei acestei așezări, în locul unde, conform informațiilor primite de la localnici, s-au descoperit oseminte omenești. Punctul se află pe aceeași terasă a gîrlei Strîmbu, în partea de sud a satului, peste drum de casa locuitorului Coman Dumitru. Spre vest, în apropiere se află actualul cimitir al satului. În acest punct, notat sectorul „C" al așezării, s-a executat o singură secțiune cu două mici casete laterale. Secțiunea, lungă de 20 m, lată de 2 m, orientată nord-sud, a atins adîncimi variabile între —1,20 m și —1,40 m. Săpăturile au dat la iveală un singur bordei avînd inventarul identic cu acela al bordeielor descoperite în sectorul „A" al așezării de tip Sîntana de Mureș — Cerneahov, de la Bălteni, problemă de care ne-am ocupat în mod special la timpul potrivit[2].

În cele ce urmează ne interesează cu totul aparte prezența cîtorva fragmente ceramice (fig. 1), descoperite către capătul de nord al secțiunii menționate, la —1 m — 1,20 m adîncime. Fragmentele provin din vase de forme și dimensiuni diferite, de culoare gălbui-cenușie, modelate cu mîna din pastă de calitate bună. Două fragmente (fig. 1/1—2) indică prezența unui vas cu corpul bombat și deschiderea evazată. Umărul vasului a fost decorat cu un motiv ornamental, format dintr-o succesiune de linii paralele incizate, combinate cu două șiruri de cercuri mici paralele, unite prin linii incizate, tangente la cercuri. Din partea inferioară a ornamentului apare o bandă de linii incizate în zig-zag. Un fragment de vas (fig. 1/5) prezintă parțial un șir de cercuri mici, o bandă alcătuită din șase șănțulețe paralele și o ghirlandă de linii paralele, incizate, avînd la partea lor superioară mici adîncituri circulare. Două fragmente (fig. 1/4, 6) provin aproape sigur din două vase cu ornament asemănător, alcătuit din motive dispuse de asemenea orizontal : adîncituri mici, triunghiulare sau dreptunghiulare, cîte două șiruri de linii scurte paralele, întrerupte ritmic, crestate, dispuse două cîte două, în cadrul unor benzi delimitate de trei linii paralele incizate. Pe unul din cele două fragmente (fig. 1/3) se văd doar două cerculețe alăturate, adîncite, de la care pornesc două linii paralele, incizate. Acest fragment provine dintr-un vas cu ornament deosebit față de cele prezentate mai sus.

Privite sub aspectul pastei, al tehnicii de lucru și în special al motivelor ornamentale am considerat că fragmentele ceramice datează din epoca

[1] Ion T. Dragomir, Materiale, 8, 1962, p. 11—23.
[2] *Ibidem*.

S C I V A, tomul 37, nr. 4, octombrie—decembrie 1986, p. 338—440

https://biblioteca-digitala.ro

bronzului [3], fără să fi avut posibilitatea de a preciza cultura materială căreia îi aparțin, deoarece ele constituiau o noutate în domeniul arheologiei la acea dată.

Epoca bronzului final ca și începutul epocii fierului (Hallstatt) din estul Munteniei, sudul Moldovei și din Dobrogea erau în 1958 insuficient cercetate sub aspect arheologic. Cercetările ce au urmat după descoperirea de la Bălteni ne permit în prezent să reluăm firul discuțiilor, să încadrăm mai exact materialul prezentat și totodată să subliniem importanța sa documentar-științifică. În această ordine de idei este suficient să arătăm că cercetările întreprinse în județul Galați, la Cavadinești, Suceveni și Băneasa, în județul Buzău, la Largu, precum și-n alte puncte de pe teritoriul județului Brăila, documentează arheologic existența unor așezări de tip Noua [4]. În 1964 a fost definită cultura de tip Babadag, corespunzătoare Hallstattului timpuriu din sud-estul României [5]. Ulterior numeroase așezări descoperite în sud-estul Munteniei și în Dobrogea au conturat în mod clar cultura perioadei tîrzii a epocii bronzului, cultura denumită Coslogeni [6]. Între cultura Coslogeni și cultura Babadag nu s-a putut constata arheologic nici o legătură. În acest sens, Sebastian Morintz a discutat în mai multe rînduri problema originii culturii Babadag [7]. El a arătat că aceasta este o cultură tipic hallstatiană care nu manifestă trăsături definitorii de tip Coslogeni. Pe baza unor descoperiri răzlețe dar semnificative a emis ideea existenței unui aspect cultural Prebabadag (Sihleanu) care ar explica în parte originea culturii Babadag. S-a referit în primul rînd la descoperirile de la Rîmnicelu și Sihleanu din jud. Brăila. Sebastian Morintz a avut în vedere materialul ceramic ornamentat cu „. . .ghirlande incizate, triunghiuri hașurate prin incizii, benzi de linii paralele incizate care încadrează șiruri de împunsături sau de crestături . . ." [8]. La acest fond cultural cu tradiții monteorene s-au adăugat elemente hallstattiene vestice de tip Insula Banului [9]. În acest fel se puteau explica formele și ornamentele ceramicii de tip Babadag.

Ceramica de la Bălteni pe care am prezentat-o are trăsături caracteristice Prebabadag, dar și ornamentul cu cercuri și tangente incizate tipic fazei culturii Babadag I. Ornamentul din ghirlande este cunoscut în așezările de la Jijila, punctul „Mlăjitul Florilor" [10], și la Babadag, jud. Tulcea [11], la Hîrșova [12] și Rasova [13], jud. Constanța, la Suceveni [14] și Vînători [15], jud. Galați, și la Brăilița (municipiul Brăila) [16]. Ornamentul alcă-

[3] *Ibidem*, p. 21.

[4] Ion T. Dragomir, Materiale, 6, 1959, p. 453—463 ; idem, Materiale, 7, 1961, p. 151—157 ; idem, Danubius, 2—3, 1969, p. 53. Vezi și vasul de tip Noua, descoperit la Largu, pe terasa inferioară a Călmățuiului, în Danubius, 10, 1981, fig. 13/9.

[5] Sebastian Morintz, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 101 și urm.

[6] S. Morintz și Niță Anghelescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 373 și urm. ; S. Morintz *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1978, p. 121 și urm.

[7] S. Morintz, Dacia, N.S. 8, 1964, p. 111 și urm. ; S. Morintz și N. Anghelescu, *op. cit.*, p. 412 ; S. Morintz, Peuce, 2, 1971, p. 21 și urm.

[8] S. Morintz și N. Anghelescu, *op. cit.*, p. 412.

[9] S. Morintz și P. Roman, SCIV, 20, 1969, 3, p. 422 ; S. Morintz, Peuce, 2, 1971, p. 22.

[10] Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Chișvasi-Comșa și B. Mitrea, Materiale, 6, 1959, p. 648, fig. 20/4.

[11] S. Morintz, Dacia, N.S., 8, 1964, fig. 7/1, 9.

[12] S. Morintz și D. Șerbănescu, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 47 și urm., fig. 9/1,5 ; fig. 14/7.

[13] M. Irimia, Pontica, 7, 1974, fig. 8/2—5.

[14] Ion T. Dragomir, Istros, 2—3, Brăila, 1981—1983, fig. 5/6, 10.

[15] M. Brudiu, SCIVA, 32, 1981, 4, p. 529 și urm., fig. 4/2, 4, 7.

[16] N. Harțuche și F. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila, 1976, p. 183, fig. 372.

https://biblioteca-digitala.ro

tuit din cercuri și linii oblice tangente incizate se întîlnește pe vase descoperite la Babadag [17], Ghindărești [18] și Rasova [19], jud. Constanța și la Vînători [20] și Suceveni [21], jud. Galați.

Publicînd materialul arheologic de tip Babadag descoperit la Enisala, în 1974, ne-am referit și la cel de la Bălteni, din 1958, pe care l-am atribuit culturii Babadag [22]. Avînd în vedere prezența ceramicii ornamentate cu cercuri și cu tangente incizate, în cadrul descoperirii de la Bălteni, putem afirma în prezent că materialul aparține fazei Babadag I. Astfel materialul arheologic de la Bălteni ne dă prilejul să adăugăm încă un punct, cel mai vestic, la puținele puncte care încep să contureze aria de răspîndire a culturii Babadag în prima sa fază evolutivă.

NOUVELLES CONTRIBUTIONS CONCERNANT L'ORIGINE DE LA CULTURE DE BABADAG

RÉSUMÉ

En 1958 on a practqiué des fouilles archéologiques dans l'établissement de type Sîntana de Mureș — Tchernjachov de Bălteni (com. de C. A. Rosetti, dép. de Buzău). Dans la secteur „C" de la station ont été découverts des fragments céramiques à ornementation incisée, très variée (fig. 1). On a remarqué spécialement deux motifs ornementeaux : 1. Celui formé par une rangée de petits cercles unis par des tangentes ; 2. L'ornement formé par des lignes parallèles en guirlande.

A l'époque on a considéré que cette céramique date de l'âge du bronze, sans que l'on peut atribuer à une certaine culture. Aujourd'hui on peut préciser qu'elle appartient à la phase Babadag I, c'est à dire au premier faciès culturel du Hallstatt ancien de la zone istro-pontique.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Fragments de vases de type Babadag, phase I, découverts à Bălteni.

[17] S. Morintz, Dacia, N.S. 8, 1964, fig. 7/2 : 8/2.
[18] S. Morintz, *op. cit.*, fig. 7/10 ; 7/11 ; S. Morintz și D. Șerbănescu, *op. cit.*, fig. 14/1.
[19] M. Irimia, *op. cit.*, fig. 8.
[20] M. Brudiu, *op. cit.*, fig. 3/8 : 4/3, 6—7.
[21] Ion T. Dragomir, Istros, 2—3, Brăila, 1981—1983, fig. 5/8.
[22] I. T. Dragomir, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 135. Vezi și nota nr. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

TIPAR DE LUT PENTRU TURNAT OGLINZI CU TAMGA DESCOPERIT LA BURIAȘ-PERIȘ (JUD. PRAHOVA)

de CONSTANTIN PREDA

Cercetări arheologice de suprafață întreprinse de pasionați de antichități și de istorie, conjugate cu cele ale specialiștilor, au dus adesea la descoperirea de așezări, necropole, ceramică, monede și obiecte de tot felul, care vin să contribuie la îmbogățirea documentației noastre referitoare la istoria veche și medievală a României. În rîndul unor asemenea descoperiri se numără și un tipar de lut destinat turnării de oglinzi cu tamga, aparținînd ariei culturale a dacilor din epoca romană de la sud de Carpați. Tiparul provine din satul Buriaș, com. Periș, jud. Prahova, fiind găsit de învățătorul Petre Gheorghe din localitate și predat nouă pentru a fi publicat. Din informațiile furnizate de descoperitor, ale cărui strădanii au prilejuit și identificarea, în zonă, a unei așezări din epoca bronzului, rezultă că tiparul a apărut în punctul „Dealul Șchioapa" unde se întîlnesc, la suprafața solului, o serie de urme arheologice. Cele cîteva fragmente ceramice pe care ni le-a prezentat și care datează din aceeași vreme cu tiparul, pot constitui un indiciu al existenței, în punctul amintit, al unei așezări dacice din sec. II—IV e.n.

Tiparul, așa cum spuneam, a fost realizat din lut, dintr-o pastă fină, de culoare cenușie-negricioasă. Forma lui este a unui oval alungit, neregulat, cu partea inferioară semicirculară. Are lungimea de 0,08 m, lățimea maximă de 0,067 m și grosimea de 0,026. Pe fața superioară se află săpat conturul unei oglinzi de formă circulară, cu tendința spre ovală, cu diam. 0,046 m, prevăzută la unul din capete cu mîner perforat, înalt de 0,015 m. În centru apare un semn (tamga) în formă de X (fig. 1).

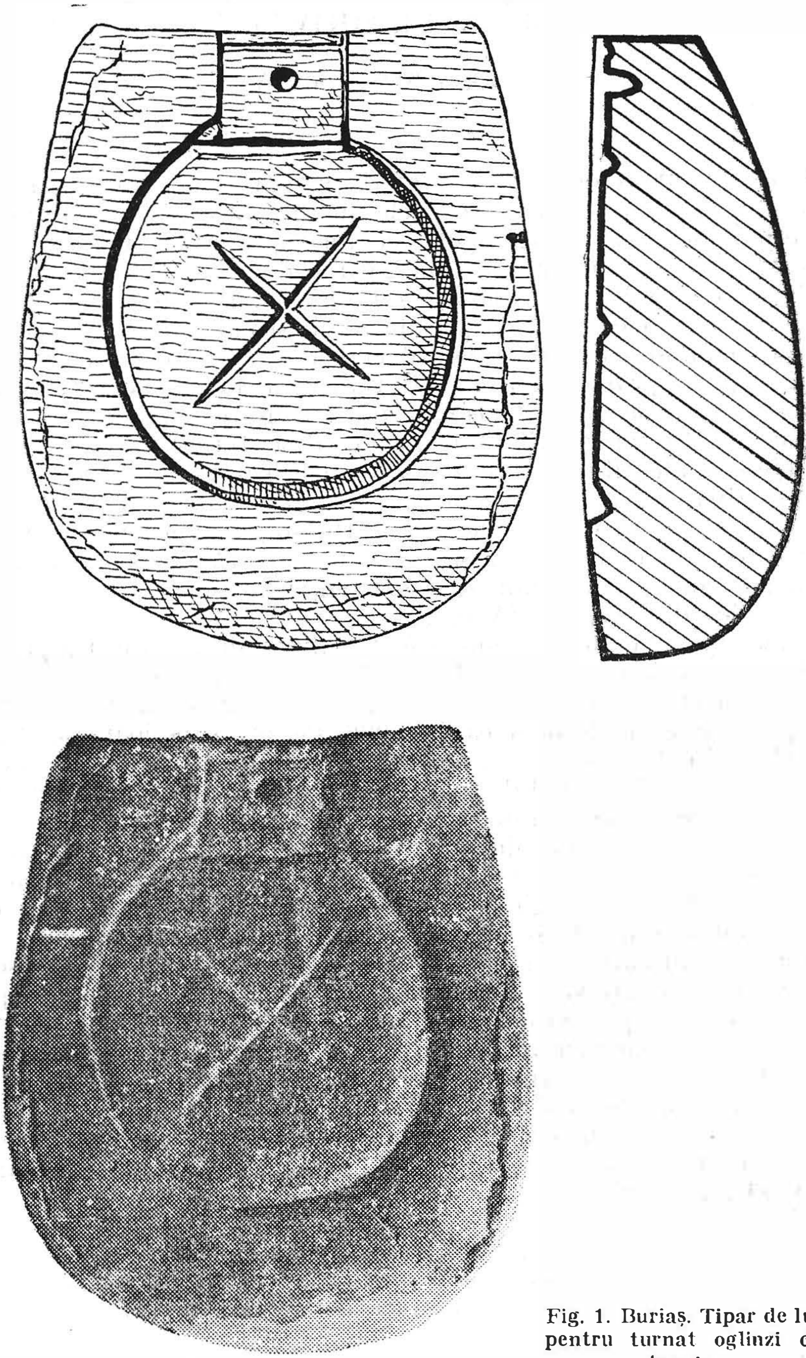
Descoperirea se dovedește deosebit de importantă, prin raritatea și semnificația unor asemenea obiecte apărute în mediul de cultură al dacilor liberi. Se știe că oglinzile cu tamga au fost considerate o vreme ca fiind în exclusivitate de origine sarmatică. Cercetările efectuate de Gh. Bichir în mediul carpic est-carpatic i-au permis să constate că asemenea oglinzi au fost lucrate și folosite aproape în egală măsură și de carpi, ceea ce l-a îndreptățit pe autor să le numească de tip „sarmatico-carpic"[1]. La o asemenea concluzie a condus și descoperirea în așezarea dacică din sec. II—IV e.n. de la Militari-București a unui tipar de lut pentru turnarea de oglinzi cu tamga și fragmente din alte trei asemenea obiecte[2]. La acestea se adaugă și unele fragmente de oglinzi cu tamga apărute în cuprinsul așezărilor dacice de tip Chilia-Militari de la Tîrgșor, Străulești, Militari și Mătăsaru[3].

[1] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 106—111.
[2] Idem, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 21.
[3] *Ibidem*, p. 22; Gh. Diaconu, *Tîrgșor*, București, 1965, p. 24—25.

SCIVA, tomul 37, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1986, p. 341—344

https://biblioteca-digitala.ro

Ar mai fi de menționat și un alt tipar de același tip, dar care este încă inedit. El a fost descoperit în săpăturile efectuate de Suzana Dolinescu-Ferche în așezarea din sec. VI de la Dulceanca II, în 1977, în stratul de nivelare de la baza unui bordei. El trebuie să fi fost adus aici din-

a

b

Fig. 1. Buriaș. Tipar de lut pentru turnat oglinzi cu tamga.

https://biblioteca-digitala.ro

tr-o așezare a dacilor liberi aflată prin apropiere, în împrejurări ce se dovedesc greu de stabilit. Din informațiile furnizate cu amabilitate de autoarea săpăturilor și a descoperirii rezultă că tiparul este prevăzut pe fața superioară cu un semn (tamga) în formă de X cu capetele barate ().

Noua descoperire de la Buriaș reprezentînd cel de-al treilea tipar întreg pentru turnarea de oglinzi cu tamga cunoscut și descoperit pînă în prezent în lumea dacilor liberi, aflați desigur în contact cu sarmații, vine să confirme cele formulate pînă acum în ceea ce privește originea acestor obiecte de toaletă cu semne specifice, relativ variate, avînd pare-se o semnificație magico-apotropaică, fără a exclude și eventuale alte interpretări [4]. Prezența tiparului în discuție într-o așezare locală din sec. II—IV e.n. este o dovadă certă, alături de exemplarul de la Militari, că dacii liberi de la sud de Carpați au preluat de la sarmați acest tip de oglindă, cei care au vehiculat spre vest asemenea obiecte reușind să împrumute nu numai tipul, ci și să treacă la realizarea acestuia în propriile lor ateliere.

Oglinzile cu tamga descoperite pe teritoriul României sînt datate, după cum ne indică destul de clar complexele arheologice în care au apărut, către finele sec. II și prima jumătate a sec. III e.n., apreciindu-se că cele mai tîrzii exemplare n-au ajuns să depășească prea mult mijlocul secolului respectiv [5]. Avînd în vedere însă faptul că aspectul cultural de tip Chilia-Militari urcă în timp pînă în primele decenii ale sec. IV este posibil ca cel puțin unele din tiparele de lut de genul celor de la Militari și Buriaș, ca și oglinzile realizate cu acestea să dateze și din a doua jumătate a sec. III e.n. Rămîne ca descoperiri și cercetări viitoare să ofere date stratigrafice mai exacte, menite să ne permită o cît mai strînsă cronologie a acestui nou element component al culturii dacilor din afara granițelor romane.

Oricum, descoperirea în cuprinsul unor așezări dacice din sec. II—IV e.n., toate în Cîmpia munteană, în părțile centrale ale acesteia, pune într-o nouă lumină raporturile dintre autohtoni și sarmații pătrunși în această regiune. Interesantă se dovedește receptivitatea dacilor la preluarea acestui tip de oglindă. Un asemenea proces se poate explica eventual nu numai ca urmare a relaților dintre daci și noii veniți, ci și ca o consecință a asimilării unor elemente sarmate de către autohtoni. Un rol în această privință poate reveni și deplasărilor neamurilor germane după retragerea aureliană, care au contribuit la împingerea sarmaților spre vest şi spre regiunile locuite de dacii liberi din părțile sud-carpatice.

IN BURIAȘ-PERIȘ (JUD. PRAHOVA) ENTDECKTE GUSSFORM AUS TON FÜR TAMGASPIEGEL

ZUSAMMENFASSUNG

Auf dem Territorium des Dorfes Buriaș, Gemeinde Periș, Kreis Prahova (Muntenien) wurde zufällig in einer dakischen Siedlung aus dem II—IV Jahrhundert u.Z. eine Gussform aus Ton für Spiegel mit Tamga, entdeckt.

[4] A se vedea diferitele interpretări date semnelor de pe oglinzi la Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 109—111.

[5] *Ibidem*, p. 111 ; cf. pentru o datare de-a lungul sec. III e.n., Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro

Der Umriss des Spiegels, fast kreisförmig hat einen Durchmesser von 0,046 m. Im Mittelpunkt ist ein Zeichen (Tamga) in X-Form (Abb. 1 a-b). Andere zwei ähnliche Gussformen, aber mit verschiedener Tamga, wurden früher entdeckt, eine in der dakischen Siedlung von Militari-București, und die andere in Dulceanca, Kreis Teleorman (Muntenien), die noch nicht veröffentlicht wurde. Solche Entdeckungen bilden einen richtigen Beweis, dass die freien Daker südlich der Karpaten von den Sarmaten diesen Spiegeltypus geborgt haben, und sie in ihren eigenen Werkstätten zu erzeugen begannen.

Die Ausdehnung dieses Spiegeltypus bei den Dakern, wird nicht nur durch die Beziehungen mit den Sarmaten erklärt, sondern auch durch dessen Assimilationsprozess von den Einheimischen, während des III. Jahrhunderts u.Z.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Buriaș. Gussform aus Ton für Tamgaspiegel.

https://biblioteca-digitala.ro

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (V, 1985)

de CONSTANTIN C. PETOLESCU

Descoperirile din ultimii ani au îmbogățit continuu patrimoniul epigrafic al Daciei și Scythiei Minor; acestea reprezintă de pe acum material suficient pentru publicarea unui substanțial *supplementum* după încheierea colecției naționale de inscripții antice. Dar încetineala cu care progresează această lucrare subliniază încă o dată utilitatea acestei strîngeri periodice (anuale) a diverselor categorii de inscripții, precum și (cel puțin) menționarea tuturor studiilor de epigrafie sau a celor care utilizează cu precădere material epigrafic.

Seria a V-a a cronicii epigrafice prezintă, pe lîngă publicațiile anului epigrafic 1985, și unele informații mai vechi — unele omise din neatenție în seriile precedente, altele datorite întîrzierii apariției unor publicații (îndeosebi cele ale anului 1984). De asemenea, în vederea utilizării rapide și eficiente a bogatului material documentar cuprins în aceste cronici, publicăm la sfîrșit un indice al seriilor II—V (1981—1985).

GENERALITĂȚI

296. Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas 1978 to 1984*, Londra, 1985, 231 p., nr. 79—135; culegerea cuprinde 57 de diplome militare, numerotate în continuarea seriei precedente (*Roman Military Diplomas 1954—1977*, Londra, 1978). Recentul *supplementum* cuprinde și trei *appendices*: *The Treatment and Display of Diplomas* (Helen Ganiaris; p. 213—216); *The 'Palmyrene' Diplomas* (J.C. Mann; p. 217—219); *A Note on III Daciae* (J.C. Mann; p. 220—222).

297 (= 264). I. Piso — D. Benea, *Diploma militară de la Drobeta*, ActaMN, 21, 1984, p. 111—124; vezi și Drobeta, 6, 1985, p. 63—74 (versiuni prescurtate ale articolului apărut în ZPE, 56, 1984, p. 263—295).

298. C. C. Petolescu, *Note sur PIR² M 549*, ZPE, 61, 1985, p. 235—237: noi precizări n legătură cu datarea (16 februarie 123) fragmentului de diplomă de la Orlea (IDR, I, 30; RMD, 23).

299. H. Daicoviciu — D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, București, 1984, 248 p.; ghid arheologic și epigrafic al capitalei Daciei romane. Cap. V (*Muzeul arheologic*, p. 165—216) conține, între altele, o prezentare a monumentelor epigrafice adăpostite în muzeu (nu se face însă o concordanță a acestora cu IDR, III/2); unele inscripții sînt încă inedite (mai departe, nr. 330—334).

300. C. C. Petolescu, *L'organisation de la Dacie sous Trajan et Hadrien*, Dacia, N.S., 29, 1985, p. 45—55.

301. I. Piso, *Zur Entstehung der Provinz Dacia Porolissensis*, în *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift für Artur Betz zur Vollendung seines 80. Lebensjahres*, Viena, 1985, p. 471—481 (*Dacia Porolissensis* a fost creată concomitent cu *Dacia Superior* și *Dacia Inferior* sau scurt timp după aceea).

SCIVA, tomul 37, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1986, p. 345—359

https://biblioteca-digitala.ro

302. Emilia Doruţiu-Boilă, *Legaten von Moesia Inferior zwischen 190 und 198*, ZPE, 58, 1985, p. 197—203. Vezi încă nr. 352.

303 (= IDR, II, 644). C. C. Petolescu, *Tiro leg(atus) (CIL, III, 8048)*, ZPE, 58, 1985, p. 207—210. Probabil că inscripţia este o „piatră rătăcitoare", ajunsă eventual de la Oescus (Moesia Inferior) pe teritoriul Olteniei — poate la Sucidava, unde va fi fost utilizată ca material de construcţie la cetatea romano-bizantină ; de aici a fost smulsă (prin secolele XVIII—XIX) şi utilizată iarăşi ca piatră funerară într-un cimitir românesc (în această situaţie a fost recuperată şi a ajuns în colecţia banului Mihalache Ghica). În ceea ce priveşte pe *Tiro leg(atus)*, el poate fi identificat cu T. Calestrius Tiro, legat al legiunii V Macedonica pe timpul lui Traian (AnnÉp, 1965, 320 şi 1966, 485).

Este posibil ca alte două inscripţii : IDR, II, 201 (= CIL, III, 14 490) şi IDR, II, 204 (= CIL, III, 14 491), descoperite la Sucidava (Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, 1900, p. 187, 190), să fi ajuns aici tot ca material de construcţie, probabil de la Novae (Moesia Inferior), în epoca romană tîrzie.

304 (= 99). R. Ardevan, *Duumvirat et quattuorvirat dans la Dacie romaine*, ActaMN, 21, 1984, p. 95—110. Vezi încă nr. 326—327.

305. H. Devijver, *Ein neuer Band der Prosopographia Militiarum Equestrium*, ZPE, 59, 1985, p. 205—223. Anunţînd încheierea unui nou volum (IV) din *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, autorul comunică o serie de adausuri şi *corrigenda* la volumele anterioare (I şi II, apărute în 1976 şi 1977 ; III, indici, 1980) ; cîteva din aceste completări şi rectificări privesc istoria Daciei şi Moesiei Inferioare.

306. N. Gudea, *Contribuţii la istoria militară a Daciei romane. IV. Cohors VI Thracum*, ActaMP, 8, 1984, p. 219—224.

307. Idem, *Legio VII Gemina Felix la Porolissum. O rectificare cu caracter cronologic*, ActaMP, 8, 1984, p. 227—229 ; autorul reconfirmă datarea ştampilelor acestei unităţi la începutul secolului al III-lea, împotriva părerii lui Patrick Le Roux (*L'armée romaine et l'organisation des provinces ibériques d'Auguste à l'invasion de 409*, Paris, 1982, p. 160 nota 232 bis şi p. 248 nota 256) care le datează în perioada războaielor dacice ale lui Traian. Vezi din nou, idem, *L'exercitus Hispanus et les guerres daciques de Trajan*, în Mélanges de la Casa de Velasquez, 21, 1985, p. 77—97.

308. I. I. Russu, *Ala milliaria în armata Daciei Porolissensis*, 9, 1985, p. 137—141 : discuţie pe marginea inscripţiei CIL, III, 7 644 de la Sutoru. Din perioada staţionării acestei unităţi în Dacia, un comandant al ei pare a fi fost C. Iulius Corinthianus (CIL, III, 1 193 ; cf. H. Devijver, PME, I-49).

309. Doina Benea, *Contribuţii la cunoaşterea unităţilor militare din castrul roman de la Tibiscum*, StComCaransebeş, 1982, p. 173—184.

310. Eadem, *Die Cohors I Vindelicorum ∞ c.R.p.f. in Dakien*, în *Festschrift Betz*, p. 47—58 (p. 53, desen, COH I VN : *Ant(oniniana)*).

311. D. Protase, *Date noi despre ala I Tungrorum Frontoniana în Dacia*, SCIVA, 36, 1985, 3, p. 249—253 (o versiune germană a fost publicată în *Festschrift Betz*, p. 495—504) ; v. şi nr. 350.

312. Gh. Bichir, *Centrul militar roman de la Buridava*, Thraco-Dacica, 6, 1985, p. 93—103 : ştampile de tipul *p(edites) s(ingulares)*, două sau trei variante ale ştampilei *CoH II FL BES*, precum şi ştampile comune ale legiunilor I Italica şi V Macedonica. În general, tipurile cunoscute din publicaţiile lui D. Tudor, reproduse şi în IDR, II, 556—564.

313. I. Piso — P. Rogozea, *Ein Apolloheiligtum in der Nähe von Tibiscum*, ZPE, 58, 1985, p. 211—218. V. inscripţiile nr. 328—329.

314. Livia Buzoianu, *Despre începuturile importului de amfore ştampilate în cetăţile greceşti Tomis şi Callatis*, Pontica, 17, 1984, p. 51—59.

315. C. C. Petolescu, *Inscripţiile pe mortaria din Moesia Inferior*, Pontica, 17, 1984, p. 67—75 ; cf. Cl. L. Băluţă — I. Şerban, *Sigilla mortariorum Dacica*, Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta, 19/20, 1979, p. 203—213.

316. D. Alicu, *Precizări privind cronologia unor lămpi ştampilate de la Sarmizegetusa*, Apulum, 22, 1984 (1985), p. 77—86.

317. Ion Barnea, *L'épigraphie chrétienne de l'Illyricum oriental*, în *Actes du Xe Congrès international d'archéologie chrétienne, Thessalonique 28 septembre — 4 octobre 1980*, I, Città del Vaticano — Thessaloniki, 1984, p. 631—681.

https://biblioteca-digitala.ro

318. Em. Popescu, *Epigrafia greacă — izvor pentru istoria Bizanțului în secolele IV—X*, Glasul bisericii, 43, 1984, 1—2, p. 59—86.

319. D. Protase, *Observații privind inscripția „creștinată" de la Napoca*, SCIVA, 36, 1985, 4, p. 332—337 (lespedea cu inscripție funerară publicată de C. Daicoviciu, ACMIT, 1929, p. 311 și AISC, 2, 1936, p. 198—206).

320. N. Dănilă, *Izvoare literare, epigrafice și arheologice privind prezența bizantină în Banat în secolele IV—VI*, Mitropolia Banatului, 34, 1984, 3—4, p. 150—161 (pentru cele epigrafice, în special p.154—155).

Inscripții recent descoperite sau revizuite

A) DACIA

321 (= IGLR, 298). *Sucidava*. Fragment de cărămidă cu ștampilă imprimată retrograd. I. I. Russu, Transilvania (Sibiu), 1977, nr. 9, p. 11, citește *(H)EREN(NI)* (ligatura *E* + *N*). Ștampila provine probabil din atelierele de cărămidărie de la sud de Dunăre, probabil de la Oescus, de unde A. Frova, Izvestija-Sofia, 17, 1950, p. 45, menționează o ștampilă *FRMN*, foarte probabil ieșită din același tipar cu cea de la Sucidava.

322 (= IDR, II, 551). *Acidava*. Cărămidă ștampilată; dimensiunile cartușului: 9,8 × 2,8 cm; imprimare retrogradă. Muzeul din Slatina.
Cr. M. Vlădescu — Gh. Poenaru Bordea, SMMIM, 11, 1978, p. 140.

Coh(ors) I F(lavia) Com(magenorum)

323. Stolniceni (mun. Rîmnicu-Vîlcea). Fragmente de amfore avînd inscripții executate cu vopsea roșie. Muzeul județean Vîlcea.
Gh. Bichir, Thraco-Dacica, 6, 1985, p. 100, fig. 11.

a) *LEG̣*   b) *L̄E...*
VM...

Probabil numele legiunii V Macedonica.

324. *Pontes* (Moesia Superior). Statue de marmură, înaltă de 0,65 m, descoperită în 1979 în *fossa* din fața porții *principalis sinistra*. Pe bază, o inscripție. Muzeul Național din Belgrad.
M. Garašanin — M. R. Vasić — G. Marjanović-Vojović, *Cahiers des Portes de Fer*, II, Belgrad, 1984, p. 78—79.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Montano, nomi-
ne M(arci) Luci Romani, Mari-
ni(us, ininus), aug(ustalis) col(oniae)
Drub(etae) ex vo-
tum in possessione sua posuit

Probabil că inscripția a fost dusă de la Drobeta peste Dunăre mai tîrziu, spre sfîrșitul secolului al III-lea (v. nr. 96).

325. Prahovo (Moesia Superior). Inscripție inedită, menționînd *m(unicipium) H(adrianum) D(robeta)*.
Živa antika, 27, 1977, 2, p. 444, nota 8; Cahiers des Portes de Fer, 2, p. 79 (mențiune).

326 (= 99 = IDR, II, 21 a). Observații asupra inscripției geniului municipiului Drobeta; R. Ardevan, ActaMN, 21, 1984, p. 105, nota 111: „Nous croyons que le nom aussi du dédicant comporte une erreur de lecture; il ne pouvait pas se composer rien que de *praenomen* et *cognomen* (peut-être *C. Naev(ius)*? ou quelque chose de similaire; l'idée nous vient de dr. I. Piso"). Ultima literă din r. 3, citită *M* de Al. Bărcăcilă, nu se mai vede acum; nu avem deci pe ce bază să contestăm vechea lectură. Observația că numele dedicantului trebuie să fi conținut *nomen* și *cognomen* este însă justă; r. 3—4 pot fi citite deci: *Cn. Aem̱(ilius) [...]nus, I[Ivir et]*.

327 (= 270). *Transdierna* (Tekja; Moesia Superior). Statue cu inscripție dedicată zeiței Iuno Regina. R. Ardevan, ActaMN, 21, 1984, p. 108, propune în r. 5: *ob honorem qq. port[icu]s [fecit]*. Pentru *porticus*, vezi inscripțiile de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa IDR, III/2, 7, 10—13; într-un caz (IDR, III/2, 10), construirea porticului este determinată de acordarea unui onor

https://biblioteca-digitala.ro

(ob honorem patronatus). Vezi CEpR, I, 96 (Drobeta), *ob honor(em) flamoni(i)—cryptam... reformavit et exaltiavit.*

Al. Bărcăcilă, BCMI, 32, 1939, 102, p. 162—164, citea *ob honorem q(uin)q(uennalitatis) portus v(otum) s(olvit)*; N. Vulić, Spomenik, 77/2, 6, 1937, p. 70 urm., transcria *PORT S*. Cercetînd fotografia (obscură în partea finală) publicată de Bărcăcilă, rezultă că nu era loc suficient pentru cele trei litere lipsă din *port[icu]s* (propunerea lui Ardevan). În acest caz, ne-am gîndi și la întregirea *port[a]s [f(ecit)]*, fiind vorba poate de refacerea porților unui templu al zeiței.

328. *Tibiscum*. Lespede de calcar cuprinsă într-un chenar cu *tabula ansata*; marginea dreaptă este ruptă. Dimensiunile actuale: 0,87 × 0,75 × 0,30 m; litere înalte de 3—5 cm. Muzeul din Caransebeș.

I. Piso, ZPE, 58, 1985, p. 211—214, nr. 1, pl. 15/c.

Apollin[i]
pro salute Dd(ominorum) n[n(ostrorum)]
Severi et Anto[nini]
[e̤t̤ G̤e̤t̤a̤e̤ C̤a̤e̤s̤(aris)] Oct(avio) [Iul(iano)]
co(n)s(ulari) Dac(iarum) III, Septi[mius]
Diomedes, trib(unus) [coh(ortis) I]
Vind(elicorum)(milliariae) eq(uitatae) c(ivium) R(omanorum) f[anum]
vetustate con[lapsum]
restituit fel[iciter]

L. Octavius Iulianus este atestat ca guvernator al celor trei Dacii în anii 200 (CIL, III, 1 308 = IDR, III/3, 284) și 201 (CIL, III, 14 485 a = ILS, 9 179 = IDR, II, 174). În ceea ce privește pe tribunul cohortei *I Vindelicorum milliaria equitata c.R.*, al cărei sediu era la Tibiscum (vezi studiul Doinei Benea, semnalat în această cronică, nr. 310), el este acum pentru prima dată atestat în prosopografia milițiilor ecvestre.

329 (= 123 = IDR, III/1, 128). *Tibiscum*. Placă de marmură, din care s-au descoperit pînă acum 42 de fragmente (cîteva noi, apărute în 1983, permit întregirea inscripției). Muzeul din Caransebeș.

I. Piso — P. Rogozea, ZPE, 58, 1985, p. 214—218, nr. 2, pl. 15/d.

Apollin[i]
conserva[to]ri
[ma]x[i]mi [sa]nctis[si]miq(ue)
[I]mp(eratoris) n(ostri) M(arci) A[u]r(elii) A[nt]on[i]n[i]
pii felic[i]s Augu[sti],
[L(ucius) M]arius Perpetuus, leg(atus),
[dev]otus numin[i] eius
[pe]r P(ublium) Ael(ium) Cl(audia) Sent(ino)
Gemellum
tribunum

Vezi H. Devijver, ZPE, 59, 1985, p. 205.

330. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Altar de marmură. Muzeul din Sarmizegetusa. Dimensiunile nemenționate.

H. Daicoviciu — D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, București, 1984, p. 172, fig. 74.

Caelestis mul-
sa propria
placabitur. Ara
hac divis aliis
tura meruinq(ue)
damus

331. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Altar de marmură; dimensiunile nemenționate. Muzeul arheologic Sarmizegetusa.

https://biblioteca-digitala.ro

H. Daicoviciu — D. Alicu, *op. cit.*, p. 176, fig. 75.

Genio col(oniae)
Sarmizeget(usae)
Q(uintus) Axius Aelia-
nus, v(ir) e(gregius), proc(urator)
Aug(usti) n(ostri)

Despre acest procurator, vezi inscripţia din seria precedentă a acestei cronici, nr. 280, şi mai departe nr. 333.

332. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Altar de marmură ; dimensiunile nemenţionate. Muzeul arheologic Sarmizegetusa.
H. Daicoviciu — D. Alicu, *op. cit.*, p. 179.

Invicto
deo
Serapidi
M(arcus) Lucceius
Felix,
proc(urator) Aug(usti)
n(ostri)

Pentru procurator, vezi şi inscripţiile din seria precedentă a acestei cronici, nr. 281—287.

333. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Altar de marmură ; dimensiunile nemenţionate. Muzeul arheologic Sarmizegetusa.
H. Daicoviciu — D. Alicu, *op. cit.* p. 181.

Invicto
Mithrae,
Marti Camulo,
Mercurio,
Rosmertae
Q. Axius Aeli-
anus, v(ir) e(gregius),
proc(urator) Aug(usti), Ioni(us)

Rosmerta era o divinitate celtică, adorată de obicei în compania lui Mercurius (J. de Vries, *La religion des Celtes*, Paris, 1963, p. 126—127). Camulus era zeul războiului la tribul trinovanţilor, al căror principal centru era Camulodunum (Ihm, RE, III, 1899, col. 1450, s.v. *Camulus* ; Sh. Frere, *Britannia. A History of Roman Britain*, 1978, p. 63).

334. Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Altar de marmură ; dimensiunile nemenţionate. Muzeul arheologic Sarmizegetusa.
H. Daicoviciu — D. Alicu, *op. cit.*, p. 181.

Aesculapio,
Saluti, Eponae,
Veneri ubique,
Neptuno, Salaciae,
Cupidinibus,
Fontibus, Aquis,
Q. Axius Aelia-
nus, v(ir) e(gregius), proc(urator) Aug(usti),
Ioni(us)

Despre procuratorul Daciei Apulensis menţionat de această inscripţie, vezi şi mai sus nr. 331, 333.

335. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Fragment de buză de mortarium. Dimensiunile ştampilei : 7,5 × 3,5 cm.
Adela Paki, ActaMN, 21, 1984, p. 477, nr. 1, fig. 1/1 (desen).

Sabinus [of(ficina)]
Vo[lup]tatis

336. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Fragment de toartă de amforă cu ştampilă.

Eadem, Acta MN, 21, 1984, p. 477—479, fig. 1/2 (desen).
KOYA...

https://biblioteca-digitala.ro

„În cazul în care ștampila nu se termină după litera A, am putea presupune existența unui *P* și atunci citim : *KOYAP*, prescurtarea numelor Quartus, Quartinus etc. În cazul în care ștampila este întreagă, ne putem gîndi — și această ipoteză ni se pare mai plauzibilă — la *tria nomina* prescurtate și transcrise în limba greacă. În acest caz citim : *K(οιντός) Οὐ(...) A(.....)*" *(loc. cit.)*.

337—343. Într-o recenzie publicată cu un an în urmă (SCIVA, 36, 1985, 3, p. 271—274). atrăgeam atenția asupra unei serii de confuzii, erori și omisiuni din ultimul volum apărut al culegerii naționale de inscripții (IDR, III/3, 1984). În continuare, ne oprim asupra cîtorva :

337 (= IDR, III/3, 39). Deva (dealul Bejan). Altar votiv. În r. 5, ultimele două sigle nu pot fi întregite *G(e)m(inae)* ; dealtfel, din fotografie și chiar din desen rezultă că este mai degrabă un *N*, eventual ligatura *A + N + T*, *Ant(oniniana)* — cum se sugerează în CIL III, 12 565. Dedicantul *Aur(elius) Arimo* (r. 6—7) apare fără *praenomen* ; *T* de la inceputul r. 6 este în realitate un simplu semn (vezi in r. 2 între *ET* și *SILVA___* ; CIL, III, 12 565 reproduce „*I*").

338 (= IDR, III/3, 61). *Micia*. Fragment de plăcuță cu inscripție : transcrierea este defectuoasă, iar întregirea fantezistă. În r. 1 sint de fapt literele *AND* (ultimele două in ligatură), eventual *Alex*]*and*[*er* ; în r. 3 ...*E.EX.SO*..., iar in ultimul *MIC.S.S.* (ligatura *M + I*) sugerînd *Mic(iensium) s(upra) s(cript...)*.

339 (= IDR, III/3, 130). *Micia*. Fragment de altar votiv. Se păstrează la Școala generală din Vețel (jud. Hunedoara).

C. C. Petolescu, SCIVA, 28, 1976, 3, p. 394—395, nr. 2 (editorii IDR, III/3, omit să indice sursa bibliografică) ; idem, SCIVA, 36, 1985, 3, p. 272 (unde se atrage atenția asupra erorilor de lectură și falsurilor din IDR, III/3, 130).

He[rculi sacrum]
Do[mitius..., mesticus, vet(eranus)?]
[coh(ortis)] II Fl(aviae) [Commag(enorum)]
. . . .

340. *Micia*. Ștampilă tegulară, descoperită la est de castru. Se păstrează la Școala generală din Vețel (jud. Hunedoara). Omisă de editorii IDR, III/3.

C. C. Petolescu, SCIVA, 27, 1976 3, p, 397, nr. 6.

LEG. XIII GE[*m*].
ANTONI NIGR.

Cf. CIL, III, 8 065, 11 (Apulum).

341 (= IDR, III/3, 197). *Micia*. Prezentarea ștampilelor cohortei II Flavia Commagenorum în IDR, III/3 este confuză (editorii disting trei tipuri). Pentru clarificare, vom reproduce din nou descoperirile :

a) *COH(ors) II FL(avia) COMM(agenorum)*

Imprimare inversă ; litera *O* din *COH* este mai mică ; piciorul hastei din stînga al celui de-al doilea *M* este mult prelungit, dînd aspect de scriere cursivă (vezi C. C. Petolescu, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 395—397, nr. 3 ; N. Gudea, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 519, nr. 3).

b) *COH II FL COMC*

După editorii IDR, III/3, 117, „tipul I" ; vezi L. Petculescu, Potaissa, 3, 1982, p. 87—88, nr. 3.

c) *CO SE FLA C*

După IDR, III/3, 197, „tipul II" (incomplet) ; vezi C. C. Petolescu SCIVA, 27, 1976, 3, p. 397, nr. 4.

d) *COH II COM*

Omisă în IDR, III/3 ; vezi C. C. Petolescu, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 397, nr. 6.

342. *Micia*. Cărămidă rotundă descoperită în piciorul unui hipocaust al termelor ; î. = 0,08 m, diam. = 0,18 m. În pasta crudă, înainte de ardere, s-au executat două litere : *NO*.

C. C. Petolescu, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 398, nr. 7.

343. *Micia*. Buză de vas (chiup) descoperită în 1974 ; L = 16,2 cm. În pasta arsă s-a zgîriat litera *M*. Omisă în IDR, III/3.

C. C. Petolescu, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 398, nr. 8.

344. Șibot (jud. Alba). Fragment de ștampilă pe cărămidă.

I. Lipovan, ActaMN, 21, 1984, p. 461, fig. 2—3 (foto).

[*Le*]*g(io) XIII G(emina)*

https://biblioteca-digitala.ro

345. *Apulum*. Ștampile tegulare, descoperite cu ocazia cercetărilor arheologice (1968—1977) în zona sud-vestică a cetății de la Alba Iulia.

R. Heitel, SCIVA, 36, 1985, 3, p. 215—231.

Mai multe ștampile *LEG XIII G*; una dintre ele este însoțită de antroponimul *AVR GODES*.

346 (= IDR, III, 3, 305; CIL, III, 1 292). *Ampelum*; altar votiv.

După R. Ardevan, dedicantul poartă un cognomen originar din sudul Asiei Mici *(Ties)* (Apulum, 22, 1985, p. 67—70).

347. Buciumi (jud. Sălaj). Mic fragment de diplomă militară (*tabella I*) descoperit în 1968. 3,2 × 1,5 cm. Muzeul din Zalău.

N. Gudea, ActaMP, 8, 1984, p 211—212, nr. 1; RMD, 109.

348. Buciumi (jud. Sălaj). Fragment de diplomă militară *(tabella I)* descoperită în 1970. 2,2 × 2 cm. Muzeul din Zalău.

N. Gudea, ActaMP, 8, 1984, p. 212, nr. 2; RMD, 128.

Intus

......*postea*......

Extrinsecus

[..................................e]t II

[..............................et I] Can-

[nanef(atium) et..................T]hrac(um)

[et sunt in Dacia Porolissensi su]b Clo.....

349. Buciumi (jud. Sălaj). Fragment de diplomă militară *(tabella I)* descoperit în 1971 (A); din aceeași tăbliță face parte probabil un alt fragment (B) descoperit în 1966. Amîndouă fragmentele se păstrează în Muzeul din Zalău. Probabil aparțin unei diplome emise în anul 164.

IDR I, 22 (fragm. A, descoperit de N. Gudea) (= RMD, 65; AnnÉp, 1980, 761); N. Gudea, ActaMP, 8, 1984, p. 212—213, nr. 3 (= RMD, 115, unde cele două fragmente sînt reunite).

350. Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud). Lespede din tuf vulcanic; chenarul și colțul superior stîng (cu o parte din inscripție) lipsesc. Muzeul din Bistrița-Năsăud.

D. Protase, SCIVA, 36, 1985, 3, p. 249—253; idem, în *Festschrift Betz*, 1985, p. 495—504.

[Imp(eratori) Caesar]i divi Traian(i)
[Parthic]i filio divi N[ervae]
nepoti
Traiano Hadriano [Aug(usto)]
5 *pont(ifici) maximo trib(unicia) pot(estate) X[V?]*
co(n)s(uli) III p(atri) p(atriae),
ala I Tungrorum Frontoni(ana)
Antoniniana

Inscripția datează, dacă numărul de ordine al puterii tribuniciene este corect reconstituit, din anul 131. Epitetul *Antoniniana* a fost adăugat mai tîrziu, la începutul secolului al III-lea, probabil pe timpul lui Caracalla.

B) MOESIA INFERIOR

351. *Tomis*. Placă de marmură; 1,75 × 0,52 × 0,16 m. Inscripția încadrată inițial într-o *tabula ansata*. Partea superioară ruptă. Muzeul Național de Istorie și Arheologie din Constanța.

Inscripție funerară, descoperită secolul trecut (SEG, I, 2, 332), ulterior pierdută; reprodusă și de I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 129 și nota 6. Redescoperită recent și publicată cu unele rectificări și ameliorări de lectură de M. Bărbulescu Munteanu și A. Rădulescu, Pontica, 17, 1984, p. 61—66.

352. Mihai Bravu (jud. Tulcea). Fragment de placă votivă de marmură. Dimensiuni: 0,42 × 0,04 m. Institutul de Arheologie, București; inv. L 1001.

https://biblioteca-digitala.ro

Emilia Doruţiu-Boilă, ZPE, 58, 1985, p. 198—199, pl. 15/a.

....
[pro salute]
Cn. Suc[l(lii) Rufi]
Cos(conii) Gen(tiani) l[eg(ati)],
T. Cael(ius) Cat[us]
b(ene)f(iciarius) eius ex
vo(to) p(osuit)

Cosconius Gentianus, care apare acum ca polionim, a fost guvernator al Moesiei Inferioare între 191—193/4.

INDICES

(seriile II — V)

Trimiterile se fac la seria și numărul de ordine al inscripției

I. NOMINA ET COGNOMINA VIRORVM ET MVLIERVM

a) *Inscriptiones*

Aelia Ca... II 192
Aelianus, v. T. Aelius ~
Aelianus, v. Q. Axius ~
P. Ae[l(ius)...]us III 234
T. Ael(ius) Aelianus II 97
Ael(ius) Agrippa II 148
AEL(ius) APOLLINARIS IV 278
Ael(ius) Appi[us] II 148
Ael(ius) Balbinus II 148
Ael(ius) Bassus II 148
Aelius) Borafas Zabdibol II 125
Ael(ius) Capito II 148
Ael(ius) Crescens II 148
[A]el(ius) Domiti(anus?) II 148
Ael(ius) Festus II 148
Ael(ius) Firmus II 148
[A]el(ius) Florus II 148
P. Ael(ius) Gemellus II 123; V 329
P. AEL(ius) H[ammonius] II 138; IV 281
Ael(ius) Iulianus II 148
Ael(ius) Mestri(us) II 148
[Ae]l(ius) Priscus II 148
Ael(ius) Quadratus II 148
[A]el(ius) Quintus II 148
Ael(ius) Propinc(us)(?) II 148
Ael(ius) Propi[n]cus II 170
[P. Ae]l(ius) Rustic... II 150
P. A[elius Se?r]vius III 223
Ael(ius) Talanus II 148
Ael(ius) Tertius II 148
Ael(ius) Valens II 148
Ael(ius) V... III 224
Cn. Ae[milia?]nus II 99 (= V 326)
Cn. Aem(ilius) [...]nus V 326
Agrippa, v. Ael(ius) ~
Agrippa, v. Gaianus ~
Alexand(er) II 148
Alexander, v. Iul(ius) ~
Anto[n...] II 147
P. Anto(?)... III 243
ANTONIAN[us] IV 277: [...]RON(ius) ~
Ulp(ius) Ant(onius) Quintus IV 270
Ant(onius) Valens II 148
Aper... II 147
Appi[us], v. Ael(ius) ~
AQVILA FIDVS IV 268
Aquileus, v. Sicilus Aquilei
Aquilinia, v. Pompeia ~
Aquilinus, v. Val(erius) ~
Aquinius (?), v. Fl(avius) ~
Arimo, v. Aur(elius) ~
Artemidorus (?) II 185
Atressus II 148
Att(ius) Maxim(us) II 148
Augustia[nus?] II 159
Aur(elius) A... II 147
Aur(elius) Arimo V 337
Aur(elius) Carito II 147
Aur(elius) Cavianus II 107
Au(relius) Iovetoc (Ioustos) III 241
Aur(elius) Marcus II 147
M. AVR(elius) MARCVS IV 288, 291
Aur(elius) Proclus II 147
Aur(elius) Respectus II 196
Aur(elius) Silvanus II 147
Aur(elius) Sossius II 147
Aur(elius) Statorius II 147
Aur(elius) Valerius II 147
Avonius Saturninus IV 264
Axius Aelianus IV 280
Q. AXIVS AELIANVS V 331, 333, 334

Balbinus, v. Ael(ius) ~
Baradus III 243
[B]assian(us), v. Iul(ius) ~
Bassus, v. Ael(ius) ~
Borafas, v. Ael(ius) ~ Zabdibol

T. Cael(ius) Cat[us] V 352
Cae(lius) Sa[turn(inus)?] II 148
Caius Maior II 147
CALPVRNIVS IVLIANVS IV 263, 271
Capito, v. Ael(ius) ~
[Ca]pito II 148
[...Capitonius] Priscus II 204
Carito, v. Aur(elius) ~
Cat[us], v. T. Cael(ius) ~

https://biblioteca-digitala.ro

Cassius Valens II 147
Cavianus, v. Aur(elius) ~
Candidi(anus), v. Cl(audius) ~
Candia Maximi II 172
Celer, v. C. Iulius ~
Cl(audia)... II 168
Cl(audius) Candidi(anus) II 148
CLO... V 348
[Cor]nel[i... Se]cundi... II 162
Crescens, v. Ael(ius) ~
Cresce[n...] II 147
[Cre]scens II 148
Curilus (?) II 147
Curnelia Quinta II 161
Cus(pius?) Valens II 148
M. CVSPI... IV 265

Danlica (?) Cusioni II 173
Dasmenius (?), v. Sabina Dasmeni
Diomedes III 238
Diomedes, v. Rufus Diomedis
Diomedes, v. Septi[mius] ~
Domiti(anus?), v. [A]el(ius) ~
Do(mesticus, -mitius...) V 339
M. Domi(t)i(us) Vale(n)s II 202; III 254
Domnio, v. Ermes ~
Ducio, v. Talandus Ducionis

Egloge, v. Iulia ~
Egn(atius) Libo II 148
Ermes Domnio II 147

Faustina, v. Hostilia ~
Festus, v. Ael(ius) ~
Festus, v. C. Iulius ~
Firmi(anus), v. Mar(cius) ~
Firmus II 148
Firmus, v. Ael(ius) ~
Firmus, v. Valerius ~
Flavia II 143
Fl(avius)... III 201
Fl(avius)... III 252
Fl(avius) Aquinius III 226
Fla(vius) Flavos II 148
Fla(vius) Niger II 148
Fla(vius) Quintus III 226
Fla(vius) Venust(us) II 148
Flavos, v. Fla(vius) ~
Florus, v. [A]el(ius) ~

Gadates II 113
Gaianus A... II 147
Gaianus Agrippa II 147
Γαῖ(ος) II 149
[Gaius?] II 152
Gemellus, v. P. Ael(ius) ~
Germa(nus) II 148

HASTA II 144: *G. C. Hasta*
HELVIVS PERTINAX IV 264
Heraclida IV 288
Herculanus, v. Ulpius ~
Hostilia Faustina IV 287

IASDIVS DOMITIANVS III 230
Innocens II 207
Iulia... II 147
Iulia Egloge II 163
[Iulia] Ursula II 158
Iuliane, v. Pomp(eia) ~
Iulianus, v. Ael(ius) ~
Iul[ianu]s, v. C(aius) Iul(ius) ~
Iulianus, v. Pomp(eius) ~
Iulianus, v. C. Val(erius) ~
Iulianus, v. Valerius ~
Iucundus, v. Iul(ius) ~
Iul(ius) Alexander II 139
Iul(ius) [B]assian(us) II 148
C. Iulius Celer II 153
C. Iulius Festus II 200; III 251
IVLIVS FAVSTINIANVS IV 263
L. Iul(ius) Ga... II 163
Iul(ius) Iucundus IV 294
C. Iul(ius) Iul[ianu]s II 158
Q. IVLIVS LICIN[ianus] II, 122, 145 (= III 235)
C. Iulius Lysias II 154
Iul(ius) Messius II 148
C. Iul(ius) Naesus Sabinus II 96
Sex. Iulius Possessor III 213
C. Iul(ius) Sabinus II 96
Iul(ius) Siro II 148
C. Iul(ius) Valerius II 155
Iul(ius) Verus II 148
M. Iul(ius) Victorinus II 169
[...Iulius?] Vitales II 200
C. IVNIVS FAVSTINVS PLACIDVS POSTVMIANVS IV 263
Iustus, v. Lic(inius) ~

Laurus II 168
Libo, v. Egn(atius) ~
Lic(inius) Iustus II 148
Lon]ginus II 148
M. LVCCEIVS FELIX IV 281—287; V 332
Lucius III 240
L(ucius) III 236
M. Lucius Romanus V 324
Lysias, v. C. Iulius ~

[M]acer II 148
Maior, v. Caius ~
Mama III 252
Marcus, v. Aur(elius) ~
Marcus II 147
Mar(cius) Firmi(nus) II 148
Marc. Syr. III 228
Marini(...) V 324
[L. M]ARIVS PERPETVVS II 123; V 329
(Mar)tinianus (?) IV 295
Mateus (?) III 239
Maxen(tius) II 118
[M]axim(us) II 148
Maxim(us), v. Att(ius) ~
Maximus, v. Candia Maximi
Maximus Nicome... II 147
Mestri(us), v. Ael(ius) ~
Messius, v. Iul(ius) ~
Messiu[s...] IV 279
Montanill[a], v. Val(eria) ~

https://biblioteca-digitala.ro

Montan(us), v. L. Val(erius) ~
Mucianus II 152

Naesus, v. C. Iul(ius) ~ Sabinus
C. Naev(ius?)... V 326
Nicome..., v. Maximus ~
Niger, v. Fla(vius) ~

OCT(avius) [IVL(ianus)] V 328
Ovinius, v. Fla(vius) ~

Pompeia Aquilinia III 255
Pomp(eia) Iuliane III 255
Pomp(eius) Iulianus III 255
C. Pompo[ni] Vale[ri...] II 184
Pom(ponius) Valens II 148

Possessor, v. Sex. Iulius ~
Prinada II 171
Priscus, v. [Ae]l(ius) ~
Priscus, v. [...Capitonius] ~
PROCV[L]VS II 144
Proclus, v. Aur(elius) ~
Propinc(us)(?), v. Ael(ius) ~
Propi[n]cus, v. Ael(ius) ~

Quadratus, v. Ael(ius) ~
Quinta, v. Curnelia ~
Q(uintus) II 236
Quintus II 183
Quintus, v. [A]el(ius) ~
Quint(us), v. Ael(ius) ~
Quintus, v. Ulp(ius) Antonius ~

Respectus, v. Aur(elius) ~
Romanius II 147
Ro[m(ulus)?] II 106
[R]ufinus II 148
Rufus Diomedis III 238
Rustic..., v. [P. Ae]l. ~
Rus[ticana], v. [Ve]nusia ~
R[u]s[tican]us, v. [Ven]usius ~

Sabina Dasmeni II 171
Sa[binus] II 105
Sabinus, v. C. Iul(ius) ~
L. S(a)m(ognatius) Ter(tius) II 98
Samogyr (?) III 248
Saturninus, v. Avonius ~
Sa[turn(inus)?], v. Cae(lius) ~
[S]ecund(us) II 148
[Se]cundi..., v. [Cor]nel[i... ~
SEMPRO[NIVS INGENVVS] II 178
C. SEMPRON(ius) VRBANVS IV 273—276
Senecio II 171
Septi[mius] Diomedes V 328
[Se?r]vius, v. P. A[elius] ~
Severinus II 183
Sicilus Aquilei II 147
Silvanus, v. Aur(elius) ~
Siro, v. Iul(ius) ~
Sossius, v. Aur(elius) ~
Spedia L. F. Severa III 236
Statorius, v. Aur(elius) ~

Succes(sus), v. Val(erius) ~
CN. SVE[L. RVFVS] COS(conius) GEN(tianus) V 35
Surilla II 171
Surin[us] II 171
Sy[r]us (?) III 239

Talandus Ducionis II 172
Talanus, v. Ael(ius) ~
Telegonus, v. C. Val(erius) ~
[TEMONIVS SE]CVNDVS IV 279
Tereis (?) III 248
Tertius, v. Ael(ius) ~
Ter(tius), v. S(a)m(ognatius) ~
Ties V 346
Tinianus (?) IV 295
Titus, v. Varro Titi
Lucius Turanius Artemidorus (?) II 185
Marcus Turanius Dius III 225
Tuenus (?) II 195
Tychen... III 236

Ulp(ia) Victorina II 158
[U]lpius II 109
Ulpius Herculanus IV 264
Ulp(ius) Ve[rus?] II 148
Ursula, v. [Iulia] ~

Val(...) II 179
Vale[...], v. C. Pompo[ni] ~
Valens II 148
Valens, v. Aelius ~
Valens, v. Ant(onius) ~
Valens, v. Cassius ~
Valens, v. Cus(pius?) ~
Valens, v. M. Domi(t)i(us) ~
Valens, v. Pom(ponius) ~
[V]alenti(nus) II 148
Valeria II 125
Val(eria) Montanill[a] III 236
Valerianus Au... II 197
Valerius II 112
Valerius, v. Aur(elius) ~
Val(erius) Aquilinus III 255
Valerius Firmus III 221
Valerius Iulianus III 255
C. Val(erius) Iulianus III 255
Valerius, v. C. Iul(ius) ~
L. Val(erius) Montan(us) III 236
Val(erius) Succes(sus) II 148
C. Val(erius) Telegonus II 151
Val(erius) V... II 147
Val(erius) Verus II 148
Valerius Vibianus III 255
Varro Titi III 244
[Ve]nusia Rus[ticana] II 102
[Ven]usius R[u]st[ican]us II 102
Venust(us), v. Fla(vius) ~
Verus, v. Iul(ius) ~
Ve[rus?], v. Ulp(ius) ~
Verus, v. Val(erius) ~
Viator II 148
Vibianus, v. Valerius ~
Victorina, v. Ulp(ia) ~

https://biblioteca-digitala.ro

Victorinus, v. M. Iulius ~
Vitales III 251
Vitales, v. [...Iulius?] ~
[Vit?]alis II 148
Vopiscus II 157

Zabdibol, v. Ael(ius) Borafas ~
Zab[di]bo[l...] II 125

b) *Instrumentum domesticum*

Amphorae :

ΗΡΑΚΛΑ III 246
[ΕΡ]ΜΙΠΠΟΥ IV 267
ΚΟΥΑ... V 336
MARC. SYR. III 228

Mortaria
Sabinus V 335 : ~ *of(ficina) Voluptatis*
Severus III 229
Theotimus II 110 ; III 247

Caserola
[P.] CIPI POLY[BI] III 249

II. RES MILITARIS

alae : I Batavor(um) IV 264
I Bosporanor(um) IV 264
Frontonian(a) III 221
prima Hispanorum III 213
I Hisp. Camp. Deciana c.R. III 232
milliara V 308
I Tungr. Front. V 311, 350 (Antoniniana)
IV 264 ; V 310, 328 (∞ eq.c.R.)
I V... II 184
I Ubiorum IV 264
b(ene)f(iciarus) co(n)s(ularis) II 155
b(ene)f(iciarius) eius V 352
(centuria) II 179, 183 —185, 194, 195
(centurio) II 153, 154, 179, 183—185, 194, 195
~ princeps IV 266
~ fr(umentarius) IV 292
cohortes : II Gallorum et Pannoniorum IV 264
III Gallor(um) III 213
V Gallor(um) IV 264
I Alpinor(um) IV 264
I Aqui(tanorum) II 204
II Fl(avia) Bes(sorum) V 312
I Br[itannica] II 196
II Br[itann(orum)] II 178
II F(lavia) Br[itt(onum)] II 209
II Nervia Br(ittonum) II 187
III Campestrum IV 264
I Cannan[ef(atium)] II 178 ; V 348
I Cil(icum) II 204
I Flavia Commagenorum II 116 ; V 322
II Flavia Commagenorum III 231, 233 ; IV 264 ; V 339, 341
III Delmatar(um) IV 264
I Fl. His. m. II 179
I Fl. Ul(pia) Hisp. II 185
I Hisp. q(uingenaria) II 183
II Hisp(anorum) II 101
III Hispanorum IV 264
I Aug. Itur(a)eor(um) IV 264
VIII Raetorum IV 264
I s(agittariorum) II 132
I sagittariorum II 217
I T(h)racum sagit(tariorum) IV 264
VI Thrac(um) II 178 ; V 306, 348
I Vindelicorum III 217 (Ant.), 227 ;
eques II 148, 201 ; III, 252 ; IV 264
ex(ercitus) D(aciae) P(orolissensis) II 176
legatus II 144 (leg. XIII G.) ; IV 271 (V Mac.)
legiones : I Italica V 312
IIII Flavia II 136, 140
IIII Scy(thica) II 153
V Macedonica II 105 (coh. IIII), 200, 201, 203 ; III 245, 251, 252 ; V 312, 323
VII Gemina felix V 307
— XI Claudia II 117 *(p.f.* ; *Ant.)*, 203 *(p.f.)* ; III 255 *(III p.f.)*
— XIII Gemina II 124, 144, 153, 154 (Severiana), 155, 170 ; III 236 V 340, 344, 345
— XV F(lavia) f(irma) II 153
— XXI[I] Pr(imigenia) p(ia) f(idelis) Phi[li]ppianorum IV 264
lib(rarius) co(n)s(ularis) II, 169, 170
mil(es) II 125, 147, 170, 196
[a] m[i]lit(iis) II 158
mis(sus) ex bf.cos. II 155
n(umerus) IV 268
— burg(ariorum) et vered(ariorum) IV 268
— Pal(myrenorum) II 125 ; III 223
— Syrorum sagittariorum III 213
op[t(io)] III 223
pedites IV 264
p(edites) s(ingulares) V 312
praefectus (cohortis) II 204 ; III 213
praepositus III 213
p(rimus)p(ilus) III 236 (leg. XIII G.), 255 (leg. XI Cl.)
[sig]nifer II 166
str(ator) (consularis) II 144
tesse(rarius) II 165
tribunus II 123 (coh. I Vind.), 204 (coh. I Cilicum) ; V 328 (coh. I Vind.), 329
(turma)(?) III 221
veteranus II 131, 155, 168 ; III 223 *(ex op[tione)*]), 252
vexillatio peditum singularium Brittannicianor(um) IV 264

https://biblioteca-digitala.ro

III. RES MVNICIPALIS

aedilic(ius) IV 270
aug(ustalis) V 324 : ~ *col. Drub.*
civitas III 213 : ~ *Romulensium Malvensium*
colonia II 97 *(Drob.)* ; V 324 *(Drub.)*
curator III 213 : ~ *civitatis*
dec(urio) II 150 : (*dec. mu[...]*), 155 *(col. Sar.)*, IV 270 (m.D.)
duumvir II 97 : *IIvir*, 96 : *bis IIviralis*, 99 (= V 326) : *I[Ivir]*
municipium II 96 : *m.H.D.*, 99 : *mun. H. [D.]*, 150 : *mu[n.] Camp.* (?), 159 : *m. Ap.*; IV 270 *m(unicipium) D(iernensium)*
patronus II 96 : ~ *m(unicipii)*, 97 : ~ *co-l(oniae) Drob(etae)*
princeps III 226 : *pri(nceps) ex Maro qu(a)est(or)* IV 270
q(uin)q(uennalis) IV 270 ; V 327 : *ob honorem q(uin)q(uennalitatis)*

IV. RES SACRA

Aesculapius IV 284 ; V 334
Apollo II 154 (Deus Apollo Aug.) ; IV 275, 280 (Apollo Grannus), 282 *(sanctus)*, 288 ; V 328, 329 (conservator)
Aquae V 334
ara II 143
Ἄρτεμις II 149
augur II 159
Bonus Puer IV 288
Caelestis V 330 *(mulsa)*
Cautes II 202 ; III 254
collator[es...] II 147
Core IV 287 (dea praesentissima)
cultores IV 260
Cupidines V 334
Diana II 155 *(Aug.)* ; IV 283 *(sancta)*
Epiona V 334
Epona IV 291 *(Aug.)*
flamen II 97
flamonium II 96 *(ob honorem flamoni)*
Fontes IV 278 : *F[o]nt[i]bus [cali]dis* ; V 334
Fortuna Aug(usta) IV 278
genius II 99 : *gen. ord. mun. H. [Dr.]* ; III 222 : *g. hor(r)ei)* (?) ; IV 271 : *genius [loc]i* ; V 331 : *genio col. Sarmizeget.*
[h]arus[pex] II 156
Hercules IV 271, 273 (Augustus), V 339
Iuno Regina IV 270
I(upiter) O(ptimus) M(aximus) II 142 (Dolichenus), 144, 150—153 ; III 242 (Dolichenus) ; IV 261 (Dolichenus) ; V 324 (Montanus)
Liber Pater III 225
magistri cultorum Herculis IV 260
Malagbel III 223 : *[Deus M]alach[belus]*, 224 : *au[ribus] D[ei Solis] Malag[beli]*
D(ii) M(anes) II 102, 125, 158, 161, 163, 168—171, 192, 196, 197, 200 ; III 236, 238, 239, 243, 251, 255
Mars II 122 *(Aug.)* ; IV 276 *(Singilis)* ; V 333 *(Camulus)*
Mercurius V 333
Minerva IV 276, 294 : *[De]ae Minervae matri musarum*
mist[— — —] II 147
Mithra III 225 ; V 333 : *Invicto Mithrae*
Musae IV 294
Neptunus V 334
numen II 146 : *numini I...* ; IV 283 *nu n - nibus praesentissimis*
pater IV 260 : ~ *cultorum*
pont[ifex] II 99
Rosmerta V 333
sacerdos III 242
Salacia V 334
Salus IV 284 ; V 334
Sarapis V 332 : *Invicto deo Serapidi*
Silvanus III 244 (Silvestris)
Sirona IV 275
Venus II 143 ; V 334 (Venus ubique)
Volcanus IV 274 (mitis)

V. GEOGRAPHICA

Apulum III 234 : *[co]l. Apu[...]*
Chalcis II 121
Dacia II 176 : *ex. D. P.* ; IV 264 : Dacia Superior, 277 : *prov. Dac. Apu[l(ensis)]*
Drobeta II 96 : *m. H. D.*, 97 : *col. Drob.* ; V 324 : *col. Drub.*
Isa(uria) II 153
Malvenses III 213
Mic(— — —) V 338
ex Maro III 226
Napoca III 174 : *r. p. N.*
Potaissa III 216
Romulenses III 213 : *Romulensium Malvensium*
Sarmizegetusa : II 155, 169 ; III 255 : *colonia Ulp(ia) Zermizegetusa* ; V 331
Sent(inum) V 329
Siscia II 170
Stobi IV 264
Trev[— — —] II 163

https://biblioteca-digitala.ro

alumnus IV 288
ara V 330
au[ribus] III 224
castra IV 268
civis II 163
consecrare IV 285, 286
coniux III 236
crypta II 96
cura II 105 : *s(ub) c(ura)*
consularis II 122 : *cos.*, 144 : *cos. trium Dac.*, 145 : *cos. [Dac. III]* ; IV 328 : *cos. Dac. III* ; V 328 : *[cos.] Dac. III*
dare V 330 : *damus*
dedicare IV 279 : *[te]mplum... [de]dicatum*
devotus III 232 : *devota numini maiestati-q(ue) eius* ; V 329 : *[dev]otus numin[i] eius*
divi V 330 : *divis*
eq(uo) p(ublico) II 97, 159
exaltiare II 96
f(anum) V 328
fel[iciter] V 328
heres II 170, 200 : *h(eres)* ; III 251 *frater et h(eres)*, 255 : *heredes*
honor II 156 : *ob ho[norem]* ; V 327 : *ob honorem qq.*
horreum III 222 : *g(enius) hor(r)e(i)* (?)
legatus Augusti pro praetore IV 264 : *sub Helvio Pertinace leg.*, 265 : *legatu[s Aug pr. pr. Moes.?] I[nfer]ioris it[em III Da-] ciaru[m]*, 271 : *[leg.] Aug. pr. pr. [pro]v. [Moe]siae [Inferiori]s* ; V 329 : *leg.*, 352 : *l[eg.]*
legatus legionis : II 144 : [*l*]*eg.* (XIII Gem.) ; IV 271 : *[le]g. leg. [V] Mac.*
lib(erta) III 236
libertus III 243 : *Aug(usti)* ~
maritus II 158
m(emoria) II 173
merum V 330
mulsa V 330 : ~ *propria*
numen II 123 : *[de]votus num[i]n[i eius]*, 154 : *iu[ssu]nu[mi]nis ei[us]* ; V 329 : *[dev]otus numin]i] eius*
obsequium II 158 : *omni obseq[uio] mar[it]ali*
patronus II 163 : *patron(us) et con(iux)* IV 288
pecunia sua II 96, 154
pes IV 268 : *duplicato valli pede*
placare V 330
ponere V 324 : *ex votum... posuit*
po[ntifex co]l(oniae) Apu[lensis] III 234
porta V 327 : *port[a?]s [f(ecit)]*
porticus II 154 ; V 327
possessio V 324 : *in possessione sua posuit*
procurator Augusti IV 273—287, 288 : *proc. Aug. n. age(n)s vice praesidis*, 291 : *v.e., a. v. p.*
quaestura III 252 : *ex* ~ *sua*
reformare II 96
r(es) p(ublica) N(apocensis) II 174
restituere V 328
stip(endium) II 169 : *stip(endiorum)...*
templum III 242 ; IV 279
tendere IV 268 : *quod anguste tenderet*
titulus II 171, 172, 200 ; III 251
tribus 97 : *Papiria*, 169 : *Ulp(ia)* ; V 329 : *Cl(audia)*
tura V 330
turris IV 268 : *inpositis turribus*
vallum IV 268
vetustas II 96 : *vetustate dilapsa* ; V 328 ; *vetustate con[lapsum]*
v(ir) e(gregius) IV 279, 288, 289, 291 ; V 331 333, 334
votum II 107 : *ex votu*, 143, 151 : *v.s.l.m.*, 153 : *v.s.l.m.* ; V 324 : *ex votum*, 342 : *ex vo(to)*

VII. ANNORVM DETERMINATIONES

Imperatores

Traian — III 250 : *[Imp. Caes. div]i Trai[ani Parthici f. divi Nervae nep]oti Tra[iano Hadriano Augusto...]*

Hadrian — II 199 ; V 350 : *[Imp. Caesar]i divi Traian(i) [Parthic]i filio divi N[ervae] nepoti Traiano Hadriano [Aug.] pont. maximo trib. pot. X[V]*

Antoninus Pius — III 231 : [...] *Had(riano) Antonino Aug(usto) Pio* [*t*]*ri(buniciae) pot(estatis) III co(n)s(uli)* [*I*]*I p(atri) p(atriae)*

Marcus Aurelius — IV 264 : *Imp. Caesar divi Antonini fil., divi Veri Parthici Maximi frater, divi Hadriani nepos, divi Traiani Parthici pronepos, divi Nervae abnepos, M. Aurelius Antoninus Aug. Germanic. Sarmatic. pontifex maximus tribunic. potest. XXXIII imp. IX cos. III p.p.*

Commodus — IV 264 : *Imp. Caesar L. Aelius Aurelius Commodus Aug., Antonini Aug(usti) fil(ius), divi Pii nepos, divi Hadriani pronepos, divi Traiani Parthici abnepos, divi Nervae adnepos Germanic. Sarmatic. tribunic. potest. III imp. II cos. II p.p.*

Septimiu Sever — IV 277 : *[Imp. Cae]s. Lu[cio Septimi]o Sev[ero Pio Pe]rtinaci [Aug(usto) Arabi]co Adiabe[nico]*

Septimiu Sever și casa sa — III 223 : *Ddd. [nnn. A]uggg.* ; V 328 : *pro salute Dd. n[n.] Severi et Anto[nini et Getae Caes.]*

https://biblioteca-digitala.ro

Caracalla — II 123 : *M. A[ure]li[o Ant]on[ino] Pi[o Fe]lic[i Invicto] Augu[sto]* ; V 329 : *[ma]x[i]mi [sa]nctis[si]miq(ue) [I]mp. n(ostri) M. A[u]r. A[nt]on[i]n[i] Pii Felic[i]s Augu[sti]*
Maximin Tracul—II 122 ; Maximinus et Maximus—145 : *[D]d(ominorum) N[n](ostrorum) Aug[g(ustorum)] C(ai) [I]ul(ii) V[e]ri M[a]ximin[i? Aug(usti) et] C(ai) Iul(ii) V[eri Maxi]m(i) nob(ilissimi) Ca[es(aris) Ger(manicorum)] M(aximorum) Dac(icorum) M(amorum) Sar(maticorum) M[ax(imorum)]*, 146 : *pro salu[te Imp(eratoris) Caes(aris)?] C(ai) Iuli(i) Ve[ri Maximini Aug(usti)] [et C(ai)] Iul[i? Veri Maximi...]*
Filip Arabul — IV 281 : *M. [Iul. Philippi...Aug(usti)* sau *nob(ilissimi) Caes(aris)]*
Decius — III 232 : *[Im]p(eratori) Caes(ari) C(aio) M(essio) [Q(uinto)] Traiano De[ci]o Pio Felici [Aug(usto)] pont. max. trib. pot. cos. II procos.*
Trebonian și Volusian — IV 291 : *pro salute Dd. [nn.] Ga[lli et V]olusi[an]i Augg.*

Consules :

a. 158, *Tertullo et Sacerdote co(n)s(ulibus)* : II 139
a. 164, Marcus Aurelius *[cos III]* și Lucius Verus *cos I[II]* : II 178
a. 179, *M(anio) Acilio Faustino, L(ucio) Iulio Proculiano cos* : IV 264

Testatores diplomatum militarium

D. Aemili Agat(h)ocletis IV 264
D. Aemili Felicis IV 264
D. Aemili Quadrati IV 264
P. Aeli Trofimi IV 264
[Ti. Iuli Ur]bani II 177
P. Orvi Dii IV 264
Cn. Pompei Niconis IV 264
L. Pul[li Chresmi] II 119
P. Tulli Callicrates IV 264
M. Sen[tili Iasi] II 119
M. Serv[ili Getae] II 119 (vezi și II 189)

VIII. CONSPECTVS

diplome militare : IV 264 ; V 296—298, 347—349
inscripții onorifice : III 230—232, 250 ; IV 277 ; V 350
inscripții votive : III 222—224, 227, 234, 237, 244 ; IV 265, 270, 273—275, 278, 280, 282—284 287, 288, 291, 292, 294 ; V 324, 326—334, 339
inscripții comemorative : IV 279
inscripții pentru construcții : IV 266 ; V 328
inscripții funerare : III 226, 236—238, 240, 251, 252, 255 ; V 303
miliarii : IV 262
plăcuță de bronz (tabula ansata) : III 221
prosopografie : IV 256, 257, 263, 264, 271 ; V 302, 303, 305, 328, 329, 352
organizare provincială : V 300, 301
organizare municipală : V 304
trupe : IV 259, V 306—312, 337, 339—341
religii — divinități microasiatice : III 215 ; egiptene : III 215 ; creștinism : V 317—320, 339
războaie dacice ; V 307
țigle ștampilate : III 233, IV 272, V 321, 322, 344, 345 ; cu grafiți : IV 268, 295 ; V 321, 340, 341.
instrumentum domesticum — amfore ştampilate : III 218—220, 228, 246 ; IV, 267 ; V 314, 336 ; inscripții cu vopsea : V 323 ; — mortaria : III 229, 247 ; V 315, 335 ; — opaițe : V 316 ; — căniță de lut : III 248 ; — tipar butelie de sticlă : III 241 ; — caserolă de bronz : III 249

IX. LOCA VBI INSCRIPTIONES REPERTAE SVNT

DACIA

Acidava V 322
Aiton II 175 ; III 216
Alba Iulia, v. *Apulum*
Alburnus Maior III 244
Andolina II 118
Ampelum III 242, 243 ; V 346
Apulum II 144—170 ; III 231—241 ; IV 290—291 ; V 345
Banat V 320
Berzovia II 135
Brăila III 218 (Cîmpia Brăilei)
Buciumi II 177—186 ; V 347—349

https://biblioteca-digitala.ro

Buridava II 114 ; V 312, 323
Caransebeș (-Jupa), v. *Tibiscum*
Cășei II 196
Câmpulung (Jidava) IV 268
Celei-Corabia, v. *Sucidava*
Cigmău, v. *Germisara*
Cioroiu Nou II 103
Corabia (-Celei), v. *Sucidava*
Deva V 337
Drobeta II 96—100 ; III 214 ; IV 264, 265, 272 ; V 297, 326
Eftimie Murgu II 136
Enoșești, v. *Acidava*
Germisara II 142
Gilău II 176
Gornea II 134
Hoghiz II 197
Ilișua V 311, 340
Jupa (-Caransebeș), v. *Tibiscum*
Locusteni II 108, 109
Mănăștur II 174
Mehadia II 119, 120
Micia II 143 III 231—233 ; IV 289 ; V 338 — 343
Moigrad, v. *Porolissum*
Murgeni II 198
Napoca V 319
Ocna de Fier II 137
Orlea V 298
Pietroasele II 117
Pojejena III 221
Porolissum II 189—191, 193—195
Potaissa III 245—246
Românași II 187
Romula II 111—113 : IV 266—267
Roșia Montană, v. *Alburnus Maior*
Sarmizegetusa, v. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*
Săcelu II 102
Sighișoara II 171—173
Slăveni II 110
Stolniceni (mun. Rîmnicu Vîlcea), v. *Buridava*
Sucidava II 104—107 ; V 321
Șibot V 337
Tibiscum II 121—133 ; III 217, 222—229 ; V 309, 313, 328, 329
Turda, v. *Potaissa*
Ulpia Traiana Sarmizegetusa II 138—141 ; III 230, 255 ; IV 272—288 ; V 299, 316, 330—336
Vețel, v. *Micia*
Voinești II 115, 116
Zlatna, v. *Ampelum*

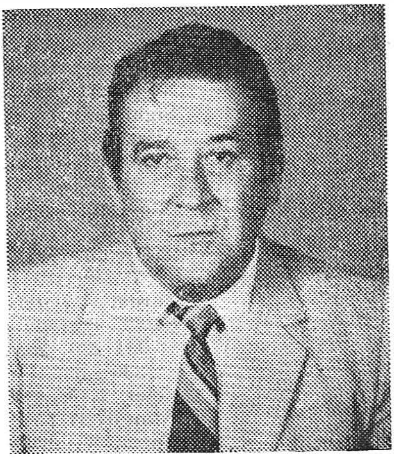
MOESIA SVPERIOR

Aquae, v. Prahovo
Donje Butorke III 214
Pontes V 324
Prahovo V 325
Tekje, v. *Transdierna*
Transdierna IV 270 ; V 327

MOESIA INFERIOR

Aegyssus II 209
Arrubum II 206
Barboși, v. Galați
Callatis III 253 ; IV 262 ; V 314
Carsium II 205
Galați (-Barboși) II 207 ; III 247—249
Gura Canliei II 202 ; III 254
Hîrșova, v. *Carsium*
Ibida IV 295
Mangalia, v. *Callatis*
Măcin, v. *Arrubium*
Mihai Bravu V 352
Ostrov III 255
Sacidava II 204
Slava Cercheză IV 294
Slava Rusă, v. *Ibida*
Tomis II 199—201 ; III 219, 250—252 ; V. 314, 351
Topalu III 220
Topraichioi II 210, 211
Troesmis IV 292
Tulcea, v. *Aegyssus* ; muzeu : IV 293

https://biblioteca-digitala.ro

FLOREA MOGOȘANU

1929—1986

La 26 iunie s-a stins fulgerător din viață distinsul nostru coleg și prieten Florea Mogoșanu.

Prin dispariția sa, arheologia paleoliticului din România a pierdut un cercetător de nădejde, un specialist cu deosebite calități, capacitate de interpretare și sinteză.

Misterele epocii vechi a pietrei, ce i s-au dezvăluit încă în anii studenției, l-au atras și l-au făcut să se apropie cu interes de activitatea de cercetare. Începînd prin a fi ghid la M.N.A., ca absolvent al Facultății de istorie a Universității din București, a devenit apoi cercetător la Institutul de Arheologie, unde a activat pînă la sfîrșitul vieții.

De-a lungul anilor, mai întîi alături de C. S. Nicolăescu-Plopșor, a luat parte la înfiriparea și consolidarea școlii paleolitice contemporane din România. A făcut parte din toate colectivele marilor șantiere de pe Valea Bistriței, Prutul Mijlociu și Porțile de Fier, inițiind numeroase cercetări de teren și descoperind așezări paleolitice în diverse zone ale țării.

O bună parte a activității sale științifice a fost dedicată cercetării paleoliticului din zona vestică a României, activitate ce s-a materializat în valoroase studii și articole publicate în revistele de specialitate și în lucrarea monografică intitulată „Paleoliticul din Banat”, apărută în Editura Academiei R. S. România. Întocmirea acestei lucrări i-a prilejuit valorificarea la un nivel superior a materialelor descoperite în această

SCIVA, tomul 37, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1986, p. 360—361

https://biblioteca-digitala.ro

parte a țării, realizarea unei sinteze valoroase asupra evoluției societății omenești în epoca pietrei cioplite.

Lucrarea „Paleoliticul din Banat” a fost și teza sa de doctorat pe care a susținut-o cu succes, conferindu-i-se titlul de doctor în istorie.

În cadrul Institutului de Arheologie și la sesiunile muzeelor din țară a ținut numeroase comunicări prin care a dovedit că acorda o atenție egală studierii epocii paleolitice de pe întreg teritoriul României.

A efectuat o serie de călătorii în țările vecine și a participat la întruniri științifice internaționale, activitate ce i-a oferit prilejul să cunoască și să fie cunoscut de specialiștii străini, care l-au apreciat întotdeauna în cuvinte elogioase.

A fost un om cu calități deosebite, cu gîndire profundă, preocupat permanent de problemele familiei, institutului, colegilor și prietenilor, gata oricînd să dea un sfat bun și să intervină în favoarea liniștii, rațiunii și bunei înțelegeri.

M.Bitiri

LISTA SELECTIVĂ DE LUCRĂRI

1. *Incendii paleolitice pe valea Bistriței*, SCIV, 10, 1959, 2, p. 459—461.
2. *Șantierul arheologic Bicaz* (în colab., rezultatele săpăturilor din 1957), Materiale, 6, 1959, p. 57—63.
3. *Unele aspecte ale paleoliticului de sfîrșit din țara noastră*, SCIV, 11, 1960, 1, p. 125—129.
4. *Cercetările și săpăturile paleolitice de la Cremenea și împrejurimi*, Materiale, 6, 1959, p. 51—57.
5. *Asupra prezenței campignianului în România*, SCIV, 12, 1961, 2, p. 215—226.
6. *Șantierul de la Lapoș*, Materiale, 8, 1962, p. 145—161.
7. *Des étapes et des voies de pénetration du „gravettien oriental” (kostenkian) sur le territoire de la Roumanie (rezumat)*, *Atti del VI Congresso internazionale...*, Roma, 1962.
8. *Probleme noi în așezarea de la Lapoș*, SCIV, 15, 1964, 3, p. 337—350.
9. *Le paléolithique de Ceahlău* (prima sinteză asupra paleoliticului din România — in colab.), Dacia, N.S., 10, 1964, p. 5—117.
10. *Noi descoperiri paleolitice în Banat*, SCIV, 17, 1966, 2, p. 335—344.
11. *Prezența lamelelor Dufour în așezările acropaleolitice din Banat*, SCIV, 18, 1967, 1, p. 141—147.
12. *Importanța descoperirilor din zona Porților de Fier pentru înțelegerea paleoliticului din Banat*, Revista Centrului Academiei R. S. România de la Craiova (seria arheologică), 8, 1968, p. 1—14.
13. *Paleoliticul superior cuarțitic din Banat*, SCIV, 19, 1968, 2, p. 303—312.
14. *Paleoliticul și epipaleoliticul de la Lapoș*, Studii și materiale (jud. Prahova), 2, Ploiești, 1968, p. 5—12.
15. *Descoperiri paleolitice la Gornea (Porțile de Fier)*, SCIV, 21, 1970, 4, p. 531—538.
16. *Rezultatele ultimelor săpături arheologice privind paleoliticul din Peștera Hoților de la Băile Herculane*, SCIV. 22, 1971, 1, p. 3—14.
17. *Unele considerații privind paleoliticul mijlociu în Dobrogea* (în colab.), Pontica, 5, 1972, p. 11—27.
18. *Date cu privire la paleoliticul din jud. Caraș-Severin*, Banatica, 2, 1973, p. 13—23.
19. *Information générale sur le paléolithique du Banat (sud-ouest de la Roumanie)*, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 5—27.
20. *L'Aurignacien du Banat* (raport pentru Congres), *Union internationale des sciences préhistoriques, IX-Congres, Nice*, Nisa, 1976, p. 75—98.
21. *Mezoliticul de la Ostrovul Corbului, o nouă așezare de tip Schela Cladovei*, SCIVA, 29, 1978, 3, p. 335—351.
22. *Paleoliticul din Banat* (monografie) (Biblioteca de arheologie, XXXII), Edit. Academiei R. S. România, București, 1978.
23. *Romanian prehistory from the beginning to 1000 B.C.* (în colab.). The Cambridge Ancient History, Cambridge University Prese, vol. III, Cambridge, 120 p.
24. *Noi cercetări și săpături arheologice în așezările paleolitice de la Izvorul Alb — Bicaz*, SCIVA, 34, 1983, 3 (în colab.).
25. *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie jusqu'a la fin de l'âge du bronze*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1983 (în colab.).
26. *Despre stratigrafia și periodizarea gravetianului din Moldova*, SCIVA, 37, 1986, 2, p. 159—162.

https://biblioteca-digitala.ro

INDICE

TOM. 37, 1986

EDITORIAL

		Nr.	Pag.
* * *	Partidul Comunist Român la a 65-a aniversare	2	117—120
Berciu Dumitru	2500 ani de la prima atestare istorică scrisă a luptei dacilor pentru libertate	3	195—197
Preda Constantin	Al XVI-lea Congres internațional de științe istorice, Stuttgart, 25 august — 1 septembrie 1985	1	3—4

STUDII

Barnea Alexandru	Sigilii și inscripții din Dobrogea (sec. VI—VII e.n.)	2	134—140
Comșa Eugen	Despre statuia-menhir de la Hamangia	4	385—395
Diaconu Gh.	Dacii din nord-vest în epoca romană. Carpii în teritoriul intracarpatic	4	296—308
Hașotti Puiu	Observații asupra ceramicii dintr-un complex al culturii Hamangia de la Medgidia, punctul „Cocoașe"	2	121—133
Heitel Radu R.	Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetății de la Alba Iulia (1968—1977). II. Piesele de metal	3	233—248
Matei Mircea D.	Dezvoltarea economică și influența orașului Suceava asupra hinterlandului său apropiat, în secolele XIV—XVI	2	141—158
Nemeti Ioan	vezi Roman Petre		
Roman Petre I.	Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României	1	29—55
Roman Petre I. și Ioan Nemeti	Descoperiri din perioada timpurie (pre-Otomani) a epocii bronzului în nord-vestul României	3	198—232
Rusu Adrian Andrei	Moștenirea materială a antichității în districtul Hațegului (epoca prerenascentistă și a Renașterii timpurii)	3	249—255
Simion Mihai	Unele probleme ale aspectului cultural Stoicani-Aldeni	1	5—28

DISCUȚII

Cârciumaru Marin	Confruntări, confirmări și infirmări în geocronologia paleoliticului din România	3	256—262
Diaconu Petre	Despre organizarea administrativ-militară a regiunii Dunării de Jos în vremea lui Ioan Tzimiskes (Contribuții pe marginea articolului : *Sigiliile lui Leon Sarakinopulos de la Preslavul Mare*)	2	167—178
Dumitrescu Vladimir	Cîteva observații în legătură cu o carte tratînd despre problemele originii și evoluției diferitelor		

SCIVA, tomul 37, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1986, p. 362—364

https://biblioteca-digitala.ro

		Nr.	Pag.
	ornamente geometrice din epoca neolitică	2	163—166
Franga Liviu	Gabranus. Concordanțe onomastice paleo-balcanice	4	309—317
Madgearu Alexandru	Românii din secolul al IX-lea în lumina scrisorii papei Nicolae I către împăratul Mihail III	4	318—325
Mogoșanu Florea	Despre stratigrafia și periodizarea gravetianului din Moldova	2	159—162

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

Avram Alexandru și Octavian Bounegru	Noi contribuții la problema apeductelor Histriei	3	262—267
Barnea Ion	Noi contribuții la istoria themei Paristrion	3	268—274
Bârzu Ligia	Monumente germanice descoperite la Bratei, jud. Sibiu	1	89—104
Bounegru Octavian	vezi Avram Alexandru		
Dragomir Ion T.	Noi contribuții la cunoașterea genezei culturii Babadag	4	338—340
Haimovici Sergiu și Valeria Man	Studiul preliminar al faunei aparținînd culturii neolitice Turdaș descoperită în așezarea de la Zau de Cîmpie (jud. Mureș)	4	333—337
Honea Kenneth	Rezultate preliminare de datare cu carbon radioactiv privind paleoliticul mijlociu din Peștera Cioarei de la Boroșteni (jud. Gorj) și paleoliticul superior timpuriu de la Mitoc — Malu Galben (jud. Botoșani)	4	326—332
Man Valeria	vezi Haimovici Sergiu		
Mușețeanu Crișan	Vase cu figuri dionisiace de la Durostorum	2	179—183
Păunescu Alexandru	Așezarea de la Gherghina (com. Mircea Vodă jud. Constanța) și unele considerații privind gravetianul oriental din centrul și sudul Dobrogei	1	67—75
Pinter Zeno	Considerații privind o spadă medievală din Valea Bistrei (jud. Caraș-Severin)	2	184—188
Preda Constantin	Tipar de lut pentru turnat oglinzi cu tamga descoperit la Buriaș-Periș (jud. Prahova)	4	341—344
Sanie Silviu	*Clasica et orientalia* (IV)	1	76—88

NOTE ARHEOLOGICE

Petolescu Constantin C.	Note epigrafice, VIII	1	105—108

CRONICA

Petolescu Constantin C.	Cronica epigrafică a României (V, 1985)	4	345—359
Sâmpetru Mihai	Constantin Preda la 60 de ani	1	56—66

NECROLOG

M. Bitiri	Florea Mogoșanu	4	360—361
Dorutiu Boilă Emilia	Ion I. Russu	1	109—110

RECENZII

Alexandrescu Vianu Maria	Mihai Gramatopol, *Portretul roman în România*, București, 1985	3	275—278

6—c 2542

https://biblioteca-digitala.ro

		Nr.	Pag.
Kacsó Carol	Marek Gedl, *Wczesnoluzyckie groby z konstrukcjami drewnianymi*, Wroclaw, 1984	1	111—112
Popa Radu	Alojz Habovstiak, *Sredoveká dedina na Slovensku*, Bratislava, 1985	3	278—279
Preda C.	Acta Musei Porolissensis, 9, Zalău, 1985	3	280—281
Ţeposu Marinescu Lucia	Hanns Gabelmann, *Antike Audienz- und Tribunalszenen*, Darmstadt, 1984	2	189—191
INDICE		4	362—364

https://biblioteca-digitala.ro

ABREVIERI

AARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii istorice, Bucureşti.
ACIT	*Actes du II Congrès International de Thracologie (Bucarest, 4—10 septembre 1976). I. Histoire et archéologie.* III. *Linguistique, etnologie anthropologie,* Bucureşti, 1980.
ACMIT	Anuarul Comisiunii monumentelor istorice, Secţia pentru Transilvania.
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău.
Aed	Procopius Caesariensis, *Opera omnia,* Rec. Iacobus Haury. III, 2, *De aedificiis. Indices,* 1913, Ed. G. Wirth, Leipzig, 1964.
AIIACluj-Napoca	Anuarul Institutului de istorie şi arheologie, Cluj-Napoca.
AIIN	Anuarul Institutului de istorie naţională, Cluj.
AISC	Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj.
AnnEp	L'année épigraphique, Paris.
ARMSI	Academia Română. Memoriile Secţiei istorice, Bucureşti.
BCMI	Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, Bucureşti.
BOR	Biserica ortodoxă română, Bucureşti.
CIL	*Corpus inscriptionum latinarum,* Berlin.
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti.
Dacia, N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti.
DIVR	*Dicţionar de istorie veche a României,* Bucureşti, 1976.
FHDR	*Fontes historiae Dacoromanae,* Bucureşti.
IDR	*Inscripţiile Daciei romane,* Bucureşti.
IEW	*Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch,* Ed. J. Pokorny, I. Berna, München, 1959.
ILR	*Istoria limbii române,* II, Bucureşti, 1969.
Izvestija Varna	Izvestija na Varnenskoto Arheologičesko Družestvo, Varna.
KS	Kratkie Soobščenija, Moscova.
LB	Lingvistique balkanique, Sofia.
Materiale	Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti.
NEH	Nouvelles ètudes d'histoire, Bucureşti.
OCD	*Omagiu Constantin Daicoviciu,* Bucureşti, 1960.
PIR	*Prosopographia Imperii Romani,* Berlin-Leipzig.
PME	M. Devigver *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum,* Leuven.
RESEE	Revue des études sud-est européennes, Bucureşti.
RMD	M. M. Roxan, *Roman Military Diplomas,* Londra, 1978—1985.
RRH	Revue roumaine d'histoire, Bucureşti.
SA	Sovetskaja arheologija, Moscova.
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti.
SEG	*Supplementum epigraphicum Graecum,* Leida.
SMMIM	Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară, Bucureşti.
ST	*Studii de tracologie,* Bucureşti, 1976.
StCl	Studii clasice, Bucureşti.
StComCaransebeş	Studii şi comunicări, Caransebeş.
WP	*Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen,* ed. Wade-Pokorny, Berlin-Leipzig, 1927—1932.
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.

https://biblioteca-digitala.ro

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTA PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA
THRACO-DACICA

La publication ,,Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie paraît 4 fois par an. Prix d'un abonnement annuel 54 $.
Toute commande de l'étranger sera adressée à ROMPRESFILATELIA, sector import-export presă, P.O. Box 12-201, telex 10 376, Bucureşti, Calea Griviţei 64—66.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79 717 Calea Victoriei 125, Bucureşti telefon 50 76 80

https://biblioteca-digitala.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

I. BARNEA şi colab., **Tropaeum Traiani, I, Cetatea**, 1979, 250 p., 28 lei.
MARIA COJA şi PIERRE DUPONT, **Histria, V**, 1979, 168 p., 39 lei.
LIGIA BARZU, **Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii**, 1979, 111 p., 6 lei.
RADU POPA şi MONICA MĂRGINEANU CARSTOIU, **Mărturii de civilizaţie medievală românească**, 1979, 163 p., 28 lei.
EMILIA DORUŢIU BOILĂ, **Inscripţiile din Scythia Minor, V**, 1980, 351 p., 35 lei.
C. PREDA, **Callatis, necropola romano-bizantină**, 1980, 225 p., 36 lei.
MARIN CARCIUMARU, **Mediul geografic în pleistocenul superior şi culturile paleolitice din România**, 1980, 268 p., 29 lei.
I. I. RUSSU, **Inscripţiile Daciei romane, III/2**, 1980, 484 p., 34 lei.
V. MIHĂILESCU BÎRLIBA, **La monnaie romaine chez les Daces orientaux**, 1980, 312 p., 19,5 lei.
I. I. RUSSU, **Daco-geţii în Imperiul roman şi în Byzantium**, 1980, 116 p., 8,75 lei.
D. BERCIU, **Buridava dacică**, 1981, 289 p., 34 lei.
ALEXANDRU SUCEVEANU, **Histria, VI**, 1982, 236 p., 38 lei.
MIRCEA D. MATEI şi EMIL I. EMANDI, **Habitatul medieval rural din Valea Moldovei şi din bazinul Şomuzului Mare**, 1982, 195 p., 27 lei.
D. M. PIPPIDI, **Inscripţiile din Scythia Minor, I**, 1984, 544 p., 71 lei.
Studii şi cercetări de numismatcă, VIII, 1984, 161 p., 21 lei.
MIHAI SÂMPETRU, **Tropaeum Traiani, II, Monumentele romane**, 1984, 198 p., 26 lei.
I. T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni**, 1984, 184, p., 29 lei.
DAN GH. TEODOR, **Civilizaţia romană la est de Carpaţi în secolele V—VII e.n. Aşezarea de la Botoşana-Suceava**, 1984, 132 p., 14 lei.
GH. BICHIR, **Geto-dacii din Muntenia**, 1984, 188 p., 25 lei.
N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeş (1200—1400), Asupra începuturilor Ţării Româneşti**, 1984, 170 p., 19,5 lei.
Arheologia Moldovei, X, 1984, 135 p., 22,40 lei.

RM—ISSN 0039—4009

SCIVA, tomul 37, nr. 4, Bucureşti, octombrie—decembrie 1986, p. 283—366

I. P. Informaţia c. 2542

Lei 35

https://biblioteca-digitala.ro